Pamäť národa

NACIZMUS A KOMUNIZMUS VO SVOJEJ EPOCHE ročník XI 1 • 2015 cena 2,99 €

ÚSTAV PAMÄTI NÁRODA

PÚCHOV A OKOLIE V ROKOCH 1938 – 1945

DIVADELNÁ A DRAMATURGICKÁ RADA V ROKOCH 1948 – 1953

PROCES S JÁNOM ŠMIGOVSKÝM

DISKUSNÉ VEČERY ÚPN UŽ AJ V OBRAZE

Ústav pamäti národa začal s pravidelným spracovávaním videozáznamov z diskusných večerov, ktoré organizuje v Poľskom inštitúte v Bratislave. Záujemcovia, ktorí sa nemohli priamo zúčastniť na diskusnom večere, si tak môžu od januára 2015 na internetovej stránke ÚPN pozrieť kvalitný záznam z celého priebehu diskusie.

Viac informácií nájdete na našej internetovej stránke:

www.upn.sk

ÚPN HĽADÁ PAMÄTNÍKOV TZV. AKCIE B

Postihlo vás, alebo niekoho z vašich príbuzných, známych a priateľov nútené, resp. násilné vysťahovanie z Bratislavy alebo iných slovenských miest na vidiek počas tzv. Akcie B (byty) v rokoch 1952 – 1953?

Ústav pamäti národa pripravuje publikáciu o Akcii B (byty) na Slovensku a hľadá obete núteného presídlenia, ako aj ich potomkov, rodinných príslušníkov, priateľov a známych, ktorí by sa chceli podeliť o svoj príbeh, či poskytnúť ÚPN dokumenty súvisiace s Akciou B. Ďakujeme.

Kontaktná osoba:
Ondrej Podolec, PhD.
E-mail: ondrej.podolec@upn.gov.sk

Peter Zubko
člen redakčnej rady

Vážení čitatelia,

poznanie pravdy je dar, často spojený s nesmiernou námahou, ale aj s veľkosťou ducha poznávajúceho. Pred pravdou treba byť pokorný, pretože nás presahuje (naše poznanie je často len jej časťou), pretože sa od nás líši (k absolútnej objektívnosti poznania sa možno len priblížiť), pretože je životaschopná (ak ju rešpektujeme). Pravda je kľúčom k oslobodeniu mysle a ducha. Jej ignorovanie je ochudobnením a výsmech pravde sa po čase vracia ako bumerang. Ani pravda o minulosti národa nie je výnimkou. Na jej spoznanie treba aktívnu spoluprácu ľudí, ktorí sa na jednej strane usilujú o záchranu minulosti, na druhej strane prispievajú k jej všímavosti a aktivite v prítomnosti a v neposlednom rade nás poučuje do budúcnosti. Pravda dáva jednotlivcovi i národu istotu, že na život sa možno spoľahnúť, že na vlastný život sa možno spoľahnúť. Pravda je miestom stretnutia medzi slabosťou a silou, dobrotou a zlobou, spravodlivosťou a milosrdenstvom, minulosťou a budúcnosťou. Jedinou prekážkou pre pravdu je človek. Osobný prístup k pravde sa netýka len pozitív, ale aj nedokonalostí, rozbitých príbehov, zlyhaní. Avšak to, čo nie je integrované do osobnej alebo kolektívnej pamäti, sa stáva zdrojom dezintegrácie. Život bez minulosti, bez pamäti, je chudobný, má chabý vplyv na život, nedokáže presvedčiť. Neintegrovaný materiál sa časom znefunkční, neutralizuje a anuluje, akoby vyhynul a prestal „škodiť“, čo je ilúzia. Cieľom integrácie je zodpovednosť, ktorú riadi pamäť. Formovanie pamäti je možné a je našou povinnosťou. Pamäť je nevyhnutná pre plnohodnotný život.

Pripomínanie si minulosti formuje budúcnosť a svojím charakterom je súčasťou kultúry. Kvalita, forma, farba, odtieň či intenzita pamäti ovplyvňuje charakter človeka, jeho objektívnosť alebo subjektívnosť, jeho život. Podľa Amadea Cenciniho pamäť môže byť typologicky rôznorodá – apatická a nevďačná (žijeme uprostred kultúry nevďačnosti), čiastková a selektívna (príkoria tesáme do skaly a dobrodenia do piesku), povrchná a chtivá po senzáciách (hľadáme len výnimočnosť, pohŕdame každodennosťou), idealizujúca a nostalgická (pohŕda prítomnosťou, minulosť chce zopakovať v budúcnosti), lamentujúca a zbavujúca sa zodpovednosti (hľadanie nespravodlivostí, ktoré stáli pri koreňoch súčasnej nezrelosti a problémov, za ktoré nechce niesť zodpovednosť), urazená a zatrpknutá (zlo zapísané do skaly, ktoré chce pomstiť), nechápavá a pokrivená (lenivosť až obchádzanie spomienok, a preto nepochopenie súvislostí), zranená a deprimovaná (chválenie sa len neúspechmi a zlyhaniami).

Čas mení to, čo bolo naše, na cudzie. Naším zostane len to, čo ostane v pamäti. A pretože ľudská pamäť prirodzene zabúda, treba ju odhaľovať, zapisovať, rekonštruovať a sprístupňovať. V prvom rade je to poslanie pamäťových inštitúcií, historikov, škôl. Je to poslanie, povolanie, umenie, služba i povinnosť. O tom, kto som, hovoria moje skutky. O tom, kto by som mal byť, hovorí pamäť. Ak jej niet, ak nemáme dobré meno preverené vo vlastnej minulosti, nemôžeme byť braní vážne vo svojom okolí. Pravda o našej či vlastnej minulosti je nesmierne vážna morálna autorita, ale aj záväzok.

Tí, ktorí čestne prežili akúkoľvek totalitu či svoj život, v rozhodujúcich a zlomových chvíľach hľadali pravdu o tom, ako sa zachovať, čo je správne a čo nie. Ich príklon k pravde bol, je a bude nadčasový. Rozličné kultúry alebo society v rámci tej istej kultúry tieto vzory označujú špecificky, ale synonymicky podobne – hrdinovia, Ľudia (s veľkým Ľ), svätci, mučeníci/martýri. Vernosť pravde viedla k prinášaniu obetí života, osobnej slobody a ďalším zdanlivým negatívam. V súčasnosti sa tešíme slobode, ale nie vždy aj pravde. K nej vedie ešte dlhá a náročná cesta skrze náš intelekt a srdce. To je poslanie Ústavu pamäti národa, jeho časopisu *Pamäť národa*, ale aj každého z nás.

Peter Zubko

ŠTÚDIE

3 Pavol Makyna
Púchov a okolie v turbulentných rokoch 1938 – 1945

19 Michal Malatinský
Proces s podplukovníkom Jánom Šmigovským pred Národným súdom

38 Rudolf Hudec
Divadelná a dramaturgická rada v kontexte politického a kultúrneho diania na Slovensku v rokoch 1948 – 1953

DOKUMENTY

56 Martin Lacko
Nemecký masaker v Cimennej zo dňa 30. novembra 1944

OBETE

66 Pavol Jakubčin
Nikolaja Oľga Mydlíková OSBM

SVEDECTVO

82 Evhen Puhač
Spomienky ukrajinského historika na vedecký pobyt na Univerzite Komenského v Bratislave v rokoch 1965 – 1966

90 RECENZIA

93 ÚPN INTERNE

Pamäť národa

1 • 2015
ročník XI
vychádza 4 × ročne

VYDÁVA
Ústav pamäti národa
Námestie slobody 6
817 83 Bratislava 15
Slovensko
IČO 37 977 997
redakcia@upn.gov.sk
www.upn.sk

REDAKCIA
Šéfredaktor
Mgr. Branislav Kinčok
Redaktori
Mgr. František Neupauer, PhD.
Mgr. Jerguš Sivoš, PhD.

REDAKČNÁ RADA
Predseda
prof. PhDr. Róbert Letz, PhD.
Členovia
prof. ThDr. Jozef Haľko, PhD.
prof. Dr. Phil. Emília Hrabovec
Mgr. Pavol Jakubčin, PhD.
PhDr. Jan Kalous, Ph. D.
Beáta Katrebová-Blehová, PhD.
prof. PhDr. Milan Katuninec, PhD.
PaedDr. ThDr. Ondrej Krajňák, PhD.
Mgr. Juraj Marušiak, PhD.
PhDr. Michal Pehr, Ph. D.
PhDr. Radoslav Ragač, PhD.
doc. PhDr. Michal Šmigeľ, PhD.
prof. PhDr. ThDr. Peter Zubko, PhD.

JAZYKOVÁ ÚPRAVA
Mgr. Juliana Beňová

GRAFICKÁ ÚPRAVA A SADZBA
Ing. arch. Mgr. Ján Pálffy, PhD.

TLAČ
Tlačiareň P+M, s. r. o., Turany
Printed in Slovakia

FOTOGRAFIA NA OBÁLKE
Železný oblúkový most cez Váh vyhodený do vzduchu odchádzajúcimi nemeckými vojskami 30. apríla 1945
(Zdroj: archív P. Makynu)

Objednávky časopisu zasielajte na adresu vydavateľa.
Ročné predplatné 10 €

© Ústav pamäti národa 2015
Všetky práva vyhradené
Evidenčné číslo EV 3973/10
ISSN 1336-6297

Zadané do tlače
27. 2. 2015

PÚCHOV A OKOLIE V TURBULENTNÝCH ROKOCH 1938 – 1945

PAVOL MAKYNA

Často podceňované regionálne dejiny sú akýmsi mikroskopickým zrkadlom toho, čo sa dialo na najvyššej politickej úrovni štátoprávneho celku. Okrem dimenzie času je v dejinách potrebné zohľadňovať aj priestor, ktorý je možné najlepšie reflektovať práve v regióne. Jedným z málo známych oblastí z obdobia rokov 1938 – 1945 je mestečko Púchov a jeho okolie. Geografický priestor ho predurčil ako strategické miesto, cez ktoré v uvedených rokoch napríklad viedli hranice, presúvali sa mnohé armády, alebo transportovali tisíce židovských občanov do táborov smrti zo západnej časti republiky. Cieľom tejto práce je čo najkomplexnejšie oboznámiť verejnosť s udalosťami v Púchove (nad Váhom) a v okolí v čase slovenskej autonómie v roku 1938 a v nasledujúcich vojnových rokoch 1939 – 1945 s ohľadom na polohu regiónu.

POLITICKÝ VÝVOJ V PÚCHOVE PRED A POČAS AUTONÓMIE

Hoci vo väčšine miest a obcí na území Slovenska v 30. rokoch minulého storočia vyhrávala komunálne voľby Hlinkova slovenská ľudová strana (ďalej len HSĽS), v Púchove tomu bolo inak. Ešte v roku 1930 bol za starostu zvolený predstaviteľ HSĽS Jozef Valentíny, no táto strana postupne začala strácať podporu. Neustále sa prejavovala nespokojnosť obyvateľov Horných Kočkoviec, ktoré ležali na druhom brehu Váhu, s násilným pripojením k mestečku v roku 1926.[1] V spojení s obratnou politikou okresného náčelníka Otta Branstillera vyústila situácia v roku 1936 k odmietnutiu spoločnej kandidátky a založeniu vlastnej Hornokočkovskej nezávislej katolíckej strany. Tá ešte v tom istom roku prekvapujúco zvíťazila a získala deväť mandátov, zatiaľ čo HSĽS len osem. Ďalšie strany ako Združenie pre rozvoj obce, Sociálni demokrati a Židovská strana si rozdelili ostatných trinásť mandátov. HSĽS neobhájila post starostu a za nového bol zvolený Anton Višňovský ml.[2]

Pohľad na centrum Púchova nad Váhom v období Slovenského štátu (Zdroj: archív P. Makynu)

Uvedený stav však nemal dlhé trvanie a veľké zmeny nastali už o dva roky neskôr pod vplyvom udalostí v celej Československej republike (ďalej len ČSR). Územným nárokom Nemecka, Poľska a Maďarska nedokázala ČSR odolávať a 30. septembra 1938 tlak vyvrcholil tzv. Mníchovskou dohodou, po ktorej prišla republika o nemecké pohraničie. HSĽS chcela využiť situáciu a 6. októbra 1938 v neďalekej Žiline vyhlásila po 20 rokoch snaženia slovenskú autonómiu. Mníchovská dohoda znamenala koniec demokratického politického systému na Slovensku, a teda akákoľvek opozícia, napríklad v podobe politických strán, bola i v Púchove zlikvidovaná.[3] Autonómiu

1 GABRIŠ, M.: Púchov. Martin 1970, s. 146.

2 JANAS, K.: Dejiny mesta Púchov od zjednotenia po súčasnosť. In: JANAS, K. a kolektív: Púchov. Diel 1. Púchov 2006, s. 70.

3 LACKO, M.: Slovenská republika 1939 – 1945. Bratislava 2008, s. 15 – 16.

v Púchove vyhlásil miestny predseda HSĽS a notár Heinrich Radó v katolíckom kultúrnom dome vedľa katolíckeho kostola, čo prebehlo *„za veľkých ovácií Púchovčanov. Tých sa zišlo toľko, že miestnosť katolíckeho kultúrneho domu nestačila. Tlačili sa na dvore a dokonca zaplnili aj časť priľahlého námestia.“* [4] Následne už o tri dni neskôr bola v tej istej budove zriadená Hlinkova garda (ďalej len HG), do ktorej vstúpilo asi 200 mužov. Verbovanie členov do HG prebiehalo i v ďalších rokoch, no nie všetci oslovení mali záujem, ako napríklad spomína Rudolf Kubiš z Ihríšť: *„… a tak som si stihol pripraviť výhovorku. Verbovačom som povedal, že už som v HG v obci. Naleteli na to, hoci v našej luteránskej obci nikdy nijaký gardista nebol.“* [5] HG prevzala budovu Sokola aj s prístrojmi na premietanie kina a premenovala ju na Hlinkov dom. Majetky Orla prevzali katolícke spolky a Okresného osvetového výboru Miestny odbor Matice slovenskej.[6] Z funkcie okresného náčelníka bol odvolaný Branstiller a na jeho miesto nastúpil 12. októbra 1938 Viktor Onderko. Od 4. do 12. novembra obsadila HG všetky prístupové cesty do Púchova, k verejným budovám postavila stráže a na železničnej stanici bola zriadená samostatná HG na čele s prednostom. Radikáli z HG zaisťovali bohatších Židov, ktorým zabavovali finančné prostriedky, cudzincov tohto vierovyznania odvážali za hranice.[7] Púchov muselo opustiť asi 30 českých úradníkov, s rodinami asi 80 osôb, ktoré tu žili roky a mali vytvorené osobné väzby. Zmiznúť museli aj české názvy ulíc – ulica J. A. Komenského bola premenovaná na M. Rázusa, Moravská na A. Hitlera a Námestie slobody na Námestie A. Hlinku.[8] Po tzv. Viedenskej arbitráži 2. novembra 1938, kedy boli južné územia Slovenska pripojené k Maďarsku, prišlo do Púchova množstvo rodín, ktoré tu zostali do upokojenia pomerov. Ich presný počet sa nám ale nepodarilo zistiť.[9]

Dňa 20. novembra 1938 slávnostne zrušili členovia agrárnej, Mičurovej, sociálno-demokratickej, živnostenskej a národno-socialistickej strany svoje členstvo a vstúpili do HSĽS, ktorá 4. decembra zmenila predsedu. Ním sa stal púchovský veľkoobchodník Alexander Bezák. V neslobodných voľbách s jednotnou kandidátkou s ňou vyjadrilo 18. decembra 1938 súhlas viac ako 99 % voličov v celom okrese. To však neznamenalo, že všetci boli s týmto stavom spokojní. Narastalo napätie najmä medzi jednotlivými konfesiami. Na Slovensku sa k 31. decembru 1940 uskutočnilo sčítanie ľudu. V Púchove ho vykonala miestna HG. V tom čase tu stálo 547 domov s 807 domácnosťami a 3412 obyvateľmi. Z toho tu žilo 3027 Slovákov, 302 Čechov, 37 Nemcov, 6 Maďarov, 2 Poliaci, 34 Židov a 4 iní. K rímskokatolíckej cirkvi sa hlásilo 2745 obyvateľov, 406 bolo evanjelikov, 215 Židov, 10 gréckych katolíkov, 4 reformovaní, k československej cirkvi bratskej sa prihlásilo 9 obyvateľov, k československej cirkvi 12 a bez vyznania bolo 11 obyvateľov.[10]

Začiatok roku 1939 bol i v Púchove veľmi búrlivý a plný napätia. Protestne sa 22. februára vzdali svojich miest všetci funkcionári HSĽS, pretože Ján Kubolec – okresný predseda strany nevymenoval za miestnych ani okresných funkcionárov žiadnych obyvateľov Púchova. O 4 dni neskôr nariadením Krajinského úradu zanikli všetky zložky obecného zastupiteľstva a riadením obce bol poverený vládny komisár Jozef Valentíny.[11] Českí vládni činitelia sa pokúsili získať kontrolu nad Slovenskom a paralyzovať rastúce volanie po samostatnosti Slovenska vojenským zásahom. Vojaci a četníci obsadzovali strategické objekty, zatkli viac ako 250 nepohodlných slovenských politikov, pričom niektorých z nich internovali na Morave. Akcia dostala neskôr propagandistický názov Homolov puč podľa generála Bedřicha Homolu – veliteľa VII. zboru v Banskej Bystrici. Puč sa nepodaril a českí predstavitelia dosiahli skôr pravý opak.[12] Podnietili sa tým skôr protičeské nálady a intervencia sa chápala ako útok na autonómiu, hoci to jej zámerom nebolo. Hitler si zavolal do Berlína vtedy už bývalého predsedu autonómnej vlády dr. Jozefa Tisa. Oznámil mu ultimátum o vyhlásení samostatnosti, inak ponechá územie Slovenska napospas územným požiadavkám Maďarska a Poľska. Napokon slovenský snem pod tlakom vyhlásil 14. marca 1939 Slovenský štát.[13] Českým žandárom sa počas puču nepodarilo obsadiť žiadnu z významnejších budov v Púchove, ale už skôr, v noci 9. marca 1939 obsadila HG dôležité komunikácie a objekty. Židom zabavili rádioprijímače a autá. Celkovo pri kontrolách zabavili majetok v hodnote asi 1 000 000 Kčs. O obsadenie svojich niekdajších postov sa pokúšali bývalí okresný náčelník Branstiller, okresný žandársky veliteľ Zavřela a strážmaj-

4 JANAS, K.: Dejiny mesta Púchov od zjednotenia po súčasnosť, s. 71.
5 Od roku 1979 je obec Ihrište súčasťou mesta Púchov ako jeho mestská časť. Pozri LACKO, M.: Denníky a spomienky vojakov z vých. frontu 1941 – 1944. Trnava 2006, s. 92 – 93.
6 GABRIŠ, M.: Púchov, s. 147 – 148.
7 JANAS, K.: Dejiny mesta Púchov od zjednotenia po súčasnosť, s. 72.
8 Štátny archív Bytča, pobočka Považská Bystrica (ďalej ŠAPB), fond (f.) Okresný úrad (ďalej OÚ) Púchov, č. j. 38/1941. prez.
9 Pamätná kniha obce Púchov nad Váhom, s. 145.
10 JANAS, K.: Dejiny mesta Púchov od zjednotenia po súčasnosť, s. 72.
11 ŠAPB, f. Obvodný notársky úrad (ďalej ONÚ) Púchov, č. j. 1491/1939.
12 LETZ, R.: Slovenské dejiny V. 1938 – 1945. Bratislava 2012, s. 52 – 54.
13 LACKO, M.: Slovenská republika 1939 – 1945, s. 32 – 34.

Budova dnes už neexistujúceho katolíckeho kultúrneho domu v Púchove vedľa kostola, kde bola vyhlásená autonómia (Zdroj: archív P. Sečkára)

ster Urbánek, no členovia HG im to neumožnili. Ešte 12. marca boli odzbrojení miestni žandári – osem Čechov a pre istotu aj štyria Slováci.[14]

PRÍCHOD NEMCOV DO REGIÓNU A PRVÉ MESIACE V SLOVENSKOM ŠTÁTE

Dva dni po vyhlásení Slovenského štátu – 16. marca 1939 – prišli po obsadení Čiech a Moravy cez Lýsky priesmyk do Púchova nemeckí vojaci. Okupovali časť západného Slovenska, pričom hranicou sa stala rieka Váh. Zo strategických dôvodov ale táto hranica často nebola rešpektovaná a v okolitých mestách ako Považská Bystrica alebo Dubnica nad Váhom obsadili Nemci na ľavom brehu Váhu ležiace zbrojovky.[15] Nemecká ríša 23. marca 1939 nanútila slovenskej vláde „Zmluvu o ochrannom pomere medzi Nemeckou ríšou a Slovenskou republikou" a tým umožnila vytvoriť tzv. ochrannú zónu alebo Schutzzone, kde mohli mať Nemci vojenské základne od Devína až po Svrčinovec pri poľských hraniciach. V Púchove sa Nemci ubytovali v Sociálnom dome. Od 17. marca tu zriadili colný úrad a pasovú kontrolu. Nedostatočné ubytovacie kapacity pre nemeckých poľných žandárov viedli v roku 1941 k výstavbe a následnému obývaniu barakového tábora na druhom brehu rieky Biela voda smerom do Keblianskej doliny.[16]

Prvé dni v novom štáte sa pokúsili vo svoj prospech využiť radikáli z HG a to až do takej miery, že sa v meste usilovali prevziať moc. Bez akéhokoľvek poverenia sa zhostili úlohy bezpečnostných orgánov. Obsadili cesty, verejné budovy a zadržali bohatších židovských obyvateľov. Svojvoľná činnosť HG na území mesta napokon vyústila do zásahu znovu ozbrojených jednotiek žandárstva podľa pokynov okresného náčelníka, ktorý zakázal HG kohokoľvek legitimizovať, zaistiť, alebo ho zbaviť majetku. Táto radikálna organizácia sa postupne stiahla z ulíc, odovzdala moc a zbrane oficiálnym bezpečnostným zložkám. HG si v Púchove však zachovala radikálny charakter, čo sa ukázalo najmä pri vykonávaní protižidovských nariadení.[17] Napätie medzi žandármi a HG ale pretrvávalo naďalej. Na dokreslenie atmosféry medzi týmito ozbrojenými zložkami v Púchove uvádzame hlásenie okresného náčelníka HG Alexandra Hunčíka hlavnému veleniu (ďalej len HVHG): *„Musím hlásiť i druhý zjav. Sú to naši žandári a ich postoj k Slov. štátu a nár. socializmu. Nevidno, že by sa mnohí z nich zapojili do budovateľskej práce tak ako to od nich žiada ich slovenskosť. Je isté, že mnohí z nich sú ešte i teraz infikovaný čechoslovakizmom.* […] *Navrhoval by som, aby HVHG zrevidovalo vedúcich žandárstva najmä po ich národnej stránke a ich postoja k štátu a národnému socializmu* […] *konkretizovať nie je treba, lebo tej mienky sú zaiste všetci okresní velitelia HG."* [18] Okrem toho sa niektorí členovia HG v meste podieľali na organizovaní kultúrnych a športových podujatí. Prevádzkovali kino v Púchove a Lednických Rovniach [19] a taktiež sa podieľali na výstavbe športového areálu s ihriskami pre rôzne druhy loptových hier.[20]

V auguste 1939 sa Nemecko pripravovalo na vojnu s Poľskom. V Púchove, ako dôležitom dopravnom uzle, obsadila nemecká armáda cesty a mosty. Počet prebývajúcich členov Wehrmachtu v meste sa stále zväčšoval. Ubytovaní boli v školách, katolíckom kultúrnom dome, v hostinci u Nathana a pri železničnej stanici v Horných Kočkovciach. Smerom k Poľsku sa najmä po železničnej trati od Moravy, od Nemšovej a cez Púchovskú dolinu presúvali vojaci so svojou technikou. Z tohto dôvodu bol upravený aj cestovný poriadok na železničnej trati. Smerom na Bratislavu

14 JANAS, K.: Dejiny mesta Púchov od zjednotenia po súčasnosť, s. 73.
15 Slovenský národný archív (ďalej SNA) v Bratislave, f. Úrad predsedníctva vlády, šk. č. 131, č. j. 4497/1939.
16 GABRIŠ, M.: Púchov, s. 149.
17 ŠAPB, f. OÚ Púchov, č. j. 1763/1943. admin.
18 SOKOLOVIČ, P.: Hlinkova garda 1938 – 1945. Bratislava 2009, s. 337.
19 ŠAPB, f. Hlinkova garda (ďalej HG), č. j. 4901.
20 ŠAPB, f. ONÚ Púchov, č. j. 1940/ bez sign.

a Žilinu premávali len dva osobné vlaky denne.[21] Slovensko bolo spojencom Nemecka, a tak do vojny proti Poľsku 1. septembra 1939 boli povolaní aj záložníci do 36 rokov, s ktorými sa na vynovenej železničnej stanici a koľajisku lúčili rodiny. Vojnu obyvateľom pripomenulo aj nariadenie zatemniť všetky okná, zákaz organizovania tanečných zábav a určená záverečná hodina pre zábavné podniky a hostince.[22]

PRVÁ ORGANIZÁCIA SKRYTÉHO ODPORU V PÚCHOVE A OKOLÍ

Neistota a strach, ktoré vyplývali zo závažných vnútorných zmien pri organizovaní nového štátu a pri tlaku medzinárodných udalostí, sa okamžite prenášali do atmosféry v meste a okolí. To sa prejavovalo už spomínaným nadšením pri vyhlásení autonómie, neistotou obyvateľov pri často arogantnom správaní Nemcov na území Púchova, alebo formou skrytého odporu v ilegalite. Už po zákaze všetkých politických strán, okrem HSĽS a národnostných, na jeseň 1938 sa v meste konali domové prehliadky členov Komunistickej strany Slovenska (ďalej len KSS). V roku 1940 vznikla prvá organizovaná ilegálna skupina v meste. V dome Ladislava Molitora sa na Mudroňovej ulici spolu s ním stretli miestni obyvatelia Miroslav Jelčic, Štefan Mak, Pavol Mozola, Štefan Vrábel, Anton Strážnický a Anton Lichtman z Považskej Bystrice, kde si dohodli organizáciu spolupráce. Pri ďalších stretnutiach, napríklad medzi vŕbami pri Bielej vode, dochádzalo k vzniku ďalších ilegálnych buniek aj v okolí Púchova. Prostredníctvom Ladislava Molitora, ktorý pracoval v zbrojovke v Považskej Bystrici sa púchovská skupina napojila na skupinu KSS v tejto továrni, čím si zabezpečila techniku a materiál na výrobu ilegálnej tlače a jej ďalšie šírenie medzi obyvateľov. V lete 1941 sa začalo zatýkanie členov ilegálnej skupiny v Považskej Bystrici na základe udania nastrčeného konfidenta gestapa Kmínka, a tak sa mu nevyhli ani ďalší členovia napojených buniek. V Púchove zaistili

Rímsko-katolícky kostol v Púchove pred prestavbou (Zdroj: archív P. Makynu)

... a po prestavbe podľa návrhu architekta Milana Michala Harminca v roku 1940 (Zdroj: archív P. Makynu)

21 Pamätná kniha obce Púchov nad Váhom, s. 155.

22 JANAS, K.: Dejiny mesta Púchov od zjednotenia po súčasnosť, s. 76.

a v pracovnom tábore v Ilave a Trenčíne uväznili Jána Jurštáka, Miroslava Jelčica, Ladislava Molitora, Štefana Vrškovského, Pavla Fraňa, Hermana Immerbluma a Mikuláša Kleina. Poslední dvaja menovaní boli ako občania židovského pôvodu transportovaní do tábora smrti v Osvienčime, odkiaľ sa už po roku 1945 nevrátili.[23]

ROZVOJ HOSPODÁRSTVA, KULTÚRY A ŠPORTU

V okresnom meste Púchov nad Váhom žilo v roku 1940 už 3461 obyvateľov, čím ich počet oproti sčítaniu spred dvoch rokov za také krátke obdobie pomerne narástol. Celkovo vtedy žilo v okrese Púchov 33 942 obyvateľov.[24] Vtedajší púchovský okres ležal takmer celý na pravom brehu Váhu, podobne ako samotné mesto. Okrem obcí Púchovskej doliny, tzv. Lednickej a Červeno-kamenskej doliny a ďalších až po Bolešov, zahŕňal na ľavom brehu obec Dolné Kočkovce. Mnohé obce na pravom brehu Váhu boli s týmto stavom nespokojné a žiadali o pripojenie do okresu Ilava kvôli blízkosti. Niektoré dokonca podali oficiálne žiadosti, ktoré však vtedajší trenčiansky župan Vojtech Kállay vrátil na doplnenie obecným orgánom, no napriek tomu zostali súčasťou tohto okresu až do roku 1945.[25] Od 25. februára 1940 nahradil Viktora Onderku vo funkcii čelného predstaviteľa okresného úradu Dr. Jozef Trnka z Veľkej Bytče.[26]

Napriek vojnovým udalostiam sa toto obdobie nieslo pre Púchov v znamení veľkého hospodárskeho rozmachu. V meste vládol nevídaný stavebný ruch. Zo všetkých stavieb spomenieme napríklad prestavbu rímsko-katolíckeho (ďalej len r. k.) kostola v roku 1940 podľa návrhu architekta Milana Michala Harminca, stavbu evanjelického zborového domu alebo mosta do Hrabovky, ktorého základná konštrukcia pochádzala z vyradeného železničného mosta pri Veľkej Bytči. V deň, kedy nemecká armáda napadla Poľsko, sa v Púchove začalo s rekonštrukciou železničnej stanice a rozšírením koľajiska, teda 1. septembra 1939. Dôvodom boli nedostatočné kapacity pri množstve prepravovaného materiálu, ale i napríklad časté nehody. V roku 1940 sa začala budovať fabrika textilnej firmy Rolný (neskôr Makyta). Okrem toho bola v roku 1943 dostavaná nová budova okresného úradu na Štefánikovom námestí, budovali sa hrádze na ochranu mesta pred povodňami, kanalizácia a pribúdali nové domy.[27]

Sprievod celoslovenského zrazu evanjelickej mládeže v Púchove na Ulici A. Hitlera (Moravskej ulici) v roku 1940 (Zdroj: Archív ECAV Púchov)

23 FRAŇO V.: Búrlivé roky 1938 – 1945 v Púchove. In: Bojovník, roč. 54, 2009, č. 25, s. 4.

24 Súpis Židov (1942). Zoznam obcí okresu Púchov. [citované 15. januára 2015]. Dostupné na: <http:// www.upn.gov.sk/supis-zidov/zoznam--obci.php?okres=641>.

25 ŠAPB, f. ONÚ Pruské, č. j. 3657/1941.

26 ŠAPB, f. OÚ PB, č. j. 374/1940. prez.

27 JANAS, K.: Dejiny mesta Púchov od zjednotenia po súčasnosť, s. 76.

Zhromaždenie pred Okresným sociálne-zdravotným domom v Púchove pri príležitosti celoslovenského zjazdu evanjelickej mládeže 1. júna 1940 (Zdroj: archív P. Makynu)

Za hospodárskym rastom mesta vôbec nezaostávala kultúra. Pôsobilo tu veľké množstvo rôznych osvetových a kultúrnych spolkov a organizácií, ktoré organizovali podujatia pre širokú verejnosť. Aktívna bola najmä Hlinkova mládež, Katolícke spolky, Živena, Spoločenstvo evanjelickej mládeže, Červený kríž, Dobrovoľný hasičský zbor alebo Miestna organizácia Matice slovenskej a ďalšie. Veľmi často sa v meste konali rôzne tanečné a dobročinné zábavy, z ktorých bol výťažok venovaný napríklad na prestavbu kostola, podporu vojakov na fronte alebo pre deti v sociálnych domovoch. V Púchove bola tiež silná divadelná tradícia a počas celého roka sa tu konali rôzne divadelné predstavenia domácich, ale i hosťujúcich ochotníckych zoskupení. Takmer každý rok sa na oblastnej divadelnej prehliadke, ktorá zahŕňala okresy Púchov, Ilava a Považská Bystrica, zúčastňovalo až 16 divadelných súborov, súťažiacich v 4 kategóriách. Tradičný bol i fašiangový sprievod v maskách, ktorý vyvrcholil tanečnou zábavou. Nadšenci pohybových aktivít si mohli vo voľnom čase zašportovať v novovzniknutom tzv. telovýchovnom, volejbalovom, športovo-futbalovom alebo tenisovom odbore. V meste sa taktiež konali turnaje v pingpongu alebo v šachu. Klub slovenských lyžiarov a turistov viackrát zorganizoval lyžiarske preteky v behu a zjazde, ktorých sa zúčastnilo až 101 pretekárov z celej republiky. Uvedené spolky často organizovali rôzne kurzy a prednášky, napríklad kurz divadelnej réžie, dobrovoľných sestier, lyžiarsky kurz alebo prednášku o dejinách Slovenska. Kultúrne aktívni boli i miestni Nemci, organizujúci sa okolo Nemeckého kultúrneho združenia (Deutsche Kulturverbrand) so sídlom v Lednických Rovniach, Karpatonemeckej strany (Karpathendeutsche Partei), polovojenskej Freiwillige Schutzstaffel (FS) a Zväzu nemeckých frontových bojovníkov v Púchove. Známe boli ich tradičné mikulášske zábavy, no usporiadali napríklad aj výstavu detských hračiek.[28]

PROTIŽIDOVSKÉ A PROTIRÓMSKE OPATRENIA

Hoci mesto zaznamenalo hospodársky a kultúrny rast, odohrali sa v ňom udalosti, ktoré patria k najtemnejšiemu obdobiu v dejinách Slovenska v 20. storočí, a to riešenie tzv. židovskej otázky. Začalo sa schyľovať k tomu najhoršiemu – k likvidácií celej komunity, ktorá mala v mestečku podľa sčítania z januára 1942 asi 221 členov.[29] To už však jej počet klesal v dôsledku prenasledovania z radov väčšinového obyvateľstva a radikálov z HG. Prvé náznaky konania niektorých členov HG v meste Púchov v tomto smere bolo možné vidieť už po vyhlásení autonómie na jeseň roku 1938. Dňa 18. apríla 1939, krátko

28 Pamätná kniha obce Púchov, s. 159 – 194.
29 ŠAPB, f. OÚ Púchov, č. j. 175/1942.

po vzniku Slovenského štátu, bolo vydané vládne nariadenie č. 63 Slov. zák. o definovaní pojmu Žid a usmernení počtu Židov v niektorých povolaniach. Podľa neho bol Židom ten, kto sa hlásil k izraelitskej viere, aj keď sa po 30. októbri 1918 dal pokrstiť. Ďalej každý, kto pochádzal aspoň od jedného rodiča zo židovskej viery alebo aj ten, kto si vzal za manžela či manželku Žida v období nadobudnutia platnosti tohto zákona.[30] V Púchove a okolí sa následky tohto nariadenia začali prejavovať takmer okamžite, keď sa k tomu ešte pridalo vládne nariadenie z 25. júla 1939 o usmernení počtu Židov vo výkone lekárskej praxe. Aj Obvodný úrad v Púchove zakázal vydať MUDr. Aladárovi Haasovi osvedčenie o lekárskej praxi. Tento Žid požiadal o osvedčenie z toho dôvodu, že prišiel z Čiech, kde mu bola po 15. marci 1939 ako Slovákovi pozastavená prax.[31] Ponechanie niektorých Židov – lekárov bolo spôsobené hlavne tým, že ich bol veľký nedostatok.[32] Ale aj tak 24. augusta 1941 Župný úrad (ďalej len ŽÚ) nariadil prísnu kontrolu, ktorej úlohou bolo skontrolovať, či židovskí lekári ďalej neordinujú, najmä pod zámienkou prvej pomoci a či už odstránili tabuľky zo svojich ordinácií.[33] V prvých mesiacoch existencie Slovenského štátu vychádzalo veľké množstvo vládnych nariadení, ktoré obmedzovali celkovo život Židov nielen v Púchove a okolí – napríklad o mimoriadnych zásahoch do oprávnenia hostinských a výčapníckych živností, úplný zákaz Židom vykonávať výčapnícku a hostinskú živnosť,[34] čo sa dotklo majiteľa hotela Ferdinanda Lielenthala a Mórica Nathana, ktorý vlastnil aj liehovar.[35] Iné obmedzovali pohyb židovských obyvateľov v čase od 22.00 do 5.00 hod. a v zimnom období od 20.00 do 5.00 hod. Nesmeli nakupovať mliečne výrobky, ale ani samotné mlieko pred ôsmou hodinou rannou a predmety dennej potreby pred desiatou hodinou doobeda. Mimo živnostenských prevádzok a na jarmokoch mali úplný zákaz nakupovať. Postupne im okresný úrad zakazoval prevádzkovať motorové vozidlá, vlastniť zbrane [36], ďalekohľady, filatelistické známky a množstvo iných predmetov dennej potreby.[37]

Pohľad na židovskú synagógu v Púchove, ktorá bola centrom židovského života v obci
(Zdroj: archív P. Makynu)

30 LIPSCHER, L.: Židia v slovenskom štáte 1939 – 1945. Banská Bystrica 1992, s. 38 – 39.
31 ŠAPB, f. OÚ Púchov, č. j. 4795/1939. admin.
32 Tamže, č. j. 8191/1941. admin.
33 Tamže, č. j. 6251/1941. admin.
34 Tamže, č. j. 9349/1940. admin.
35 Arizácie podnikov Židov. [citované 15. januára 2015]. Dostupné na: <http://www.upn.gov.sk/arizacie/vysledky-vyhladavania.php?povodny_majitel=&predmet_podnikania=&mesto_obec=&meno_priezvisko_arizatora=&okres=641>.
36 Devätnástim Židom odobrali 2 dvojhlavňové brokovnice, 4 flobertky, 15 browningov, 1 vojenskú pušku a 2 poľovnícke pušky. ŠAPB, f. OÚ Púchov, č. j. 718/1941. admin.
37 JANAS, K.: Dejiny mesta Púchov od zjednotenia po súčasnosť, s. 79.

Sčítanie z roku 1940 ukázalo, že na Slovensku žije 87 314 Židov, čo boli 3,3 % z celkového počtu obyvateľstva. Toto percentuálne vyjadrenie sa nezdá a ani nezdalo veľké, keby táto komunita nedržala vo svojich rukách približne 40 % národného hospodárstva. Vo vláde začal prevládať názor, že počet Židov v hospodárstve má byť zredukovaný na percentuálny pomer ich počtu na Slovensku.[38] V Púchove tvorili niečo viac ako 6 % z celkového počtu obyvateľstva, ale mali veľmi výrazný podiel na obchode mesta.

Po prvých perzekučných opatreniach nielen v zamestnaniach, ale i vo verejnom živote, sa začal rozbiehať proces likvidácie podnikov a konfiškácia majetku z rúk židovského obyvateľstva do rúk nežidov, resp. árijcov – tzv. arizácia. Dosádzaním dôverníkov a dočasných správcov do podnikov v priemysle, remeselníctve a obchode sa na Slovensku začína proces arizácie. Najvýznamnejšími zákonmi v prvej fáze arizácie boli však zákon č. 46/1940 Sl. z. o pozemkovej reforme prijatý 29. februára 1940 a tzv. prvý arizačný zákon č. 113/1940 Sl. z., platný od 1. júna 1940. Podľa prvého zákona patrilo do súpisu židovských poľnohospodárskych nehnuteľností na Slovensku pod túto reformu 101 423 ha pôdy, ktorú vlastnilo 4943 majiteľov.[39] V okrese Púchov pod túto reformu spadalo takmer 1062 ha židovskej pôdy.[40] O najväčšie pozemky neprišli Púchovčania, ale židovskí obyvatelia z obcí Piechov, Krivoklát[41], Bolešov, Lúky pod Makytou, Vydrná a obce Mikušovce s rozlohou až 340 ha.[42] Pokiaľ podnik ešte nebol arizovaný, mal byť označený viditeľným nápisom „Židovský podnik“, to však viedlo k jeho hospodárskej a spoločenskej diskriminácii a k nátlaku na majiteľa, aby si čím skôr našiel arizátora.[43] Nakoniec v samotnom meste Púchov padlo likvidácii za obeť viac ako 30 židovských podnikov. Tie boli likvidované aj v ďalších obciach okresu: V Lúkach pod Makytou 6, Lazoch pod Makytou 5, Pruskom a Bolešove po 3, Dohňanoch, Dolnej Breznici, Červenom Kameni, Slávnici, Mikušovciach a Lysej pod Makytou po 2 a v obciach Dulov, Streženice, Nosice, Bohunice, Sedmerovce, Piechov 1.[44] V okrese Púchov bolo celkovo zlikvidovaných množstvo podnikov. Napriek komplikáciám pri realizácii na župnej úrovni arizácia pokračovala ďalej, ba dokonca v ešte väčšej miere ako dovtedy. V Púchovskom okrese bolo arizovaných viac ako 21 podnikov, pričom v samom meste vstúpilo do židovských živností viac ako 11 arizátorov.[45]

Židovský domový majetok bol arizovaný od októbra 1940, ale skončil väčšinou podobne ako podnik alebo obchod. Na to malo slúžiť aj nariadenie, ktoré Židom nakazovalo vysťahovať sa z ulíc nesúcich mená známych národných dejateľov alebo politikov.[46] Mená podľa nich dostali väčšinou ulice v centre alebo námestia. V Púchove to boli ulica A. Hitlera a Námestie A. Hlinku.[47] Takto znela výpoveď z bytu na jednej zo spomínaných ulíc: *„Nakoľko bývate na Hitlerovej ulici a o Váš byt sa uchádza árijec (meno), dávam Vám týmto výpoveď z bytu v zmysle platných predpisov na dobu 14 dní, takže dňa 15. februára 1942 musí byť byt vypratanýˮ.* [48]

Do roku 1941 vydali úrady množstvo protižidovských nariadení, ktoré odoberali nielen židovským občanom ich základné občianske i majetkové práva. Sprehľadnenie, zjednodušenie a zosúladenie si vyžiadalo 9. septembra 1941 vydanie vládneho nariadenia v Slovenskom zákonníku O právnom postavení židov, známe ako Židovský kódex. Nariadenie 198/1941 Sl. z. bolo inšpirované nemeckými norimberskými rasovými zákonmi, ale aj sám nemecký vyslanec Ludin v Bratislave vyhlásil, že je vydaním Židovského kódexu prekvapený. Obsahom zákona bolo 270 paragrafov, ktoré riešenie židovskej otázky postavili na rasový základ. Nanovo vymedzil pojem Žid, za ktorého sa považoval každý, kto mal aspoň troch židovských starých rodičov. Ďalej ustanovil pojem židovského miešanca, zákaz miešaných manželstiev, ako aj pohlavného styku medzi Židom a árijcom.[49]

V roku 1941 bol v Horných Kočkovciach zriadený pracovný tábor pre púchovských Židov.[50] Židia mu-

38 LACKO, M.: Slovenská republika 1939 – 1945, s. 65.
39 LIPSCHER, L.: Židia v slovenskom štáte 1939 – 1945, s. 62.
40 Župný úrad v Trenčíne poslal 28. 3. 1940 na OÚ Púchov výmer a prebral v zmysle zákona do odbornej správy ministerstva hospodárstva lesné majetky, nachádzajúce sa v okrese Púchov. ŠAPB, f. OÚ Púchov, Výmer židovskej pôdy, č. j. 10 093-XI/1940.
41 Krivoklát je dnes súčasťou obce Pruské a od 1. 1. 1943 je Piechov súčasťou obce Bolešov.
42 ŠAPB, f. OÚ Púchov. Výmer židovskej pôdy, č. j. 10 093-XI/1940.
43 Tamže, admin., č. j. 3 944/1940.
44 Dnes sú Nosice súčasťou mesta Púchov, Bohunice súčasťou obce Pruské, Sedmerovec súčasťou obce Slávnica a Piechov súčasťou obce Bolešov. Pozri MAKYNA, P.: Riešenie tzv. židovskej otázky v okrese Púchov (1939 – 1945). In: Verbum historiae, roč. 1, 2013, č. 1, s. 56.
45 Arizácie podnikov Židov. [citované 15. januára 2015]. Dostupné na: <http://www.upn.gov.sk/arizacie/vysledky-vyhladavania.php?povodny_majitel=&mesto_obec=&okres=641&predmet_podnikania=&meno_priezvisko_arizatora=&zorad=&strana=1>.
46 Žid Jakub Dautenbaum musel uvoľniť byt árijcovi Štefanovi Magerčiakovi. ŠAPB, f. OÚ Púchov, šk. č. 19. bez.
47 Dnes Moravská ulica a Námestie slobody. Tamže, č. j. 38/1941. prez.
48 Tamže, šk. 19. č. j. 14/1942. admin.
49 KAMENEC, I.: Po stopách tragédie. Bratislava 1991, s. 126.
50 ŠAPB, f. OÚ Púchov, č. j. 1543/1942. admin.

Interiér synagógy v Púchove, ktorý bol po 2. svetovej vojne využívaný aj ako sklad a predajňa nábytku a kobercov (Zdroj: archív P. Makynu)

seli pracovať pri čistení ulíc, zametali cesty a vytrhávali trávu pri chodníkoch. Využívali ich aj v kamenárstve. Popri týchto činnostiach v pracovnom tábore boli posielaní na výpomoc, napríklad pri výkope repy, čistení lesa, odpratávaní snehu, na manuálne práce v liehovare, v sklárňach alebo na prácu pri stavbe hydrocentrály v Dubnici, a to všetko bez nároku na akúkoľvek mzdu.[51] Do tohto pracovného tábora v Horných Kočkovciach boli zasielaní aj Židia z ostatných obcí v okrese, napríklad aj z obce s druhou najväčšou židovskou komunitou v okrese – z Lúk pod Makytou.[52] V roku 1942 boli podľa ministerstva vnútra zriadené tiež v neďalekej Dubnici nad Váhom a Ilave pracovné útvary pre Rómov a tzv. asociálne osoby, narušujúce verejný poriadok, bezpečnosť, mravnosť. Smernice umožňovali veľmi široký výklad asociálnosti, a tak sa stávalo, že boli zneužívané. Do týchto zariadení mohli byť poslané aj osoby, ktoré bez povolenia opustili svoju prácu v podnikoch dôležitých pre obranu štátu, opustili svojvoľne prácu v Nemeckej ríši, alebo odmietali prácu ponúknutú úradom práce a iné.[53]

Okrem židovských obyvateľov boli v tomto období perzekvovaní aj Rómovia, ktorí boli od roku 1942 sústredení v dubnickom a ilavskom pracovnom útvare. Úrady teda vyberali *„… Cigáňov už na prvý pohľad vyložene zdravých a schopných pracovať na ťažkých pozemných prácach vo veku od 18 do 40 rokov.“* [54] Táto skupina obyvateľov bola využívaná hlavne pri ťažkých prácach, najmä v stavebníctve, v prípade Rómov z Púchova a okolia to boli práce napríklad pri výstavbe hydroelektrárne v Dubnici nad Váhom a Ilave. Hoci sa mohlo zdať, že pracovali iba asociáli, z archívnych dokumentov vyplýva, že do prác mali byť zapojení muži i ženy Rómovia bez ohľadu na asociálnosť.[55]

51 Tamže, č. j. 6678/1941. admin.

52 Tamže, č. j. 1144/1941. prez.

53 JANAS, K.: Organizačná štruktúra pracovných táborov v rokoch 1941 – 1944. In: SOKOLOVIČ, P. (zost.): Perzekúcie na Slovensku v rokoch 1938 – 1945. Bratislava 2008, s. 333 – 334.

54 ŠAPB, f. OÚ Púchov, šk. 582. č. j. D-1916/1944.

55 ŠAPB, f. ONÚ Pruské, šk. 29. č. j. 2426/1944.

Oba pracovné tábory fungovali do roku 1944, kedy zanikli, no v Dubnici nad Váhom už bol na tom istom mieste zriadený tzv. Zaisťovací tábor pre Cigánov, kde boli Rómovia iba administratívne presunutí.[56]

RIEŠENIE TZV. ŽIDOVSKEJ OTÁZKY V OKRESE PÚCHOV

Po zbavení všetkých občianskych, politických a ľudských práv zostala na Slovensku masa ožobráčeného židovského obyvateľstva. Z hospodárskeho problému sa tak stal problém sociálny. Ako riešenie tohto „problému" ponúkla nemecká strana dislokáciu židovského obyvateľstva „na práce", podobne ako v celej Ríši. Bola podpísaná dohoda medzi SR a Nemeckou ríšou už v prvom mesiaci roku 1942 a za každého deportovaného Žida mala vláda zaplatiť Nemecku 500 ríšskych mariek ako úhradu tzv. osídľovacích nákladov.[57] V Trenčianskej župe, teda aj pre okres Púchov, bol v Žiline 21. marca 1942 zriadený sústreďovací tábor, kam boli na niekoľko dní deportovaní aj židovskí obyvatelia Púchova a okolitých obcí.[58] Následne boli odvlečení do táborov smrti na území Generálneho Gubernátu cez železničnú stanicu Skalité, ktorá slúžila ako hraničný prechod, kde deportačné vagóny opúšťali územie Slovenska.

Dňa 20. februára 1942 bol na žiadosť OÚ v Žiline vykonaný súpis židovských občanov, podľa ktorého sa vykonávala evidencia Židov vo všetkých obciach okresu. V obciach okresu Púchov do 500 obyvateľov bolo na zoznam zaradených 43 osôb, nad 500 obyvateľov 115 osôb, z obcí od 1000 do 1500 obyvateľov 68 Židov a v obciach nad 1500 obyvateľov, vrátane Púchova, zaradili na súpis 238 židovských obyvateľov. V konečnom súčte bolo do tohto zoznamu zaregistrovaných 464 Židov z okresu Púchov.[59] Súpisy pred deportáciami neboli nasmerované iba na zistenie počtu Židov, ale aj na ich majetok. Ten sa usilovali získať najmä príslušníci HG a FS, ktorí vykonávali organizáciu vysťahovania až po nástup do dobytčích železničných vagónov.

Prvý transport mal odísť z Púchova do Bratislavy-Patrónky 30. marca 1942 so 48 ženami. Do Patrónky ich však 28. marca dopravili 20 a 29. marca 1942 iba 6. Nepreviezli tak 22 žien, pretože boli pokrstené, choré alebo práce neschopné.[60] Kompetentní dostali nasledovné inštrukcie: *„Pripojene Vám zasielam v predmetnej veci 32 o predvolaní, ktoré doručte dňa 22. 3. 1942 dotyčným Židom tak, aby im ostala jedna hodina času k príprave."*[61] V ten

Secesná budova Potravného spolku na Moravskej ulici v roku 1939 (Zdroj: archív M. Pribiša)

56 JANAS, K.: Perzekúcie Rómov v Slovenskej republike (1939 – 1945). Bratislava 2010, s. 45.
57 LACKO, M.: Slovenská republika 1939 – 1945, s. 72.
58 Maximálny počet osôb v tábore bol 1200. Pozri JANAS, K.: Trenčianska župa (1940 – 1945). Trenčín 2007, s. 87.
59 ŠAPB, f. OÚ Púchov, č. j. 2113/1942. admin.
60 Tamže, č. j. 5332/1942. admin.
61 Tamže, šk. č. 513. č. j. 2337/1942. admin.

Peter Škodáček – evanjelický kňaz v Púchove v rokoch 1937 – 1951
(Zdroj: Archív ECAV Púchov)

Železný oblúkový most cez Váh a Púchov nad Váhom v období Slovenského štátu
(Zdroj: archív J. Mitanu)

deň bolo odtransportovaných 44 Židov z Púchova, do konca mesiaca sú evidované ešte ďalšie dva transporty, a to 24. a 28. marca 1942. Od apríla do augusta 1942 boli z tohto mesta vypravené ešte ďalšie tri.[62] Príkaz na transport Židov z Púchova do Žiliny bol doručený jednotlivým židovským občanom aj 6. júna 1942.[63] Okresný náčelník taktiež 6. júna napísal žandárskej stanici v Púchove, aby predvolal 67 Židov z Púchova, Nimnice a Streženíc do sociálneho domu na 11. hodinu nasledujúceho dňa. Podľa ďalších informácií z listu sa dozvedáme, že prepravovať budú 220 – 230 Židov. Vlak mal odísť 7. júna 1942 o 13.20 hod. so židovskými obyvateľmi okolitých obcí. Židia z Púchova by mali opustiť stanicu vlakom, ktorý vypravia o 6.05 hod.[64] Na Slovensku prebiehali tieto transporty do októbra 1942 a bolo vyvezených okolo 45 tisíc ľudí. Napríklad, susedný Považskobystrický okres už v apríli 1942 hlásil, že u nich už židovská otázka neexistuje, pretože väčšina Židov je už vyvezená.[65] Väčšina púchovských Židov bola odtransportovaná v tomto období. Podľa archívnych materiálov z 22. novembra 1943, teda z obdobia viac ako rok po ukončení prvých transportov, ostalo v Púchove len 11 práceschopných židovských mužov.[66] Poslední židovskí obyvatelia boli z Púchova odtransportovaní 13. septembra 1944, ale to už deportácie organizovali Nemci.[67]

Vysťahovaniu sa mohli v prvej fáze transportov vyhnúť tí, ktorých MV považovalo za hospodársky nenahraditeľných a tí, ktorým prezident udelil tzv. prezidentskú výnimku. V okrese Púchov sa tieto výnimky dotýkali iba malej časti Židov. Výnimku tu v prvom rade dostali lekári, lekárnici a zubní technici a ich rodiny, pretože ľudí vykonávajúcich toto povolanie bol všeobecný nedostatok – Dr. Móric Dávid z Lúk, MUDr. Ferdinand Steiner z Púchova, MUDr. Otto Klein z Púchova.[68] Minimálne zaujímavosťou je, že agendu prezidentských výnimiek pre židovských obyvateľov a ich rodiny vybavoval vedúci prezidentskej kancelárie Púchovčan Dr. Anton Neumann.

Je ťažké zovšeobecniť celkový postoj a reakcie obyvateľstva k deportáciám a perzekúciám. Spoločnosť tvoria jednotlivci, pričom ich názor a dôvody bezohľadnosti, podieľaní sa na rýchlom získaní majetku alebo súcitu, pomoci pod hrozbou smrti sa mohli i meniť v závislosti od osoby a jej vnútorných pohnútkok. Vplyv na to mali hlavne udalosti od aktuálne vychádzajúcich protižidovských nariadení, propagandy až po výsledky bojov na fronte. Cez Púchov prechádzali transporty a zo Žiliny ich vypravovali ďalej na sever. Ľudia na vlastné oči videli, ako im miznú

62 Pamätná kniha obce Púchov nad Váhom, s. 45.
63 Jozef Politzer spáchal samovraždu po tom, ako mu bol doručený príkaz na odtransportovanie do Žiliny. ŠAPB, f. OÚ Púchov, č. j. 5944/1942. admin.
64 ŠAPB, f. OÚ Púchov, šk. č. 513. bez sign. admin.
65 MAKYNA, P.: Riešenie tzv. židovskej otázky v okrese Púchov (1939 – 1945), s. 65.
66 ŠAPB, f. OÚ Púchov, č. j. 6286/1943. admin.
67 Pamätná kniha obce Púchov nad Váhom, s. 187.
68 ŠAPB, f. OÚ Púchov, šk. č. 513. bez sign. admin.

dlhoroční susedia. Nebolo možné nevšimnúť si brutalitu členov HG, ktorí transporty strážili – množstvo bitiek a šikanovanie počas umiestňovania Židov do vagónov, rôzne spôsoby ponižovania priamo na uliciach, či už osobné prehliadky, vyhradený čas na nákupy alebo klamlivé a ironické sľuby.[69]

OBNOVENIE A AKTIVITY ODBOJA V REGIÓNE

Od roku 1943 sa začala meniť situácia na frontoch a vnútorne posilnená týmito informáciami sa obnovila aj ilegálna činnosť v meste a okolí. Tajné štruktúry začali pracovať oveľa opatrnejšie a komunistická zložka začala spolupracovať s občianskou. Druhú spomínanú zložku v Púchove viedol evanjelický farár Peter Škodáček. Občiansky odboj bol prostredníctvom neho napojený na vedúcu osobnosť nekomunistického odboja Jozefa Lettricha, ktorý niekoľkokrát navštívil Púchov. Občianska sieť bola pomerne široká, jej členmi boli aj spoľahliví obyvatelia pohraničných obcí, ale i železničiari, notárski úradníci a príslušníci pohraničnej stráže. Peter Škodáček spolupracoval aj s evanjelickým farárom z obce Záriečie Samuelom Peressenyim a jeho troma synmi. Činnosť tejto zložky odboja sa zameriavala na pomoc utekajúcim cez hranice z nemeckého Protektorátu, ďalej na výrobu protivládnych a protinacistických letákov, ktoré distribuovali z tlačiarne v pálenici u Marciňov po celej Púchovskej doline a do zbrojných závodov v Dubnici nad Váhom a Považskej Bystrici.[70] Aktivity púchovského evanjelického farára však neunikli pozornosti bezpečnostných zložiek štátu. Aj preto bola v roku 1941 vykonaná razia na evanjelickej fare, kde hľadali zoznamy prestúpených z katolíckej viery a Škodáček bol obvinený zo sľubovania miest v považskobystrickej zbrojovke. Farár sa i po tejto akcii snažil o upokojenie „dusnej" atmosféry medzi evanjelickou komunitou a katolíckym vedením mesta. K takýmto aktivitám patrili napríklad celoslovenské zrazy evanjelickej mládeže, na ktorých sa zúčastňovali aj poprední predstavitelia okresu a župy.[71]

Situácia na frontoch sa začala meniť, nemecké vojenské ťaženie smerom na východ sa zastavilo pri Stalingrade a Kursku. Vo francúzskej Normandii bol spojeneckými vojskami 6. júna 1944 otvorený západný front a začínalo byť jasné, že Nemecko a jeho spojenci vojnu prehrajú. Nové transporty židovských obyvateľov z územia Slovenska a teda i Púchova sa v roku 1943 nepodarilo obnoviť, no po železničnej trati v mestskej časti Horné Kočkovce naďalej prúdili vagóny nemeckej armády a jej ťažká vojenská technika. Začali sa množiť zásobovacie problémy a nielen v Púchove narastalo napätie. Chýbali základné potraviny, hygienické potreby a spotrebný tovar každodenného užívania. Tieto a ďalšie faktory povzbudili odbojové a opozičné sily v meste a okolí.

V polovici augusta 1944 sa v Záriečí stretli a. v. farár Peter Škodáček, sklársky robotník Arpád Vladár z Lednických Rovní, úradník Anton Višňovský a Štefan Mako z Púchova, Ondrej Jancík a Štefan Samko zo Záriečia, František Milko z Lysej pod Makytou a učiteľ Podhorányi zo Súľova-Hradnej. V byte Ondreja Jancíka založili tzv. Okresný revolučný národný výbor. To už vrcholili prípravy Slovenského národného povstania a aktívne boli aj mnohé partizánske skupiny. V okrese Púchov, konkrétne v okolí obce Lazy pod Makytou, pôsobili dve partizánske jednotky. Na ich čele bol učiteľ z okresného mesta Jozef Vávra a sovietsky občan Vasil Minič, ktorý utiekol z koncentračného tábora v Nemecku.[72]

PO VYPUKNUTÍ POVSTANIA A TRAGÉDIA V MLADOŇOVE

Po vyhlásení ozbrojeného povstania sa síce púchovský región nestal súčasťou tzv. oslobodeného povstaleckého územia, no jeho význam bol najmä v dislokácii partizánskych zoskupení a jednotlivcov, ale i pri bojových úlohách v tyle nepriateľa. Partizáni využívali hornatú oblasť regiónu, dôležité cestné a železničné komunikácie. Mesto Púchov, ako strategický železničný a dopravný uzol, bolo ešte v ten deň obsadené nemeckými vojskami. Odboj priamo v meste ustal, keďže sa zintenzívnili represie voči odporcom režimu, no presunul sa do okolitých hôr. Na každodennom poriadku boli domové razie, na ktoré často doplatili nevinní obyvatelia. V meste boli zakázané verejné zhromaždenia, jazda autom civilným osobám a predaj alkoholu, okrem vína a piva do 20.00 hod. Neskôr bolo úplne zakázané medzi 21.00 a 5.00 hod. vychádzať von z domov. Dňa 16. októbra 1944 zabrali nemeckí vojaci evanjelickú faru a ubytovali sa v školách, v súkromných a verejných budovách. Spolu s maďarskými vojakmi, ktorí okupovali Púchov od januára 1945, spôsobili svojím rabovaním a ničením budov rozsiahle škody. Na ich nariadenie museli od októbra 1944 muži z mesta vo veku 17 – 60 rokov kopať zákopy od Nimnice po Púchov medzi Lachovcom a riekou Váh, za čo dostávali mzdu 6,50 Ks, odborné sily 10 Ks. Pracovná morálka postupne upadala, na čo sa sťažovalo nemecké veliteľstvo, že do práce nastupuje až o 60 % menej mužov ako na začiatku. Mestská kronika uvádza, že najviac sa pracovalo vtedy, keď nad robotníkmi stál ako dozor nemecký vojak. Obyvatelia mesta už vedeli, že Nemecko vojnu prehrá a obávali sa represálií. Z tohto dôvodu mnohí utekali na vidiek a do hôr. Hospodársky život

69 MAKYNA, P.: Riešenie tzv. židovskej otázky v okrese Púchov (1939 – 1945), s. 69.
70 FRAŇO,V.: Búrlivé roky 1938 – 1945 v Púchove, s. 4.
71 JANAS, K.: Dejiny mesta Púchov od zjednotenia po súčasnosť, s. 82.
72 FRAŇO, V.: Búrlivé roky 1938 – 1945 v Púchove, s. 4.

Pamätník obetiam tragédie v osade Mladoňov (Zdroj: archív P. Makynu)

v celom regióne sa musel prispôsobiť nemeckej armáde.[73]

V regióne operovala i partizánska skupina Moravan na čele s Františkom Mézlom a partizánska brigáda Jana Žižku s Jankom Ušiakom.[74] Do dejín regiónu sa najviac zapísala iná skupina partizánov. Začiatkom októbra 1944 sa v oblasti Myjavy a Starej Turej sformovala 2. československá partizánska brigáda J. V. Stalina z miestnych partizánov a výsadkárov zo Sovietskeho zväzu. Po niekoľkých akciách skupiny bola táto postupne vytláčaná cez Biele Karpaty smerom na sever k Javorníkom. Pri Lysej pod Makytou utrpela partizánska jednotka ťažké straty v bojoch s nemeckými jednotkami a jej zvyšky sa rozpŕchli. Skupina partizánov unavená po boji a úteku, ktorú tvorilo asi 200 – 300 mužov vošla v noci z 28. na 29. október 1944 do osady Mladoňov v dnešnej obci Lazy pod Makytou. Ozbrojení sebavedomí partizáni vošli do domov miestnych obyvateľov, ktorí im vo veľkom strachu dali najesť. Následne sa uložili priamo u nich i v okolitých hospodárskych stavbách a dvoroch k spánku. Nie je pravdou, ako uvádza najmä marxistická literatúra, že ich obyvatelia Mladoňova vítali, naopak, veľmi sa obávali toho, čo partizánska prítomnosť v osade môže v tom čase priniesť. Na základe informácií o presunoch partizánov od miestneho konfidenta sa z Protektorátu Čechy a Morava premiestnili príslušníci SD (Sicherheitdienst) z obce Horní Lideč v okrese Vsetín na územie Slovenskej republiky. Cez Lazy pod Makytou sa na dvoch autobusoch a troch osobných autách presunuli o 5.15 hod. k osade Mladoňov. Cez ňu malo asi 100 Nemcov podľa nariadenia nemeckého veliteľa prejsť potichu, tzv. husím krokom, k osade Bučovec na rozhraní Lazov a Marikovskej doliny, pričom o prítomnosti partizánov už v Mladoňove nevedeli. Prvé výstrely prinútili jednotky SD k ústupu, no partizáni sa dali na útek smerom k Bučovcu. Pri úteku za sebou zanechali guľomet, vysielačku, 11 vojenských a žandárskych pušiek, ktoré za sebou zahadzovali v dvoroch a ich nález Nemcami naplnil aj tie najhoršie obavy obyvateľov. Zbrane poslúžili nemeckým vojenským jednotkám ako dôkaz pomoci domácich obyvateľov Mladoňova partizánom a nepomohlo ani vysvetľovanie. Na mieste zavraždili 14 miestnych mužov, dve ženy a jedného zraneného partizána. Po svojom návrate do Protektorátu Čechy a Morava sa Nemci chválili krvavým oblečením, nakradnutými potravinami, hydinou a dobytkom pred kolegami. Za masovú vraždu jednotkami SD je potrebné pripísať zodpovednosť aj partizánom 2. československej partizánskej brigády J. V. Stalina, ktorí napriek početnej prevahe utiekli a takýmto nezmyselným spôsobom zatiahli nevinných ľudí do svojej činnosti.[75]

73 JANAS, K.: Dejiny mesta Púchov od zjednotenia po súčasnosť, s. 83.

74 FRAŇO, V.: Búrlivé roky 1938 – 1945 v Púchove, s. 4.

75 JANAS, K.: Druhá československá brigáda J. V. Stalina a jej podiel na mladoňovskej tragédii. In: Historický zborník 14, 2004, č. 2, s. 79 – 84.

Železný oblúkový most cez Váh vyhodený do vzduchu odchádzajúcimi nemeckými vojskami 30. 4. 1945 (Zdroj: archív P. Makynu)

PRICHÁDZAJÚCI FRONT V ROKU 1945

Od januára 1945 sa situácia v Púchove neustále vyhrocovala. Dovtedy prechádzali nemecké vojská z Protektorátu cez Púchovskú dolinu a mesto smerom na východ, od začiatku roku 1945 sa táto armáda začala sťahovať opačným smerom – na Moravu.[76] Obyvatelia sa často utekali skryť do pivníc pred náletmi a poplachmi. Sovietske lietadlá často bombardovali komunikačné spojenia. Takýmto spôsobom 16. apríla 1945 zasiahla bomba aj železničnú stanicu, kde zahynuli dvaja civili – 21-ročný Augustín Paliesek a 15-ročný František Novosád. Pri postupnom ústupe a sťahovaní nemeckých vojsk z územia Slovenska cez tento región bol gazdom zhabaný veľký počet kusov dobytka a koní. S blížiacim sa frontom bol čoraz väčší nedostatok tovarov v obchodoch, z tohto dôvodu sa darilo čiernemu trhu. Ceny niektorých základných potravín vystúpili do vysokých čísiel. Pracovná morálka pri kopaní zákopov pri železničnej stanici upadala a Nemci strašili miestnych obyvateľov rozprávaním rôznych príhod o zverstvách, ktoré páchajú prichádzajúce sovietske vojská.[77]

Dňa 8. apríla 1945 vyhodila nemecká armáda do vzduchu stavidlá na Dolnokočkovskom vodnom diele, aby zabránila postupu partizánov a tým sa začala séria výbuchov, ktoré poškodzovali všetky mosty v mestečku a okolí. Maďarské vojská, ktoré boli tiež v meste prítomné, postavili na poliach v blízkosti Štefánikovej ulice protilietadlové delá, ktorými sa usilovali ostreľovať spojenecké lietadlá. Predposledný aprílový deň roku 1945 sa z Púchova a okolia začali sťahovať všetci vojaci. Ako poslední odchádzali tí, ktorí mali zničiť posledné komunikačné spojenia. Pomocou železničných vagónov sa Nemci pokúšali odviezť strojné zariadenie zbrojárskych závodov z Považskej Bystrice. Vyhodili za sebou železničný most pri Milochove a Nosiciach. V tom čase dostali maďarskí vojaci nariadenie podmínovať a zničiť železničné mostné polia vedúce cez Púchovskú dolinu. Miestnym obyvateľom sa ich podarilo podplatiť a zničené boli len „na oko“. Pri obhliadke to Nemci zistili a podmínovanie a vyhodenie do vzduchu dokončili sami. Na železničnej trati generála M. R. Štefánika vedúcej z Púchova do Horného Lidča na Morave bol zničený most cez Váh a mosty pri Záriečí a Lúkach pod Makytou.[78] Nemci pri ústupe za sebou ničili i ďalšie strojné zariadenia železnice a telegrafné spojenie. Spomínané vybavenie zbrojovky sa im nepodarilo odviezť, a tak ho pri obci Dohňany zapálili.

Pre Púchov bolo najväčšou stratou zničenie cestného mosta. Obyvatelia vedeli o pripravovanej akcii Nemcov a tak tí, ktorí bývali v jeho blízkosti,

76 Pamätná kniha obce Púchov nad Váhom, s. 196.
77 Tamže, s. 198 – 199.
78 KMOŠENA, J.: Výstavba železničnej trate Púchov – Horný Lideč do roku 1937. Púchov 2006, s. 9 – 58.

ešte večer 29. apríla 1945 pootvárali okná na domoch, aby neboli poškodené. Následne sa schovali do pivníc, alebo odišli k rodinám a známym mimo mestečka. Všetkých 5 dvojitých železných oblúkov mosta bolo vyhodených do povetria nasledujúci deň o 5.45 hod. ráno. Veľká explózia poškodila blízke budovy, ako napríklad Hotel Kanada alebo evanjelický kostol na Ulici A. Hitlera (Moravskej ulici). Nemcom sa podarilo ustúpiť bez jediného výstrelu. Ráno po explózii si zničený most prišlo obzrieť množstvo obyvateľov, ktorí boli svedkami príchodu vojakov rumunskej a sovietskej armády z druhého brehu Váhu. Rieka bola pomerne rozvodnená a Púchovčania vlastniaci lode pomáhali prepraviť prvých vojakov do mestečka. Tento región bol posledným miestom na území Slovenska, kde sa nachádzala nemecká armáda.[79] Ešte v ten deň využili situáciu obyvatelia mestskej časti Horné Kočkovce na druhom brehu Váhu a vyrabovali v tehelni tajný sklad veľkoobchodníka Alexandra Bezáka. Rovnako aj obyvatelia mestskej časti Hrabovka a obce Streženice rabovali a ničili drevené baraky, v ktorých predtým bývali Nemci.[80] Aby výrobné mechanizmy v odevnom závode Rolný neskončili podobne ako zariadenie zbrojovky v Považskej Bystrici, podarilo sa ich pred ustupujúcimi nemeckými vojakmi ukryť. Rovnako sa zamestnancom azbestovo-cementových závodov a železničiarom podarilo ukryť niekoľko vagónov pšenice, ktoré sa pre obyvateľov Púchova stali základom obživy v nasledujúcom období.[81]

Púchovom prechádzali ďalšie vojská smerom na Moravu, okrem spomínaných sovietskych a rumunských vojakov prišla v noci na 1. mája 1945 do mestečka aj brigáda československej armády, ktorá sa dlho nezdržala, ale pokračovala vo vytláčaní nemeckej armády z územia Československa.[82] Význam mosta pre Púchov a Púchovskú dolinu si uvedomovali azda všetci, pretože bez neho sa vojnou poničený región mohol obnoviť len veľmi pomaly. Červená armáda postavila cez Váh dočasný pontónový most, ktorý niekoľkokrát museli opravovať. S budovaním provizórneho dreveného mosta sa začalo 14. mája 1945 – podieľali sa na ňom spomínané armády a tzv. politickí zaistenci, no určitý čas tu museli

Provizórny drevený most cez Váh postavený Červenou armádou v máji 1945 po zničení oblúkového železného mosta (Zdroj: archív M. Pribiša)

Obnova zničeného oblúkového železného mosta cez Váh, ktorý vyhodili do vzduchu nemeckí vojaci pri svojom odchode z regiónu 30. 4. 1945 (Zdroj: archív P. Makynu)

79 Pamätná kniha obce Púchov nad Váhom, s. 201 – 202.
80 Tamže, s. 203.
81 GABRIŠ, M.: Púchov, s. 152.
82 JANAS, K.: Dejiny mesta Púchov od zjednotenia po súčasnosť, s. 84.

odpracovať aj ostatní obyvatelia. Oba brehy boli z časti podmínované a pri stavbe nového mosta vybuchla jedna z mín, ktorá zabila robotníka.[83] Provizórny drevený most bol dokončený o 9 dní neskôr, ale úrady v Púchove videli v často rozvodnených vodách Váhu veľkú hrozbu, a preto požadovali skoré vybudovanie železného mosta. Obavy sa naplnili už vo februári 1946, kedy povodeň zničila nový most, ale ešte v tom istom roku bol postavený nový železný most, ktorý v Púchove stojí dodnes.[84]

Rovnako ako i v iných obciach odkiaľ bola vytlačená nemecká armáda sovietskymi a inými vojakmi, vznikla aj v Púchove Miestna národná rada, ktorú zakrátko vystriedal Miestny a Okresný národný výbor. Bol vypracovaný tzv. zoznam Nemcov, Maďarov a kolaborantov. Z mestečka bolo odsunutých 15 Nemcov, 35 spolu s 3 Maďarmi dostali povolenie zostať, pretože podľa vyšetrovateľov preukázali lojalitu k ČSR. Za kolaborantov a zradcov bolo označených 24 osôb, ktorým zhabali majetok a začalo sa s previerkami verejných zamestnancov.[85] Celkové škody v Púchove boli vyčíslené na viac ako 2,5 milióna Kčs.[86] Vojnové napätie sa darilo znižovať najmä vďaka odstraňovaniu škôd na majetku obyvateľov mesta, no politické napätie práve naopak vzrastalo. Ale tým začína ďalšia kapitola nielen regionálnych dejín mestečka Púchov.

ZÁVER

Obdobie nedemokratických rokov 1939 – 1945 na Slovensku je potrebné vnímať najmä prostredníctvom regionálnych dejín, v ktorých udalosti prebiehali často odlišne, ako na zovšobecnenej celoštátnej úrovni, opísanej v slovenskej historiografii. K objektívnemu pohľadu na obdobie pred vznikom a počas existencie Slovenskej republiky by mal prispievať aj výskum zaoberajúci sa a zhodnocujúci oveľa viac oblastí, než len politickú. Aj v regióne Púchova je úzko poprepájaná geografia s hospodárstvom, infraštruktúrou, kultúrou, politikou a ďalšími sférami života. V štúdii vidieť, ako sa aj počas prebiehajúcej 2. svetovej vojny vyvíjali uvedené témy napriek prepojenosti radikálne odlišným spôsobom. Napríklad, zatiaľ čo do táborov smrti boli posielaní židovskí susedia, tak mesto a jeho okolie zažívali stavebný a najmä kultúrny rozmach. Všetko sa to samozrejme dialo pod rúchom napätia z prebiehajúceho vojnového konfliktu a názorovo rozdrobenej spoločnosti.

Pavol Makyna • The City of Púchov and its Surroundings in Turbulent Years from 1938 to 1945
The study deals with events that took place in the area of Púchov and its surroundings right before the Slovak State was established and during its existence. We are concerned with the historical development in the given area in the period from 1938 to 1945 in relation to all-Slovakia situation, but we point out also specific characteristics of respective parts of life resulting from its geographical conditions. On the background of both political and war events, an unprecedented economic development and development in culture and arts, as well as sports were recorded. Radically different was the way how the relations towards minorities developed, the Roma minority, but especially towards the Jewish inhabitants. First they were persecuted and later deported to so-called death camps. Not everybody agreed with the given situation and there were many who tried to resist through their secret activities. The Slovak National Uprising affected also the Púchov region, but the bloodiest event on its territory was the so-called Mladoňov Tragedy, where numerous innocent civilians were killed. The turn-point occurred when the Germans were gradually leaving Slovakia, whereas the given region was the very last place where the German army was located. The army left damaged roads and bridges behind; those were renovated step by step, although the war relief was followed by another political tension.

Mgr. Pavol Makyna, PhD. (1987)
História vyštudoval na Pedagogickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave, kde v roku 2014 obhájil titul PhD. V súčasnosti je pracovníkom sekcie vedeckého výskumu v Ústave pamäti národa. Vo svojej vedeckej tvorbe sa venuje slovenským a regionálnym dejinám 20. storočia, židovskému holokaustu a historickým otázkam vzájomného pôsobenia človeka a životného prostredia. Publikoval viacero vedeckých štúdií a odborných článkov, napríklad o výstavbe Priehrady mládeže (2012) a riešení tzv. židovskej otázky (2013). Je autorom viacerých výstav zameraných na regionálne dejiny mesta Púchov a jeho okolia.

83 Pamätná kniha obce Púchov nad Váhom, s. 205.
84 JANAS, K.: Dejiny mesta Púchov od zjednotenia po súčasnosť, s. 88.
85 ŠAPB, f. Obvodný úrad Miestneho národného výboru Púchov (ďalej OÚ MNV Púchov), č. j. 54/1946. prez.
86 Tamže, č. j. 5054/1956. prez.

PROCES S PODPLUKOVNÍKOM JÁNOM ŠMIGOVSKÝM PRED NÁRODNÝM SÚDOM[1]

MICHAL MALATINSKÝ

Proces s pplk. Jánom Šmigovským, ktorý bol veliteľom nitrianskej posádky v období vypuknutia Slovenského národného povstania (ďalej SNP alebo povstanie [2]) v roku 1944, bol prvým právoplatným rozsudkom ukončeným prípadom pred Národným súdom, pričom táto problematika nebola dodnes v literatúre dostatočne spracovaná.[3] Nitrianska posádka bola jediná na Slovensku, ktorá sa nepridala k SNP, zostala verná vláde Slovenskej republiky (1939 – 1945) v Bratislave a zároveň nebola odzbrojená prichádzajúcou nemeckou armádou.[4] Procesom s jej veliteľom, ktorý rezonoval vo verejnej mienke už počas jeho priebehu,[5] sa začala činnosť Národného súdu, najvyššieho stupňa retribučného súdnictva na Slovensku. Pojmom retribúcia je v tomto kontexte označovaný medzinárodný fenomén povojnovej Európy (sveta), ktorého podstata spočíva v stíhaní a odsúdení kolaborantov, vojnových zločincov a ďalších previnilcov, ktorí sa dopustili zločinov v súvislosti s druhou svetovou vojnou a politicko-mocenskými zmenami, ktoré v Európe vyvolalo nacistické Nemecko a jeho spojenci. Na Slovensku bol tento proces realizovaný primárne na základe nariadenia Slovenskej národnej rady (ďalej SNR) č. 33/1945 Zb. n. SNR o potrestaní fašistických zločincov, okupantov, zradcov a kolaborantov a o zriadení ľudového súdnictva (ďalej iba „retribučné nariadenie"), ktoré nadobudlo platnosť 23. mája 1945 a bolo tak relevantným predpisom aj v trestnom pokračovaní proti Jánovi Šmigovskému.

Podľa § 12 spomínaného nariadenia Šmigovský nespadal do personálne obmedzeného okruhu činiteľov, o ktorých trestných činoch mal priamo rozhodovať Národný súd, ale bol prikázaný do pôsobnosti Národného súdu Predsedníctvom SNR podľa § 12 písm. l) retribučného nariadenia.[6] Stalo sa tak 6. júla 1945, pričom Šmigovský sa už od 25. mája nachádzal vo väzbe – po tom, ako bol deň predtým zadržaný na ulici v Trnave príslušníkmi Národnej bezpečnosti a eskortovaný do Bratislavy. Väzbu následne, 10. júla 1945, schválil Národný súd – na dobu od jej faktického začiatku až do dňa vynesenia rozsudku – uznesením z dôvodov podľa § 141 č. 2 a 3 trestného poriadku.[7]

1 Tento článok vznikol s prispením Grantu Univerzity Komenského č. UK/109/2014 na podporu riešenia projektu mladých vedeckých pracovníkov pod názvom Národný súd v Bratislave a konanie proti predstaviteľom vojnového slovenského štátu (rozbor obžaloby, hlavného pojednania a rozsudku).

2 V kodifikačných príručkách sa do roku 2013 lexikálna jednotka „povstanie" vyjadrujúca ozbrojenú vzburu písala s malým začiatočným písmenom aj vtedy, ak išlo o Slovenské národné povstanie. Vzhľadom na skutočnosť, že text zachytáva udalosti SNP prostredníctvom vtedajších právnych noriem, svedeckých výpovedí a dokumentov, v celom texte používame pre vyjadrenie SNP výraz „povstanie". (pozn. jazykovej redakcie)

3 Samotnému procesu sa na vedeckej úrovni dosiaľ nevenoval žiaden autor. Zmienky o ňom sa však dajú nájsť hlavne v memoárovej literatúre, napríklad v nižšie citovaných dielach Antona Rašlu.

4 JABLONICKÝ, J.: Nitra a povstanie. In: JABLONICKÝ, J. (zost.): Samizdat o odboji. Bratislava 2004, s. 166. Treba upozorniť na to, že historik Jozef Jablonický vychádza vo svojich prácach z inej chronológie predmetných udalostí v Nitre ako súdny spis (napr. doručenie rozkazu zapojiť sa do SNP Jánovi Šmigovskému kladie na 30. 8. 1944, podobne kladie aj príchod Jána Černeka do večerných hodín toho istého dňa). Pre účely tejto práce sa však držíme chronológie podľa súdneho spisu a svedectiev v ňom obsiahnutých.

5 Pozri dobovú tlač, napr. Pravda, 20. 9. 1945, 22. 9. 1945, 23. 9. 1945, 27. 9. 1945; Čas, 23. 9. 1945, 24. 9. 1945, 27. 9. 1945; Národná obroda, 22. 9. 1945, 23. 9. 1945, 27. 9. 1945.

6 Personálna pôsobnosť Národného súdu bola taxatívne určená v § 12 retribučného nariadenia, pričom podľa jeho písm. l) mohlo Predsedníctvo SNR do jeho pôsobnosti prikázať aj ďalšie osoby, v danom ustanovení priamo neuvedené.

7 Podľa uvedených väzobných dôvodov išlo o útekovú a kolúznu väzbu. Slovenský národný archív (SNA) v Bratislave, f. Národný súd (NS), Tnľud 2/45, a – 853 (II.). Uznesenie Národného súdu z 10. 7. 1945.

V prvej polovici júla 1945 sa vo veci začalo trestné pokračovanie podľa § 6 vykonávacieho nariadenia Zboru povereníkov SNR č. 55/1945 Zb. n. SNR k retribučnému nariadeniu (ďalej ako „vykonávacie nariadenie"). Prvá verzia obžaloby bola obžalobcom pred Národným súdom Dr. Miloslavom Takáčom vypracovaná 28. júla 1945.[8] Predsedníctvo SNR na svojom zasadnutí 17. augusta 1945 odporučilo uznesením tento prípad *„predložiť Národnému súdu s tým, že je prestížou Slovenskej národnej rady, aby Národný súd urýchlene a spravodlivo rozhodol."*[9] Takáto značne nadštandardná komunikácia medzi obžalobcom a Predsedníctvom SNR nebola explicitne v zmienených nariadeniach predpísaná, hoci podľa § 15 retribučného nariadenia obžalobca pred Národným súdom pri výkone svojej funkcie podliehal Predsedníctvu SNR, ktoré ho zároveň vymenúvalo. Finálna verzia obžaloby bola potom Národnému súdu podaná až 3. septembra 1945. Na základe tejto obžaloby prebiehalo v dňoch 21., 22. a 25. septembra 1945 hlavné pojednávanie pred senátom Národného súdu, ktorého predsedom bol Dr. Igor Daxner, zároveň predseda Národného súdu.

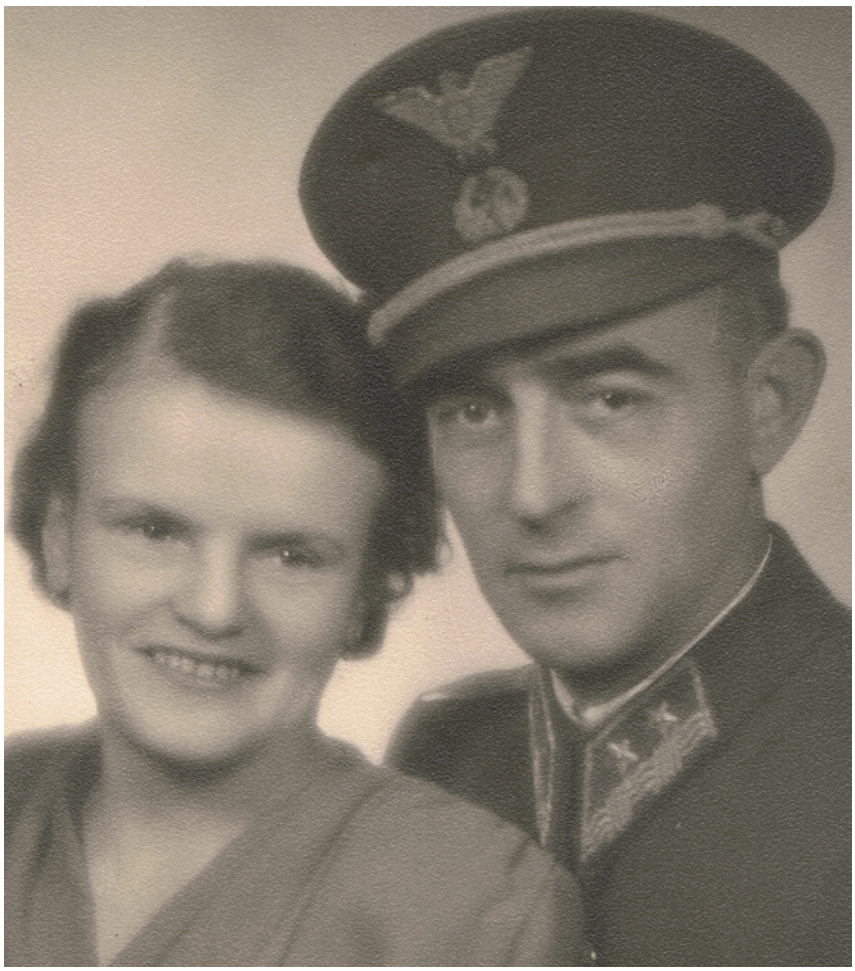

Ján Šmigovský v hodnosti majora slovenskej armády s manželkou Hanou, rod. Nevařilovou
(Zdroj: archív V. Šmigovského)

OBŽALOBA PROTI JÁNOVI ŠMIGOVSKÉMU

Obžaloba kládla Šmigovskému za vinu, že svojím konaním (a) *„maril boj Slovenského národa proti zradcom a okupantom za slobodu a obnovenie Československej republiky a maril prípravy národného povstania"* a (b) *„zúčastnil sa na úsilí fašistických okupantov alebo domácich zradcov v úmysle potlačiť slovenské národné povstanie alebo znemožniť* [zvýraznené v origináli – pozn. M. M.] *partizánsky boj, ako aj spolupôsobil pri prenasledovaní účastníkov povstania alebo partizánskeho boja, ako aj udával okupačným vojskám."*[10] Tým sa mal Šmigovský dopustiť zločinu zrady na povstaní podľa § 4 písm. a) a b) retribučného nariadenia.[11] Z obsahovej stránky sa obžaloba opierala o získané svedecké výpovede viacerých svedkov a výsluchy obvineného z júna a júla 1945.

V odôvodnení obžaloby sa uvádzalo, že Ján Šmigovský sa trestného činu podľa písmena (a) mal dopustiť tým,

8 SNA, f. Úrad obžaloby pri Národnom súde (ÚO NS), škatuľa (šk.) číslo (č.) 3, Onľud 3/45. Predbežná verzia obžaloby z 27. 7. 1945.

9 SNA, f. Úrad predsedníctva SNR (ÚP SNR), šk. č. 1A, 18/45. Zápisnica zo zasadnutia Predsedníctva SNR zo 17. 8. 1945.

10 SNA, f. ÚO NS, šk. č. 3, Onľud 3/45. Obžaloba z 3. 9. 1945.

11 Podľa § 4 retribučného nariadenia sa zrady na povstaní dopustil ten, (a) kto akýmkoľvek spôsobom maril boj slovenského národa proti zradcom alebo okupantom, za slobodu a za obnovenie Československej republiky, najmä kto maril prípravy národného povstania alebo účasť vojenských jednotiek na ňom; alebo (b) kto sa akokoľvek zúčastnil na úsilí fašistických okupantov alebo domácich zradcov v úmysle potlačiť slovenské národné povstanie alebo znemožniť partizánsky boj, alebo kto spolupôsobil pri prenasledovaní účastníkov povstania alebo partizánskeho boja, udával alebo inak pomáhal okupačným vojskám a orgánom, alebo (c) kto takúto zradcovskú činnosť propagoval, verejne obhajoval alebo schvaľoval. Za zradu na povstaní bol trest smrti. Treba doplniť, že neskôr sa v aplikačnej praxi retribučných súdov presadilo miernejšie trestanie cez extenzívny výklad ustanovenia § 26 ods. 1 vykonávacieho nariadenia o voľnosti súdu vo výbere trestu. RAŠLA, A.: Ľudové súdy v Československu po II. svetovej vojne ako forma mimoriadneho súdnictva. Bratislava 1969, s. 109 – 110.

že po tom, ako dostal 29. augusta 1944 písomný rozkaz od náčelníka štábu Veliteľstva pozemného vojska (ďalej VPV) v Banskej Bystrici pplk. Jána Goliana, aby sa jeho posádka pripojila k národnému povstaniu, neuposlúchol tento rozkaz a ani neodovzdal velenie *„ponúkajúcemu sa podplukovníkovi Černekovi, zapojenému do povstania, ale naopak naďalej zostal verný fašistickému režimu tisovského Slovenského štátu a tým aj spojenectvu slovensko-nemeckému."* Následne mal nariadiť posádke zvýšenú pohotovosť a prijať ďalšie bezpečnostné opatrenia, ktorými mal znemožniť príchod partizánov alebo povstaleckých vojakov do mesta. Osobitne mal dať strážiť väznicu krajského súdu, v ktorej sa nachádzali politickí väzni, včítane Viliama Širokého a Júliusa Ďuriša. Navyše, Šmigovský mal mať protipovstalecké a pronemecké prejavy v miestnom rozhlase a mal zriadiť odpočúvaciu službu na hlavnej pošte, aby mohol kontrolovať *„protifašistické medzimestské telefónne rozhovory."* Pred posádkou mal vyhlásiť, že ostáva *„verný Tisovi"*, že sa nenechá Nemcami odzbrojiť a že *„povstalci sa zmocnia Nitry len cez jeho mŕtvolu"*, ďalej mal sľubovaním výhod navádzať k vernosti „Tisovi" aj ostatných dôstojníkov. Po príchode Nemcov do Nitry mal požívať takú ich dôveru, že ho urobili posádkovým veliteľom aj nad nemeckými jednotkami. Potom bol pozvaný na audienciu k prezidentovi Tisovi, po návrate z ktorej sa pred predstaviteľmi mesta mal vyjadrovať pozitívne o generálovi Höflem a predpovedať skoré zlikvidovanie partizánov.

Trestného činu podľa písmena (b) sa podľa obžaloby mal dopustiť tým, že proti príslušníkom autopráporu mal dať vyslať ozbrojenú asistenciu, aby im zabránil prejsť k povstalcom. Za rovnakým účelom mal vyslať hliadku na Zobor, kde mala zutekať jedna čata, a za Nitru smerom na Kynek vyslať *„menšie vojenské časti s úkolom strieľať na tade prechádzajúcu československú jednotku."* Po tom, ako v dôsledku jeho postoja prišli do Nitry nemecké jednotky, príslušníci Gestapa mali pochytať asi 200 ľudí a príslušníci Ústredne štátnej bezpečnosti (ďalej ÚŠB) asi 40 ľudí, pričom mnohí mali byť neskôr odvlečení do Nemecka a niektorí zastrelení.[12] Obvinený, v spojení s *„bratislavskou tisovskou vládou, od ktorej si pýtal pokyny"*, mal dať zaistiť – pre kladný postoj k povstaniu – viacerých dôstojníkov, vrátane troch z bývalej trnavskej posádky, ktorí ho chceli presvedčiť, aby sa pripojil aj s posádkou k SNP.[13] Šmigovský mal dať v Nitre tiež usporiadať zoznamovací večierok na počesť nemeckých jednotiek, na ktorom mal „oduševnene" ďakovať nemeckým predstaviteľom, že prišli do mesta. Potom mal prezradiť nemeckej polícii dôležité informácie o situácii a o *„povstaleckých vojskách, že neskoršie došlé nemecké vojenské jednotky dobyli asi za 5 dní rozsiahlejšie územie, až po Prievidzu."* Šmigovský mal byť v prejave dôvery „tisovho režimu" povýšený z majora na podplukovníka a premiestnený do Bratislavy, kde sa stal veliteľom pešieho pluku „Domobrany", pričom túto pozíciu zastával až do 3. apríla 1945.[14]

Vzhľadom na uvedené stojí za pozornosť, že v obžalobe nie je obvinenému kladené za vinu aj spáchanie zločinu zrady na povstaní podľa § 4 písm. c) retribučného nariadenia, ktorého sa dopustil ten, kto zradcovskú činnosť podľa § 4 písm. a) a b) retribučného nariadenia propagoval, verejne obhajoval alebo schvaľoval. Z odôvodnenia obžaloby a jej poňatia by vyplývalo, že sa mal dopustiť aj tohto trestného činu. Tento „nedostatok" obžaloby bol napravený samotným obžalobcom na hlavnom pojednávaní, keď v záverečnom návrhu po skončení dokazovania žiadal odsúdenie a potrestanie obžalovaného aj podľa § 4 písm. c) retribučného nariadenia.[15]

Vzhľadom na skutočnosť, že v konaní proti Jánovi Šmigovskému išlo o vôbec prvé hlavné pojednávanie pred Národným súdom a tiež po prvýkrát o obžalobu z trestného činu zrady na povstaní, obžaloba a ani samotný súd sa nemohli opierať o predchádzajúcu súdnu prax. Naopak, ich rozhodnutie malo potenciál stanoviť kritériá pre ďalší výklad retribučného nariadenia, osobitne v prípade zrady na povstaní. Zrada je podľa *Krátkeho slovníka slovenského jazyka* definovaná ako *„porušenie vernosti, záväzného sľubu, vierolomnosť"*, avšak *Slovník slovenského jazyka* vychádzajúci v rokoch 1959 – 1968 uvádza ešte aj druhý význam slova: *„čin v prospech nepriateľa vlastného národa, štátu, rodiny, priateľa ap."*,[16] pričom nie je ani potrebné porušenie sľubu či iného konkrétnejšieho záväzku zradcom – vychádza sa z predpokladu, že voči

12 Tu sú mylne ako príklad uvádzaní „profesor Markus a Sabo", ktorí mali byť „Nemcami zastrelení". Podľa všetkého ide o stredoškolského profesora Alexandra Markuša, ilegálneho komunistického pracovníka, a o Štefana Szabóa, funkcionára ilegálnej KSS. Obaja zahynuli pri nešťastnom nálete spojeneckých lietadiel na kolónu, ktorá prepravovala politických väzňov do koncentračného tábora v Mathausene, dňa 19. 2. 1945 pri Melku. JABLONICKÝ, J.: Kto bol kto. Študijná pomôcka. In JABLONICKÝ, J. (zost.): Samizdat o odboji 2. Bratislava 2006, s. 293 a 325.

13 Vtedajšieho oblastného veliteľa žandárstva v Nitre stot. Júliusa Morávka mal obvinený označiť miestnemu veliteľovi nemeckých jednotiek ako osobu politicky nespoľahlivú a viackrát žiadať o jeho odstránenie. Následne od 5. 10. do 11. 11. 1944 bol Július Morávek zaistený Gestapom s tým, že na žiadosť o zastavenie prenasledovania mu Ján Šmigovský povedal, že „bude zaradený do pracovných rôt, čo znamenalo frontu na Itáliu alebo Maďarsko, čomu sa však Morávek vyhol len klinickým nálezom, podľa ktorého bol neschopný k poľnej službe." SNA, f. ÚO NS, šk. č. 3, Onľud 3/45. Obžaloba z 3. 9. 1945.

14 Tamže.

15 SNA, f. NS, Tnľud 2/45, a – 853 (II.). Zápisnica z hlavného pojednávania.

16 Slovníky. [citované 25. októbra 2014]. Dostupné na: <http://slovniky.korpus.sk/>.

týmto hodnotám (národ, štát, rodina, priateľstvo) má každý záväzok vernosti, ak aj nie podľa noriem pozitívneho práva, tak aspoň podľa právneho vedomia spoločnosti. Je zrejmé, že z tohto druhého sémantického uchopenia slova zrada vychádzalo aj znenie § 4 retribučného nariadenia.[17] Slovenské národné povstanie bolo považované za čin v prospech slovenského národa a akékoľvek konanie proti nemu, aj pasívneho charakteru (marenie príprav povstania alebo účasti vojska v ňom), bolo teda činom v prospech nepriateľa vlastného národa, v tomto prípade zrejme nemeckej brannej moci alebo satelitného Slovenského štátu. Vychádzalo sa z toho, že aspoň každý exponovaný činovník mal už v období pred 29. augustom 1944 rozoznať zločinnosť režimu a štátu, a preto sa pridať k organizovanému odporu proti nemu. Pri zrade na povstaní pritom nešlo o objektívnu zodpovednosť (zodpovednosť za výsledok), ale kriteriálny tu bol subjektívny, vnútorný postoj obvineného k SNP a jeho manifestácia v konkrétnom konaní, resp. nekonaní. Možno tu teda hovoriť priamo o úmysle, keďže osoba, ktorá sa nepridala vedome a dobrovoľne k povstaniu, musela rozpoznávať podstatné spojenie faktov a okolností, ktoré viedli k trestnému výsledku [18] (pri zrade na povstaní išlo o poškodenie úspechu SNP). Z tohto ponímania vychádzala aj obžaloba, avšak s prihliadnutím na konkrétne okolnosti, keďže v obžalobe bolo navrhnuté predvolanie vojenských znalcov, ktorým mali byť predložené otázky o tom, či mohol a mal Ján Šmigovský uposlúchnuť rozkaz z VPV na pripojenie sa k povstaniu.[19] Podľa znalca pplk. gšt. Jána Staneka (znalci plk. Branislav Manica a štb.kpt. Vladimír Bukva sa na hlavnom pojednávaní iba pripojili k záverom jeho znaleckého posudku) sa mal Šmigovský v prípade nejasností pri rozkaze z 29. augusta vzhľadom na služobné predpisy obrátiť na veliteľa, ktorý rozkaz vydal, teda štáb VPV, a nie na Ministerstvo národnej obrany (ďalej MNO) alebo Kanceláriu prezidenta republiky, aj keď ten mal podľa § 38 ods. 1 písm. i) ústavy Slovenskej republiky z roku 1939 funkciu najvyššieho veliteľa armády. Je zaujímavé, že Ján Stanek v pozícii znalca nepravdivo uvádzal, že nemecké vojská vojensky obsadzovali Slovensko *„bez súhlasu prezidenta“*, čím obžalovaný *„jednal nielen proti národu, ale aj proti suverenite Slovenského štátu.“* Posudok sa opieral aj o ďalšie nepravdivé tvrdenie a síce, že pplk. Emil Perko, veliteľ martinskej posádky, mal byť v analogickej situácii ako Ján Šmigovský, teda nezapojený do príprav povstania, ale v rozhodnú chvíľu sa k odboju pridal,[20] čím sa vyvracal jeden z argumentov obhajoby, podľa ktorého sa obžalovaný nezapojil do SNP, lebo nebol zasvätený do jeho príprav. Podplukovník Emil Perko však bol v spojení s odbojom pred vypuknutím povstania a 26. augusta 1944 sa stretol s Jánom Golianom, ktorý ho podrobne informoval o prípravách SNP a prijal jeho sľub vernosti pre vec povstania.[21]

V ostatných bodoch sa obžaloba odvolávala prevažne na svedecké výpovede, na základe ktorých mal byť zistený skutkový stav. Vo svojej podstate právne posúdenie a kvalifikovanie ostatných častí obžaloby záviselo od posúdenia okolností okolo neuposlúchnutia rozkazu pripojiť sa k povstaniu a teda aj samotnej interpretácie skutkovej podstaty podľa § 4 písm. a) retribučného nariadenia. I zo skutkovej stránky boli vlastne mnohé ďalšie žalované činy Jána Šmigovského dôsledkom jeho rozhodnutia z 29. augusta 1944. Za zmienku stojí, že v obžalobe sú uvádzané iba okolnosti, ktoré sú obvinenému kladené za vinu, spolu so stručným zhrnutím jeho stanoviska k nim, bez uvedenia skutočností v jeho prospech ako napríklad účasť Šmigovského v pražskom povstaní. Je otázne, či takýto postup je v súlade so zásadou materiálnej pravdy, ktorá mala podľa trestného poriadku viazať žalobcu k tomu, aby nehľadel iba na docielenie odsúdenia vinníka, ale v prvom rade na skutočnú pravdu.[22] Navyše, podľa § 45 vykonávacieho nariadenia mal obžalobca i ľudový súd povinnosť venovať pozornosť dôkazom, ktoré usvedčujú obvineného, rovnako i dôkazom, ktoré sú mu na prospech, ako aj priťažujúcim a poľahčujúcim okolnostiam.[23]

STANOVISKO OBHAJOBY

Dôvody pre svoje rozhodnutie a činy v dňoch povstania uvádzal obvinený Ján Šmigovský počas celého trestného konania – pred orgánmi Národnej bezpečnosti, pred obžalobcami a na-

17 Potvrdzuje to aj prvé rozhodnutie Okresného ľudového súdu v Bratislave zo 17. 7. 1945, ktorým boli za zradu na povstaní odsúdení piati príslušníci Heimatschutzu, pretože prenasledovali neozbrojených slovenských vojakov, ktorí sa chceli pridať k SNP. Pozri Národná obroda, 18. 7. 1945, s. 1.

18 SOLNAŘ, V.: Systém československého trestního práva. Základy trestní odpovědnosti. Praha 1972, s. 216.

19 Išlo o otázky č. 2 („Či Šmigovský ako veliteľ posádky Nitra bol povinný vykonať rozkaz daný mu náčelníkom štábu VPV?“), č. 10 („Či je veliteľ posádky zodpovedný za nevykonaný písomný rozkaz z 29. augusta, keďže doteraz vydané rozkazy s povstaním súvisiace neobdržal, či je možné, aby ako veliteľ posádky sa rozhodol o ňom?“) a č. 11 („Či bol obžalovaný povinný uposlúchnuť posledný rozkaz, ktorý dostal od VPV bez ohľadu na to, či dostal predošlé rozkazy?“). SNA, f. NS, Tnľud 2/45, a – 853 (II.). Otázky pre vojenských znalcov.

20 SNA, f. NS, Tnľud 2/45, a – 854. Zápisnica z hlavného pojednávania.

21 JABLONICKÝ, J.: Povstanie bez legiend. Bratislava 1990, s. 156.

22 RÁLIŠ, A.: Trestný proces. Bratislava 1940, s. 55.

23 V záverečnej reči obžalobcu pred Národným súdom sa uvádzalo, že jedinou „poľahčujúcou okolnosťou pre Šmigovského je tá okolnosť, že sa čiastočne priznal.“ Pozri Pravda, 27. 9. 1945, s. 2.

Ako znalec na súdnom pojednávaní vystupoval pplk. gšt. Ján Stanek (Zdroj: archív M. Malatinského)

Ján Černek (na fotografii ako štábny kapitán československej armády v roku 1929) (Zdroj: archív M. Lacka)

koniec aj pred samotným Národným súdom na hlavnom pojednávaní. Pokiaľ ide o nepripojenie sa k povstaniu, tu argumentoval viacerými skutočnosťami rozličnej relevancie. V prvom rade poukazoval na to, že bol ovplyvnený protipovstaleckou propagandou z Bratislavy, pokynmi z MNO i Kancelárie prezidenta republiky a tiež vojenskou prísahou vernosti Slovenskej republike. Rozkaz z 29. augusta 1944, ktorý mu mal byť doručený popoludní toho dňa, vyhodnotil ako rozporný s predchádzajúcimi rozkazmi z VPV, ktoré boli úplne opačného zamerania a vyzývali na zavádzanie protipartizánskych opatrení. Napríklad, rozkaz náčelníka štábu Jána Goliana vydaný 26. augusta 1944 rádiotelegraficky a o dva dni nato potvrdený písomne, ukladal okrem iných pohotovostných opatrení aj vysielanie silných ozbrojených hliadok *„vo dne i v noci“*, ktoré mali zatknúť *„všetkých voľne sa pohybujúcich ozbrojených civilistov“* a *„aj mužstvo bez osobitného písomného povolenia veliteľa vojskovej jednotky.“* [24] Preto sa Ján Šmigovský rozhodol obrátiť sa so žiadosťou o vysvetlenie na MNO,[25] z ktorého dostal pokyn od ministra gen. Ferdinanda Čatloša, aby s posádkou ostal na mieste a do povstania sa nepridával. Obdobné pokyny zrejme dostal aj od Kancelárie prezidenta republiky, s ktorou bol tiež podľa vlastných slov *„v nepretržitom styku telefonickom.“* Obhajca v záverečnej reči poukázal na to, že podľa na pojednávaní prečítaných služobných predpisov sa mohol dôstojník, ktorý mal pochybnosti o rozkaze a domnieval sa, že ten je v rozpore so zásadou vernosti, alebo že ide o trestný čin, obrátiť na vyššiu vrchnosť (v tomto prípade na MNO alebo na prezidenta republiky). V jeho protipovstaleckom postoji ho mali následne utvrdzovať protipovstalecké prejavy z Bratislavy, ktoré boli vysielané v rádiu. Vernosť prísahe Slovenskej republike bol ďalší argument v jeho obrane – povstanie vyhodnotil ako odporujúce prísahe, ktorú zložil a ktorou sa do konca faktickej existencie tohto štátu riadil. Podľa obhajcu sa tu Ján Šmigovský dostal do situácie, kedy musel voliť medzi dvoma morálnymi hodnotami – vernosťou prísahe a záujmom národa, pri voľbe však mal byť uvedený v skutkový omyl pokynmi MNO, a tak sa rozhodol pre vojenskú prísahu. Ján Šmigovský argumentoval aj tým, že nebol do príprav povstania zapojený, respektíve sa pýtal, prečo nebol premiestnený z Nitry, keď ho považovali za nespoľahlivého. Na svoju obranu tiež uvádzal, že o tom, či sa pripojiť alebo nepripojiť k povstaniu,

24 V liste z 15. 9. 1945 pre Národný súd, v ktorom odôvodňoval svoju neúčasť na hlavnom pojednávaní ako predvolaný svedok, uviedol Július Nosko, že je „pochopiteľné, že väčšina prípravných rozkazov bola na oko namierená proti partizánom kvôli utajeniu.“ In SNA, f. NS, Tnľud 2/45, a – 853 (II.). Bližšie PREČAN, V. (zost.) Slovenské národné povstanie. Dokumenty. Bratislava 1965, dok. č. 167, s. 345.

25 Šmigovský tiež tvrdil, že v ten istý deň ho npor. Ján Dubovský mylne informoval o tom, že Maďari prekročili hranice so Slovenskom na šiestich miestach, o čom tiež telefonicky informoval MNO.

sa radil s dôstojníkmi pechotnej školy (zrejme dňa 30. augusta 1944), z ktorých sa nikto neprihlásil k povstaniu; radiť sa mal potom aj s ďalšími príslušníkmi nitrianskej posádky, pred ktorými mal vyhlásiť, že kto chce, môže sa pripojiť k povstaniu a on sám mu dá aj cestovný lístok, pričom však uznával, že to mohlo byť pochopené ako irónia.[26] Uviedol tiež, že sa v tejto veci radil aj s mjr. Antonom Ďurčanským a mjr. Tiborom Hajdu v jeho byte a tí schválili jeho rozhodnutie (obaja ho mali podľa jeho tvrdenia utvrdzovať v rozhodnutí slovami, že ak ostane na mieste, tak sa mu nič *„nemôže stať pred žiadnym súdom“*). Ďalej argumentoval tým, že povstanie považoval po stránke vojenskej za *„predčasné a bezvýhľadné“*, a preto bol názoru, že nepripojením sa do neho zachráni *„viac slovenských životov a slovenský národný majetok.“* [27]

Z uvedených dôvodov sa po skutkovej stránke dali dokázať alebo vyvrátiť údajné porady s ďalšími posádkovými dôstojníkmi a ich nevyslovenie sa za povstanie. Pre tento účel Ján Šmigovský dňa 7. septembra navrhol predvolať ako svedkov A. Ďurčanského a T. Hajdu a dňa 20. septembra 1945 aj npor. Jána Matriňáka a npor. Ceisela. Zo všetkých spomínaných však v procese vypovedal iba T. Hajdu. Obhajoba zrejme predpokladala, že keď sa jej podarí dokázať, že rozhodnutie obžalovaného sa opieralo o súhlas ďalších posádkových dôstojníkov, jeho vina za nepripojenie sa posádky do povstania bude vo vnímaní súdu umenšená. Vo výpovediach v rámci vyšetrovania a počas hlavného pojednávania svedčili o týchto dôstojníckych zhromaždeniach kpt. Alexander Koska z autopráporu, T. Hajdu, Dr. V. Bezák a npor. Karol Čelár. Podľa A. Kosku predniesol Ján Šmigovský prv svoje stanovisko nepridať sa k povstaniu a nikto mu neoponoval.[28]

Obžalovaný sa priznal, že po 29. auguste sprísnil bezpečnostné opatrenia, ktoré už boli predtým zavedené podľa skorších rozkazov z VPV. Konkrétne šlo o ustanovenia hliadok okolo Nitry (podľa jeho slov mali zabrániť príchodu partizánov do mesta, respektíve *„úteku vojakov z Nitry k partizánom“*), tzv. španielskych jazdcov (prekážka z kolov a drôtu proti jazde) na cestách a o nariadenie, podľa ktorého mohli príslušníci posádky vychádzať z kasární len na písomné povolenie. Rovnako priznal aj vyslanie ozbrojenej asistencie proti príslušníkom autopráporu, aby im zabránil pridať sa k povstaniu. Na hlavnom pojednávaní však uviedol, že tak učinil na požiadanie stot. Husáka, zástupcu veliteľa autopráporu, ktorého obhajoba navrhla predvolať 20. septembra 1945 ako svedka a vypočuť o okolnostiach týkajúcich sa autopráporu, ale ten nakoniec v procese proti Šmigovskému nevypovedal. Ani nijako inak nebola táto okolnosť zisťovaná či neskôr v rozsudku braná do úvahy. Rovnako sa priznal, že na žiadosť pplk. Jána Černeka, ktorý večer 29. augusta 1944 prišiel do Nitry, mu neprenechal velenie posádky a tiež v ten večer nezvolal na jeho návrh dôstojnícku poradu s tým, že ju zvolá na druhý deň ráno. Tu treba dodať, že podľa vlastných slov Jána Černeka sa ten ešte v nočných hodinách toho istého dňa vybral na cestu do Banskej Bystrice a do Nitry sa vrátil až 1. septembra. Vtedy bol Jánom Šmigovským konfinovaný pod dozorom v nitrianskych kasárňach, v ktorých mal po formálnom prísľube, že sa nepokúsi o útek, voľný pohyb, ale už večer toho istého dňa sa mu podarilo ujsť.[29] Obžalovaný sa tu bránil tým, že konal len podľa pokynov ministra Čatloša, ktorý mu mal nariadiť: *„Keď príde k Vám Černek, zaistite ho a podajte mi hlásenie.“* K zaisteniam iných dôstojníkov sa Šmigovský nepriznal a tvrdil, že o zaistení troch trnavských dôstojníkov nevedel. Zaistenie J. Dubovského vysvetľoval trestným konaním proti nemu pre šírenie nepravdivých správ a poprel, že by dal zaistiť veliteľa miestnej žandárskej stanice Chriašteľa, hoci dostal podľa vlastných slov taký pokyn od Dr. Karola Murína z prezidentskej kancelárie. Podľa svedkyne J. Schrammovej, vtedajšej zamestnankyne miestneho rozhlasu v Nitre, bol však Chriašteľ na tri hodiny zaistený a potom prepustený za to, že chcel dať v rozhlase vyhlásiť, že všetky benzínové pumpy majú byť otvorené a kľúče odovzdané na žandárskej stanici, čo bolo podľa obžalovaného sabotážnym činom.

Ján Šmigovský odmietol vinu za odvlečenie politických väzňov do Nemecka s tým, že nevedel o ich prítomnosti v mestskej väznici. Vyhlásil tiež, že nikoho Gestapu nedával, ani neudával. Poprel, že by rozhodol vydať nemeckej posádke zásoby a proviant, hoci podľa výpovede vtedajšieho vojaka nitrianskej posádky Jána Fiedora dal telefonický pokyn vydať *„nemeckej jednotke zásoby jedla.“* Priznal však, že nitrianska posádka dodávala stravu zajatým povstalcom, ktorí boli v Nitre držaní a strážení Nemcami. Na hlavnom pojednávaní vypovedal mjr. Ján Havránek, že Nemci z Nitry odviezli celé zásoby benzínu (170 000 litrov), nedokázalo sa však, že by o tom vedel, alebo na to dal pokyn či súhlas obžalovaný.[30] Podľa historika Tomáša Kluberta však obvinený *„esesákom poskytol niekoľko tisíc litrov benzínu a rôzny vojenský materiál.“* [31]

26 Toto potvrdili vo výpovediach svedkovia V. Bezák a Karol Čelár, pričom prvý menovaný považoval tieto slová za ironické vyjadrenie.

27 SNA, f. NS, Tnľud 2/45, a – 853 (II.), a – 854. Zápisnice z výpovedí Jána Šmigovského z 18. 6. 1945, 22. 6. 1945, 14. 7. 1945, 23. 7. 1945, 25. 7. 1945. Zápisnica z hlavného pojednávania.

28 SNA, f. NS, Tnľud 2/45, a – 853 (II.). Zápisnice z výpovedí uvedených svedkov. Zápisnica z hlavného pojednávania.

29 Bližšie informácie o jeho úteku pozri v zborníku ČERNEK, J.: Pravda o 6. taktickej skupine v Slovenskom národnom povstaní v r. 1944. In: KVETKO, M. – LIČKO, M. J. (zost.): Zborník úvah a osobných spomienok o Slovenskom národnom povstaní. Toronto 1976, s. 273.

30 SNA, f. NS, Tnľud 2/45, a – 853 (II.). Zápisnica z výpovede svedka J. Fiedora z 7. 7. 1945. Zápisnica z hlavného pojednávania.

31 KLUBERT, T.: Smrť sa volala Schill. Bratislava 2014, s. 30.

Pokiaľ ide o prejavy v miestnom rozhlase, Ján Šmigovský sa priznal, že okolo 1. septembra 1944, ešte pre príchodom Nemcov, v rozhlase vystúpil a vyhlásil, že posádka zabezpečí pokoj v meste a zabráni plieneniu. Ďalej dodal, že tak koná nie kvôli Nemcom, ale z lásky k vlastným ľuďom, pričom mal zdôrazniť, že nie je germanofilom a jeho manželka pochádza z Prahy (údajne v reakcii na šírenie tvrdení, že jeho žena je Nemka). Tieto tvrdenia potvrdili vo výpovediach svedkovia J. Schrammová, T. Hajdu a npor. E. Nečej (vtedy pridelený na Úrade vojenského prokurátora v Nitre) a listom z 21. júla 1945 aj veliteľ stanice Národnej bezpečnosti v Nitre, avšak podľa neho sa Ján Šmigovský vyjadril, že v povstaleckých krajoch *„ničia sa životy a majetky slovenské a on s nadľudskou silou chráni, aby tiež tento kraj nebol podobným postihnutý."* Záznamy z nitrianskeho rozhlasu sa v úplnosti nezachovali, ale ostalo niekoľko fragmentov, ktoré boli poskytnuté obžalobcovi pri Národnom súde a podľa jedného z nich sa mal obžalovaný vyjadrovať o partizánoch ako o *„partizánskych hordách"* či páchateľoch *„beštiálnych výčinov"*, drancovania obchodov alebo okrádania obyvateľov o zásoby. Podľa výpovede K. Čelára mal Ján Šmigovský v rozhlase povedať, že Nemci neprichádzajú okupovať, ale ochraňovať a podľa svedectva Júliusa Morávka mal zase pred nastúpenými predstaviteľmi mesta vyhlásiť, že nemecký generál Hermann Höfle nie je krvavý pes, povstalci budú v priebehu dvoch mesiacov zlikvidovaní a gardista v uniforme sa bude môcť bezpečne lyžovať na Minčole alebo na Šturci. Takisto mal mať obžalovaný vyjadrenia, v ktorých nabádal posádku k vernosti a vyhlasoval, že nitrianska posádka bude za to *„zlatými písmenami zapísaná v dejinách"*, ako vypovedal na hlavnom pojednávaní J. Fiedor a podobne predtým počas vyšetrovania aj A. Koska.[32]

Ján Šmigovský (v strede) ako kapitán československej armády (Zdroj: archív V. Šmigovského)

Spomínané vyjadrenia obvineného i jeho odmietavý postoj k povstaniu vychádzali okrem okolností aj z jeho subjektívneho presvedčenia. Predstaviteľov nemeckých vojenských síl, ktoré začiatkom septembra 1944 prechádzali cez Nitru, opakovane ubezpečoval o svojej vernosti prezidentovi a vláde Slovenskej republiky (1939 – 1945) a generálom zbraní SS grófom Pücklerom bol symbolickým gestom vymenovaný za veliteľa všetkých vojenských jednotiek na území mesta.[33] Ján Šmigovský patril k aktívnym podporovateľom Hlinkovej gardy (ďalej HG) počas roku 1939 (aj v období autonómie), kedy prednášal na niekoľkých akciách HG[34] a tiež sprevádzal hlavného veliteľa HG Alexandra Macha na turné po východnom Slovensku a na cyrilo-metodských slávnostiach na Devíne.[35] V ďalších rokoch už obvinený s HG otvorene nespolupracoval,

32 SNA, f. NS, Tnľud 2/45, a – 853 (II.). Zápisnice z výpovedí uvedených svedkov. Zápisnica z hlavného pojednávania.

33 KLUBERT, T.: Smrť sa volala Schill, s. 27 – 28 a s. 31. Pozri aj SCHVARC, M.: Pohľad z druhej strany – účasť regimentu „Schill" v bojoch slovenského národného povstania. In: Acta historica neosoliensia, roč. 2, 1999, s. 127.

34 Slovák, 28. 2. 1939, s. 2; Gardista, 26. 8. 1939, s. 4.

35 Slovák, 20. 6. 1939, s. 3; Slovák, 7. 7. 1939, s. 3. V roku 1939 sa Ján Šmigovský, ako zodpovedná osoba za správnosť, podpísal pod nariadenie Hlavného veliteľstva HG o používaní štandard na gardistických vozidlách. Bližšie Gardista, 29. 7. 1939, s. 2. Rovnako je autorom oslavného článku o činnosti hlavného štábu Hlavného veliteľstva HG. Bližšie Gardista, 22. 7. 1939, s. 3 – 4.

ale napríklad v novembri 1942 rečnil na okresnej politickej škole Hlinkovej slovenskej ľudovej strany vo Zvolene, kde vtedy velil miestnej vojenskej posádke.[36] Politicko-spoločensky sa začal znovu aktivizovať až v súvislosti s vytvorením Domobrany, pričom 15. novembra 1944 pred jej príslušníkmi povedal: *„Našou zásadou bude: Byť dobrým domobrancom, byť dobrým gardistom a byť dobrým Slovákom."* [37] Ešte predtým napísal článok do druhého čísla časopisu *Domobrana*, v ktorom označil povstanie za nezmazateľnú čiernu stranu v histórii slovenskej armády a povstaleckých dôstojníkoch biľaguje ako zradcov, zbabelých hmotárov a príživníkov vlastného národa.[38] Pritom tento článok nebol v hlavnom pojednávaní vôbec využitý ako dôkaz, hoci svojím obsahom očividne napĺňal skutkovú podstatu zrady na povstaní podľa § 4 písm. c) retribučného nariadenia. Zrejme aj tu sa prejavila zrýchlená príprava a priebeh celého konania. Možno teda konštatovať, že svoju rolu pri postoji obžalovaného voči SNP a odboju hrala tiež tá skutočnosť, že bol osobne priaznivo naklonený vládnucemu režimu, prinajmenšom aspoň niektorým jeho zložkám.

Na margo svojho povýšenia z majora na podplukovníka obvinený povedal, že tento akt nesúvisel s udalosťami okolo povstania v Nitre, ale mal byť na predsedníctve vlády navrhnutý na povýšenie už začiatkom roka 1944 medzi najstaršími majormi.[39] Podľa dobovej tlače však bol povýšený *„za zásluhy, ktoré si získal v pohnutých augustových dňoch, keď prejavil vernosť predovšetkým Vodcovi a prezidentovi Republiky Dr. Jozefovi Tisovi a svojej vlasti."* [40]

V záverečnej reči pred Národným súdom navrhoval obhajca oslobodenie Jána Šmigovského z dôvodu konania v skutkovom omyle, čo bolo podľa § 82 trestného zákona platného na Slovensku okolnosťou vylučujúcou, prípadne zmierňujúcou trestnosť. Ak by súd u obžalovaného nenašiel dôvod pre vylúčenie trestnosti v omyle, navrhoval obhajca použitie inštitútu zmierenia trestu podľa § 6 retribučného nariadenia, podľa ktorého ak sa páchateľ svojou neskoršou činnosťou, najmä účasťou na povstaní, významne zaslúžil o protifašistický boj alebo o záchranu slovenských životov, mohol byť trest smrti premenený na trest na slobode do 30 rokov, v mimoriadnych prípadoch mohli byť uložené vedľajšie tresty ako tresty hlavné, prípadne páchateľ mohol byť aj oslobodený. Prvý návrh odôvodňoval tým, že obžalovaný ako človek nezapojený do príprav povstania bol uvedený v omyl protipovstaleckým stanoviskom MNO, a tak nemohol správne pochopiť jeho význam a povinnosť pridať sa k nemu podľa vyššie opísanej koncepcie trestného činu zrady na povstaní, z ktorého vychádzala obžaloba, ako aj negatívnym stanoviskom posádkových dôstojníkov, z ktorých sa na otázku obžalovaného nikto nevyslovil za povstanie. Druhý návrh odôvodnil účasťou Šmigovského v pražskom povstaní počas mája 1945. Obhajca poukazoval tiež na skutočnosť, že obžalovaný by nemal byť odsúdený za porušenie prísahy, keď sa riadil konzistentnou logikou – v roku 1939 vyhodnotil, že faktickým rozpadom Československej republiky (ďalej ČSR) stratila platnosť aj jeho prísaha ČSR, podobne v roku 1945 to vyhodnotil pri faktickom zániku Slovenskej republiky, keď neuposlúchol rozkaz na evakuáciu z územia Slovenska do Kremsmünsteru, ale išiel do Prahy, kde sa zapojil do pražského povstania. Navyše obhajca načrtol aj tretiu možnosť, ktorou bolo riešenie podľa § 91 ods. 2 trestného zákona, ak prevažovali poľahčujúce (obľahčujúce) okolnosti, mal byť trest smrti nahradený trestom doživotnej káznice, najprísnejšou formou trestu odňatia slobody. Táto situácia podľa obhajcu nastala s poukázaním na to, že *„obžalovaný nekonal len sám zlo."* [41]

Počas konania proti Jánovi Šmigovskému vyvstalo viacero okolností, ktoré by mohli byť zvažované práve v prípade uplatnenia zmiernenia trestu podľa § 6 retribučného nariadenia. Išlo najmä o aktívnu účasť obžalovaného v pražskom povstaní,[42] ktorá podľa potvrdenia Vojenského veliteľstva úseku pre Prahu XI. a miestneho Národného výboru z 12. mája 1945 trvala od 5. mája do 11. mája 1945, pričom Ján Šmigovský *„s nasadením vlastního života zachraňoval životy a majetky pražských čs. občanov"* a taktiež pôsobil ako parlamentár v uličných bojoch s Nemcami. Jeho aktívnu účasť s nasadením vlastného života a iniciatívy potvrdzovali vo výpovediach aj pražskí svedkovia štkpt. K. Vondrák, štkpt. V. Balcar, plk. J. Zilka a revolučný hejtman J. Krákora, pričom výpovede posledných troch sa čítali aj

36 Slovák, 12. 11. 1942, s. 4.

37 Gardista, 16. 11. 1944, s. 1. Podľa Otomara Kubalu, náčelníka štábu Hlavného veliteľstva HG, sa Ján Šmigovský po vypuknutí povstania v Nitre spolu s mjr. J. Havránkom držali „v najužšej spolupráci" s gardistami. Bližšie Gardista, 11. 11. 1944, s. 1. Vlastný názor o psychologických dôvodoch spomínaných postojov Jána Šmigovského prezentoval aj Anton Rašla v publikácii Spomienky spoza mreží. Pozri RAŠLA, A.: Spomienky spoza mreží. Banská Bystrica 1998, s. 21 – 24.

38 Domobrana, 1944, roč. 1, č. 2, s. 1.

39 SNA, f. NS, Tnľud 2/45, a – 853 (II.). Zápisnica z výpovede Jána Šmigovského z 22. 6. 1945.

40 Gardista, 17. 9. 1944, s. 3. Pozri aj Slovenská pravda, 17. 9. 1944, s. 2.

41 SNA, f. NS, Tnľud 2/45, a – 854. Zápisnica z hlavného pojednávania.

42 Podľa spomienok Pavla Čarnogurského, ktorý sa s obžalovaným náhodou stretol v cele policajnej väznice v Bratislave, bol Ján Šmigovský presvedčený, že na základe účasti v pražskom povstaní bude čoskoro prepustený na slobodu. Pozri ČARNOGURSKÝ, P.: Svedok čias. Bratislava 1997, s. 232 – 233.

Ján Šmigovský vo Svrčinovci, vtedy prihraničnej obci po poľskom územnom zábere v roku 1938 (Zdroj: archív V. Šmigovského)

na hlavnom pojednávaní. Okrem toho obžalovaný tvrdil, že pomohol zajatým povstalcom, aby boli premiestnení zo zajateckého tábora do riadnych kasární, kde mali dostávať rovnakú stravu a byť pod dozorom slovenských vojakov (v inej výpovedi však uvádzal v súvislosti s príchodom prvých eskort zajatých povstalcov, že *„stráž však držali Nemci a stravu sme dodávali my.“*). Tiež tvrdil, že jeho zásluhou nebolo vyše 100 zajatých povstalcov prevezených do Nemecka. Pomôcť mal tiež zajatému stot. Š. Káčerovi tým, že mu dal 1200 korún, cigarety a prikrývku, a Gestapom zaistenému disponentovi nitrianskeho cukrovaru E. Herzlovi pomohol tým, že spomínaný bol na základe jeho intervencie a zaručenia sa za neho vyslobodený. Slová obžalovaného potvrdil Káčer vo svojej výpovedi na hlavnom pojednávaní, pričom dodal, že Šmigovský mu cez spravodajského dôstojníka Solára sľúbil, že sa o neho postará, aby nebol odvezený do Nemecka. Treba dodať, že obžalovaný sa poznal s Káčerom z rokov 1919 – 1922, keď ten pracoval ako učiteľ v Spišskom Podhradí, domovskej obci obžalovaného. Na hlavnom pojednávaní vypovedal aj Herzl a potvrdil, že bol od 1. septembra 1944 zaistený Gestapom a po štyroch dňoch prepustený, ale nevie isto na čí príhovor, keďže okrem Jána Šmigovského, ktorému za intervencie nič nedal, sa za neho mali prihovoriť aj ďalší dvaja interventi. Pre uplatnenie zmiernenia trestu boli potenciálne relevantnými aj tvrdenia obžalovaného, že sa ako veliteľ prvého pešieho pluku Domobrany usiloval o to, aby sa slovenskí vojaci vyhli bojovým akciám. Okrem intervencií u nemeckého vojenského veliteľstva ráno 3. apríla 1945, keď sa časti jeho pluku presúvali z Bratislavy do Holíča, ich autom dohonil a poradil, aby sa do Holíča dostavili v menšom počte a dosiahli tak rozpustenie celého pluku. Neskôr, v ten istý deň boli bratislavské časti prvého pešieho pluku včlenené do technického zboru a o dva dni neskôr aj ďalšie jednotky. K týmto okolnostiam mali vypovedať mjr. Hamra a stot. Smieško, ktorí však, hoci ich na predvolanie navrhovala obžaloba, nakoniec v procese nevypovedali. V každom prípade spomínané okolnosti mohli byť pred Národným súdom prípadne brané do úvahy pri uplatnení § 6 retribučného nariadenia, ale aj v tomto prípade ešte neexistovala skoršia súdna prax a nevedelo sa, ako bude daný paragraf súdom vykladaný a aplikovaný.[43]

ROZSUDOK

Dňa 25. septembra 1945 skončilo hlavné pojednávanie. Po záverečných rečiach obžalobcu, obžalovaného i obhajcu a po tajnej porade vyniesol predseda senátu Igor Daxner rozsudok s podstatnými dôvodmi – Ján Šmigovský bol uznaný vinným a odsúdený za zločin zrady na povstaní podľa § 4 písm. a), b) a c) retribučného nariadenia na trest smrti a konfiškáciu ¼ majetku obžalovaného v prospech štátu.[44] Skutkovú podstatu podľa písm. a) mal obžalovaný naplniť tak, že svojím konaním zabránil nitrianskej posádke ako jej veliteľ pripojiť sa k povstaniu, *„hoci už dňa 29. augusta 1944“* sa o ňom dozvedel *„z rozkazu vojenského pozemného veliteľstva“* a *„hoci mal možnosť bez nebezpečenstva pre svoju osobu vykonať, alebo aspoň nebrániť vykonanie rozkazu VPV, vydaného vtedajším podplukovníkom*

43 SNA, f. NS, Tnľud 2/45, a – 853 (II.). Zápisnice z výpovedí uvedených svedkov. Zápisnica z hlavného pojednávania.

44 Podľa § 8 ods. 2 retribučného nariadenia mal súd vyhlásiť celý majetok alebo jeho časť za konfiškovaný v prospech štátu pri odsudzujúcom rozsudku za každý retribučný trestný čin okrem trestného činu previnilci fašistického režimu (§ 5).

Golianom.“ V dôsledku toho vydal *„napospas nemeckým okupantom životy, slobody a majetky dôstojníctva a mužstva posádky i obyvateľstva Nitry a širokého okolia, cenný vojenský materiál, taktiež životy, alebo zdravie politických väzňov a národných, alebo rasových nepriateľov Nemcov.“* Týmto tiež podľa súdu konal v rozpore so *„slovenským národným a vojenským záujmom“*, ktorým bolo pripojenie celej slovenskej armády k povstaniu, a spôsobil *„národnému povstaniu nedozernú škodu, prekážky a ťažkosti a ohrozil jeho úspech.“* Dôsledkom bolo aj zaistenie 240 osôb Gestapom a ÚŠB. Skutkovú podstatu podľa písm. b) mal naplniť tým, že po príchode Nemcov im podal informácie o vojenskej situácii v okolí, teréne a sile povstaleckých jednotiek, *„následkom čoho nemecké jednotky za 5 dní dobyli celé územie až po Prievidzu.“* A konečne, svojimi pronemeckými a protipovstaleckými verejnými prejavmi naplnil aj skutkovú podstatu podľa písm. c).[45]

Ján Šmigovský (v strede) vo Svrčinovci (Zdroj: archív V. Šmigovského)

Pokiaľ ide o otázku, či mal obžalovaný uposlúchnuť rozkaz VPV z 29. augusta 1944 na pripojenie sa k povstaniu, sa Národný súd opieral o odpovede a vývody znalcov, ktoré považoval za súdom zistené skutočnosti. Preto mal podľa neho Ján Šmigovský povinnosť uposlúchnuť rozkaz z 29. augusta a jeho neuposlúchnutím naplnil skutkovú podstatu zrady na povstaní podľa § 4 písm. a) retribučného nariadenia,[46] aj keď sa o povstaní dozvedel až 29. augusta 1944 a nebol nijak v odboji angažovaný a ani informovaný o jeho príprave. Teda, Národný súd si osvojil vyššie opísanú koncepciu zrady na povstaní podľa druhého významového uchopenia pojmu „zrada“. Slovenské národné povstanie bolo podľa Národného súdu celonárodným podujatím v slovenskom národnom záujme, teda i omisívne konanie proti nemu bolo činom v prospech nepriateľa vlastného národa. Na argument obhajcu, podľa ktorého sa mohol obžalovaný obrátiť na MNO alebo prezidenta, súd reagoval s tým, že len *„keď by obžalovaný bol považoval slovenské národné povstanie za zločin, mohol sa obrátiť priamo na MNO“*, čím vlastne potvrdil uvedený argument obhajcu. Aspoň podľa zákona č. 320/1940 Sl. z. o trestných činoch proti štátu mohlo byť totiž povstanie vyhodnocované ako napĺňajúce skutkové podstaty niektorých trestných činov, prinajmenšom zločinu úklady o republiku,[47] za ktorý mohol byť za určitých priťažujúcich okolností uložený aj trest smrti.[48]

Tým, že sa súd opieral o odpovede vojenských znalcov, dostali sa aj do odôvodnenia rozsudku vyššie zmienené nepravdivé skutočnosti ako tvrdenie, že nemecký vojenský zákrok proti povstaniu sa zrejme dial bez ohľadu *„na vôľu tehdajších vedúcich Slovenského štátu“*, alebo tvrdenie, že pplk. Emil Perko

45 SNA, f. NS, Tnľud 2/45, a – 854. Rozsudok z 25. 9. 1945.

46 Tamže.

47 Napríklad, v zmysle § 1 ods. 1 písm. b) citovaného zákona sa úkladov o republiku dopustil ten, kto sa pokúsil násilenstvom úplne znemožniť ústavnú činnosť prezidenta republiky, Snemu, vlády, Štátnej rady, alebo ústavnú činnosť predsedníctva Snemu podľa § 37 ods. 2 ústavy.

48 V tejto spojitosti považujeme za pozoruhodné, že sa obhajoba nesnažila vo svoj prospech viac využiť ustanovenia vojenských služobných predpisov, na ktoré sa odvolávali aj vojenskí znalci. Napríklad, podľa čl. 33 musel vojak ako obranca vlasti prekaziť, alebo včas hlásiť úklady o republiku, útoky na ústavných činiteľov a najmä vojenskú zradu, ako aj prípravu na ne. Podľa čl. 103 nesmel byť rozkaz dodržaný iba vtedy, keď (1) zjavne odporoval službe alebo povinnej vernosti alebo (2) sa rozkazom žiadal čin, v ktorom možno zjavne poznať zločin alebo prečin. Pozri Vojenský služební řád, I. díl (A-I-1). Praha 1946, s. 24 a 43.

nebol zasvätený do príprav povstania a predsa sa k nemu pridal. Z obžaloby boli do odôvodnenia prevzaté nepravdivé informácie o tom, že *„prof. Markus a Sabó“* boli v dôsledku konania obžalovaného Nemcami *„odvlečení a zastrelení“* (pozri pozn. č. 12).

Súd svoju argumentáciu podporil aj poukázaním na konanie trnavskej posádky, ktorá sa k povstaniu pridala a niektorí jej dôstojníci sa cestou na povstalecké územie zastavili v Nitre a chceli presvedčiť obžalovaného, aby sa pridal k SNP. Na základe postoja trnavskej posádky a jej dôstojníkov, s ktorými mal prísť do kontaktu už 29. augusta 1944, musel Ján Šmigovský podľa súdu vedieť, že ide o celonárodné povstanie a nie o akciu niekoľkých dôstojníkov. Treba uviesť na pravú mieru, že väčšina príslušníkov trnavskej posádky disciplinovane opustila mesto a vyrazila smerom na povstalecké územie až popoludní 30. augusta 1944,[49] takže dôstojníci z tejto posádky sa v Nitre zastavili neskôr, nie už 29. augusta. Z historického hľadiska je faktom, že na západnom Slovensku sa k povstaniu väčšinovo pridali iba posádky v Trnave, Piešťanoch a čiastočne v Topoľčanoch. Na druhej strane, okrem Nitry sa nepridali posádky v Bratislave, Hlohovci, Seredi, Novom Meste nad Váhom, Trenčíne a v Nemšovej, z ktorých do povstania odišli iba jednotlivci alebo menšie skupiny.[50] Ak mal teda obžalovaný informácie z iných západoslovenských posádok, mohol mať iný dojem.

V literatúre sa už dlhšie objavuje kritika časti rozsudku, ktorá absolutizovala vinu Jána Šmigovského za nepripojenie sa nitrianskej posádky k povstaniu. Podľa historika Miroslava Kropiláka nemožno vinu pripisovať iba Jánovi Šmigovskému, ale vinu nesie aj Vojenské ústredie z Banskej Bystrice, ktoré hoci malo informácie, že Šmigovský *„nie je pre odboj spoľahlivý, nebolo schopné presadiť jeho výmenu ani odstránenie, keď už povstanie začalo.“* [51] Tento záver potvrdzujú aj výpovede svedka Antona Rašlu počas vyšetrovania a na hlavnom pojednávaní, ktorý uviedol, že v júli 1944 hlásil Jánovi Golianovi, aby ten z titulu náčelníka štábu VPV zbavil Šmigovského vedenia nitrianskej posádky, keďže zistil, že je pre odboj nespoľahlivý a dobrovoľne sa veliacej pozície nevzdá. Ján Golian s tým mal súhlasiť, no *„napriek tomu Šmigovského nezbavili velenia“* a ani *„neboli urobené iné kroky ohľadom jeho odstránenia.“* [52] Odstránenie nedostatkov v prípravách na povstanie v Nitre bolo okrem iného predmetom rokovania Goliana s Husákom dňa 26. augusta 1944, kedy mal Golian sľúbiť, že nedostatky odstráni *„výmenou dôstojníkov.“* [53] Týmto napokon argumentoval aj obhajca obžalovaného v záverečnej reči pred Národným súdom.[54] Keďže však Národný súd vychádzal z koncepcie, že každý v postavení Jána Šmigovského, bez ohľadu na vzťah k odboju, s vedomosťou o vypuknutí SNP mal povinnosť sa do neho zapojiť, nevzal spomínaný argument pri rozhodovaní do úvahy. S týmto súvisí aj činnosť Jána Černeka, vtedy veliteľa tamojšieho Okresného doplňovacieho veliteľstva, ktorý bol vojenským ústredím určený ako veliteľ povstaleckej akcie v Nitre. Obžaloba a tiež rozsudok kládli Šmigovskému za vinu, že v kritickom čase aspoň neodovzdal velenie posádky Černekovi. Ten podľa pamätí náčelníka štábu povstaleckej armády Júliusa Noska posledné augustové dni viedol vojenské odvody v Hlohovci a Zlatých Moravciach, v nitrianskej posádke *„sa nezdržiaval a prípravy na Povstanie medzi jednotkami nerobil.“* [55] K podobnému záveru dospel aj historik Václav Štefanský, podľa ktorého neurobil Černek *„v podstate nič pre získanie nitrianskej posádky do povstania.“* [56] Treba tiež upozorniť na to, že podľa skutočností zistených v procese bol predmetný rozkaz doručený 29. augusta popoludní a Ján Černek prišiel do Nitry až večer toho dňa, takže v dobe príchodu rozkazu sa ani nenachádzal v meste a ani teoreticky tak nemohol hneď prevziať velenie. Dokonca v tú noc po neúspešnej snahe získať od obžalovaného vedenie posádky opustil mesto a nezúčastnil sa tak ani porady s dôstojníkmi v nasledujúci deň. Do Nitry prišiel Ján Černek opätovne až 1. septembra 1944.[57] Rašla v spomienkach

49 LACKO, M.: Slovenské národné povstanie 1944. Bratislava 2008, s. 103.

50 ŠTEFANSKÝ, V.: Armáda v Slovenskom národnom povstaní. Bratislava 1984, s. 75.

51 KROPILÁK, M.: Účasť vojakov v Slovenskom národnom povstaní. Bratislava 1960, s. 39.

52 SNA, f. NS, Tnľud 2/45, a – 853 (II.). Zápisnica so svedkom Antonom Rašlom zo 17. 7. 1945. Zápisnica z hlavného pojednávania.

53 ŠTEFANSKÝ, V.: Armáda v Slovenskom národnom povstaní, s. 63. Činnosť Vojenského ústredia na čele s Jánom Golianom označil aj Gustáv Husák kriticky za nedostatočne energickú a vojensky iniciatívnu. Podľa neho sa veľmi nedostatočne zasiahlo „v nitrianskej posádke, hoci antifašistické nálady medzi vojakmi a dôstojníkmi tam neboli o nič menšie ako inde.“ Bližšie HUSÁK, G.: Svedectvo o Slovenskom národnom povstaní. Bratislava 1964, s. 251.

54 SNA, f. NS, Tnľud 2/45, a – 854. Zápisnica z hlavného pojednávania.

55 NOSKO, J.: Takto bojovala povstalecká armáda. Banská Bystrica 1994, s. 71. Podľa Júliusa Noska z údajov vyplýva, že Ján Černek mal byť poverený ako povstalecký veliteľ pre Nitru do konca júla 1944. Pozri NOSKO, J.: Vojaci v Slovenskom národnom povstaní. Turč. sv. Martin 1945, s. 15. Historik Jozef Jablonický však uvádza, že Ján Černek bol poverený vojenským ústredím až počas poslednej dekády augusta 1944, čo potvrdzuje aj Černekova výpoveď v procese, rovnako ale kritizuje, z hľadiska záujmov SNP, jeho odbojovú činnosť v rámci nitrianskej posádky v bezprostrednej dobe pred a počas vypuknutia povstania. JABLONICKÝ, J.: Povstanie bez legiend, s. 255 – 259.

56 ŠTEFANSKÝ, V.: Armáda v Slovenskom národnom povstaní, s. 76.

57 SNA, f. NS, Tnľud 2/45, a – 853 (II.). Zápisnica z výpovede Jána Černeka z 19. 6. 1945. Zápisnica z hlavného pojednávania.

dokonca uvádza, že *„z dôvodov utajenia príprav“* mal presné inštrukcie o tom, ako sa zapojí do povstania iba Ján Černek.[58] Máme za to, že tieto skutočnosti mal súd zistiť, respektíve ich brať do úvahy a v rozsudku zohľadniť aj iné príčiny neúspechu povstania v Nitre.[59]

Obranu obžalovaného, že chcel svojím konaním zabrániť *„veľkým škodám na životoch i majetkoch slovenského národa“*, súd odmietol s tým, že mu muselo byť známe, *„ako sa viedlo národom a štátom Nemcami vojensky obsadeným“*, aspoň z príkladu *„susedného Maďarska.“* Tento argument súdu však považujeme za problematický. Je totiž otázne, či skutočne boli vtedy informácie o správaní sa Nemcov v Maďarsku notorietou, keďže dobová tlač vykresľovala nemecké vojenské a mocenské pôsobenie v pozitívnom svetle a pokiaľ Ján Šmigovský nepočúval zahraničné rozhlasové vysielanie, tak tieto informácie nemusel mať.

Z vykonaných dôkazov a tiež z priznania obžalovaného však bolo zistené, že tento po 29. auguste 1944 zosilnil bezpečnostné opatrenia, ktoré mali brániť príchodu povstalcov do mesta, prípadne odchodu vojakov z mesta k povstalcom, k čomu sa ostatne aj sám priznal. Národný súd tiež zistil, že obžalovaný mal v rozhodnej dobe protipovstalecké vyjadrenia v mestskom rozhlase, čo potvrdili aj výpovede svedkov a zachované zápisy z rozhlasu. Toto konanie síce vyplývalo z rozhodnutia obžalovaného voči rozkazu z 29. augusta 1944, ale je pravdepodobné, že v tom smere vykonal aj „nadprácu“, o čom svedčil napríklad aj Anton Rašla. To by potvrdzovala aj ďalšia súdom zistená skutočnosť a síce, že Ján Šmigovský mal 1. septembra 1944 informovať nemeckého veliteľa Kozlowského o polohe povstalcov, čo im malo umožniť do piatich dní dostať sa až po Prievidzu. Treba však dodať, že o tejto veci svedčil iba jeden svedok kpt. Morávek a podľa historiografie SNP Nemci obsadili Nováky až 13. septembra 1944, kedy sa povstalecké jednotky stiahli do obranných pozícií pred Prievidzou.[60] Prievidza bola nemeckou vojenskou skupinou Schill obsadená nasledujúci deň,[61] teda takmer dva týždne po údajnom Šmigovského vyzradení informácií. Inak možno sumarizovať, že rozsudok dospel zväčša k rovnakým záverom ako obžaloba.

Pokiaľ ide o záverečné návrhy obhajoby, Národný súd tieto v odôvodnení rozsudku zamietol, respektíve neakceptoval. Argument, že obžalovaný nebol zapojený do príprav povstania, neuznal s poukázaním na to, že sa predsa o povstaní dozvedel 29. augusta 1944 z rozkazu VPV a okolnosti, ako sa jemu subjektívne povstanie javilo, či už v dôsledku politického presvedčenia, *„následkom bratislavskej propagandy“* alebo *„rozkazov fašistických úradov“*, je *„v dôsledku jasného znenia a spätnej platnosti § 4 ods. a/ nar. č. 33/1945 Sb. n. SNR úplne irelevantné.“* Navyše, podľa v konaní dokázaných prejavov obžalovaného, prejavil úmysel *„potlačiť slovenské národné povstanie“* a *„už podľa povahy veci nemohol sledovať iný cieľ, ako dopomôcť Nemcom k značnému víťazstvu nad povstalcami.“* Národný súd tiež skonštatoval, že nenašiel okolnosti pre uplatnenie zmiernenia trestu podľa § 6.[62] Účasť na pražskom povstaní nepovažoval za významné zaslúženie sa o protifašistický boj, lebo k tomu došlo až 5. mája, *„keď už väčšia časť nemeckých armád kapitulovala.“* Takisto nekvalifikoval ďalšie konanie obžalovaného za významné pričinenie sa o záchranu slovenských životov. Podľa výpovedí J. Havránka a J. Kleina považoval súd za zistené, že obžalovaný nabádal v Ružomberku vojakov prvého pešieho pluku Domobrany, aby vydržali v boji a vernosti a *„aby verili vo víťazstvo Nemcov.“* Skutočnosť, či sa obžalovaný usiloval o to, aby boli jednotky Domobrany stiahnuté z bojov, sa počas procesu nedokazovala. Pomoc Š. Káčerovi a E. Herzlovi, ktorý v rozsudku ani nie je spomenutý, súd nepo-

58 RAŠLA, A.: Civilista v armáde. Bratislava 1967, s. 135.

59 Národný súd sa v odôvodnení rozsudku tiež nezaoberal obranou obžalovaného, podľa ktorej sa ten radil s ďalšími dôstojníkmi a nikto z nich nevyslovil názor pripojiť sa k povstaniu. Treba doplniť, že nakoniec sa z nitrianskej posádky k povstaniu pripojila okrem Jána Černeka (alebo prípadne i ďalších jednotlivcov) iba rota npor. Heinricha. SNA, f. NS, Tnľud 2/45, a – 853 (II.). Zápisnica z výpovede svedka J. Benka z 20. 7. 1945. Treba však upozorniť na skutočnosť, že tých, ktorí sa chceli pripojiť, mohlo byť viac – podľa pamätí Antona Rašlu, ktorý bol v tom čase v Nitre, totiž do Banskej Bystrice chceli odísť aj príslušníci autopráporu, personál vojenského súdu a ďalší dôstojníci. Rašla ich však presvedčil, aby ostali v meste, lebo v tom čase sa rátalo s tým, že povstalecká armáda zaútočí na Nitru, aby tak získala mesto pre povstanie a podľa tohto scenára bolo vyhovujúce, aby v meste ostali im naklonené sily. RAŠLA, A.: Civilista v armáde, s. 138. Spomínané skutočnosti však Rašla vo svojich výpovediach počas procesu nespomenul.

60 ŠTEFANSKÝ, V.: Armáda v Slovenskom národnom povstaní, s. 144 – 145.

61 PLEVZA, V. a kol.: Dejiny Slovenského národného povstania 1944. 5. zväzok. Bratislava 1984, s. 423.

62 Je zaujímavé, že v liste z 30. 7. 1945 pre Predsedníctvo SNR obžalobca M. Takáč spomínal, že ak by sa vyššie uvedené skutočnosti dokázali na hlavnom pojednávaní, hodlal navrhnúť „použitie prvej trestnej sadzby v ustanovení § 6 cit.nar.“, teda premenu trestu smrti na trest na slobode do 30 rokov. Nakoniec na hlavnom pojednávaní a predtým ani v obžalobe nenavrhoval uplatnenie zmiernenia trestu. V neskoršom liste Predsedníctvu SNR z 26. 9. 1945 uviedol, že na „neverejnom zasadnutí po vyhlásení rozsudku som nenavrhoval odporúčať odsúdeného na milosť a po porade súd rozhodol podľa môjho návrhu.“ SNA, f. ÚO NS, šk. č. 3, Onľud 3/45. Z uvedeného by vyplývalo, že nakoniec sám Takáč, ktorému deň predtým skončila funkcia obžalobcu pred Národným súdom, navrhoval uloženie a vykonanie trestu smrti pre odsúdeného.

Ján Šmigovský (na koni) vedie vojenský sprievod v období 2. ČSR (Zdroj: archív V. Šmigovského)

važoval za dostatočnú pre uplatnenie § 6 retribučného nariadenia, keďže iní zajatci boli z Nitry Nemcami odvážaní (o jednom takom prípade svedčil aj svedok Káčer). Navyše sa obžalovanému kládlo za vinu, že nezachránil pred zastrelením ani svojho osobného priateľa Adolfa Weinholda, ktorý začiatkom septembra 1944 organizoval obranu horného Ponitria,[63] potom padol do nemeckého zajatia v boji pri Oslanoch a podľa historika Jozefa Jablonického v zajatí zrejme zahynul za neznámych okolnosti.[64] Hoci sa Národný súd pri tomto tvrdení odvolával na výpoveď Ľudmily Weinholdovej, tá vo svojej výpovedi na hlavnom pojednávaní netvrdila, že by mal obžalovaný možnosť jej muža oslobodiť, mala prevažne iba sprostredkované informácie.[65] Národný súd však konštatoval s prihliadnutím na súbeh trestných činov, ktorý obžalovanému priťažoval (myslelo sa tým naplnenie všetkých troch skutkových podstát zrady na povstaní), a na skutočnosť, že Ján Šmigovský bol jediným posádkovým veliteľom na Slovensku, *„ktorý sa takto voči povstaniu postavil“*, že udelený trest smrti považuje za primeraný.[66] Je však otázne, či mohol Šmigovský zodpovedať za to, že bol jediný, ktorý sa tak zachoval,[67] o čom ani nemal informácie, a či to bolo možné považovať za priťažujúcu okolnosť.[68] v súvislosti s viacerými vyššie zmienenými nepresnosťami

63 LACKO, M.: Slovenské národné povstanie 1944, s. 124.

64 JABLONICKÝ, J.: Kto bol kto. Študijná pomôcka, s. 345.

65 Podobne aj svedkyňa M. Šaryová, ktorá tvrdila, že Ján Šmigovský úmyselne nespoznal Adolfa Weinholda medzi zajatcami, aby mu tak nemusel pomôcť. Túto informáciu však mala iba z druhej ruky, od npor. Petríka. Npor. Petrík v procese nevypovedal, ale Národný súd uznal jeho Morávkom sprostredkované „svedectvo“ ako dôkaz toho, že Ján Šmigovský sa mal na dôstojníckej schôdzi verejne vyjadriť, že „bude bojovať po boku Nemcov“. SNA, f. NS, Tnľud 2/45, a – 853 (II.). Zápisnica z hlavného pojednávania.

66 SNA, f. NS, Tnľud 2/45, a – 854. Rozsudok z 25. 9. 1945.

67 Je zaujímavé, že Ján Šmigovský sa vo svojej prvej výpovedi v procese z 2. 7. 1945 vyjadril, že sa v priebehu septembra 1944 zúčastnil porady na MNO, na ktorej sa spomínalo, že aj trenčianska posádka sa nenechala odzbrojiť. SNA, f. NS, Tnľud 2/45, a – 853 (II.). Nie je to pravda, trenčiansku posádku opustil jej posádkový a zároveň konšpiratívny veliteľ pplk. Jozef Zadžora, po príchode Nemcov bola odzbrojená. Bolo však zrejme faktom, že nepravdivé tvrdenie o tom, že odzbrojená nebola, sa na Slovensku šírilo. Preniklo totiž aj do depeše vyslanca Jaromíra Kopeckého exilovému ministerstvu zahraničia v Londýne z 25. 9. 1944. PREČAN, V. (zost.): Slovenské národné povstanie. Dokumenty. Dok. č. 351, s. 577.

68 Podľa obžaloby to bolo „najväčšou priťažujúcou okolnosťou“. Pozri Pravda, 27. 9. 1945, s. 2.

v odôvodnení rozsudku považujeme za dôležité upozorniť na to, že podľa § 32 bolo treba rozsudok hneď napísať a na pojednávaní vyhlásiť, nebolo tu teda časové medziobdobie na písomné vyhotovenie rozsudku, ale muselo byť kompletne vyhotovené už počas jeho vyhlásenia.[69]

HMOTNOPRÁVNA STRÁNKA PRÍPADU JÁNA ŠMIGOVSKÉHO

Domnievame sa, že v súvislosti s procesom proti pplk. Jánovi Šmigovskému vyvstalo niekoľko vážnych právnych problémov spojených s retribučným trestným činom zrady na povstaní. Retribučné trestné činy mali, ako aj celé retribučné nariadenie, spätnú účinnosť. Jedna z hlavných zásad trestného práva je zásada zákazu retroaktívneho pôsobenia trestnoprávnych noriem. Tento rozpor bol riešený už v súvislosti s celým retribučným nariadením počas jeho prípravy a prijatia, ale aj v neskoršom období. Podľa Antona Rašlu musela táto trestnoprávna zásada ustúpiť nadradenejšej zásade *„revolučného práva SNR ako výlučnej nositeľky zákonodarnej moci na Slovensku."* Tiež sa odvoláva na mienku alebo právny cit ľudu (právne vedomie ľudu), ktorý podľa neho považoval činy *„nacistov a ich pomáhačov"* za trestné a očakával, že po páde kolaborantského režimu budú ich páchatelia stíhaní.[70] Iné riešenie poukazuje na konflikt zásady zákazu retroaktivity so zásadou spravodlivosti,[71] teda bolo by nespravodlivé nepotrestať páchateľov tých činov z dôvodu, že také zločiny vtedy trestné zákony nepredpokladali, prípadne také činy boli legalizované *„fašistickým zákonodarstvom."* Tieto riešenia sú iste, aj vzhľadom na prirodzenoprávne teórie, plauzibilné pri spätnom trestaní rôznych násilných činov ako plienenia ľudských sídel, vyhladzovacích akcií, masových vrážd alebo perzekúcií, prípadne aj činov namierených proti integrite či existencii štátu (napríklad ČSR v rokoch 1938 – 1939).[72] V prípade zrady na povstaní je to však zložitejšie, keďže tu retribučné nariadenie spätne trestalo postoj či konanie voči udalosti, ktorá sa iba utvárala, vznikala a formovala, respektíve ktorá tiež iba postupne nadobúdala svoj význam, najviac najmä medzi 29. augustom a 1. septembrom 1944, medzi vojenským a politickým vystúpením v rámci SNP, práve v období, ktoré bolo najkľúčovejšie pre skúmanie viny a zodpovednosti Jána Šmigovského. Je otázne, či sa tu teda dajú použiť vyššie zmienené riešenia konfliktu so zásadou zákazu retroaktivity.

S uvedeným súvisí aj fakt, že trestný čin zrady na povstaní nepoznal konkrétny subjekt, nestíhal iba tých, ktorí boli do príprav povstania zapojení a teda mohli skôr odhadnúť jeho význam a dôležitosť, ale poznal generálny subjekt, tento trestný čin mohol teoreticky spáchať ktokoľvek vtedy trestne zodpovedný (samozrejme, väčšina osôb mohla spáchať zradu na povstaní iba komisívne, avšak najmä pri veliteľoch v bezpečnostných zboroch a zložkách sa zrada dala spáchať aj nekonaním, teda nenasledovaním rozkazu pridať sa do povstania). Ako sme už vyššie uvádzali, súvisí to s tým, že normotvorca a neskôr aj samotný súd, uplatnením doslovného výkladu, vychádzal pri chápaní zrady na povstaní z významu slova „zrada" ako činu v prospech nepriateľa vlastného národa alebo štátu. Zrada tu nebola chápaná vo význame porušenia vernosti, povinnosti či záväzkov, ktoré na seba v minulosti osoba zradcu explicitne vzala. To však neznamená, že zrada na povstaní sa nevzťahovala alebo nebola aplikovaná aj proti osobám, ktoré boli zapojené do príprav povstania, ale v rozhodný čas konali na škodu povstania, ako dokazuje proces pred Národným súdom s plk. Viliamom Talským, ktorého zlyhanie malo podiel na nezapojení sa východoslovenskej armády do SNP.[73] Napriek tomu však vznikli paradoxné situácie – Šmigovský, hoci nebol zapojený do príprav povstania a dozvedel sa o ňom až 29. augusta 1944, bol popravený za zradu na povstaní, ale veliteľ pre povstanie rovnako (možno i viac) dôležitej [74] trenčianskej posádky pplk. Jozef Zadžora, ktorý bol zapojený do príprav SNP a bol povereným povstaleckým veliteľom aj pre celé dolné Považie, nebol nikdy za zradu na povstaní stíhaný,[75] hoci na povstalecké územie prišiel bez posádky a Nemcom napospas zanechal obrovské materiálne

69 Podobnú úpravu poznal aj trestný poriadok platný vtedy na Slovensku, avšak pripúšťalo sa, aby v dobe vyhlásenia rozsudku ešte odôvodnenie nebolo úplne napísané, vtedy sa mala ústne predniesť aspoň jeho podstata. Vo vážnych a zamotaných prípadoch mohol navyše súd vynesenie a vyhlásenie rozsudku odročiť najviac na osem dní, po odročení však už musel byť rozsudok napísaný v úplnosti (§ 329).

70 RAŠLA, A.: Ľudové súdy v Československu po II. svetovej vojne ako forma mimoriadneho súdnictva, s. 61 a s. 161.

71 BEŇA, J.: Vývoj slovenského právneho poriadku. Banská Bystrica 2001, s. 161.

72 V týchto prípadoch to však už môže byť menej jednoznačné, ako dokazuje problematika trestania iniciatívneho a exponovaného pôsobenia k 6. októbru 1938 alebo 14. marcu 1939 (pozri § 2 písm. a) retribučného nariadenia). Bližšie ŽABKAY, E.: Slovenská štátnosť v procese s Dr. Jozefom Tisom. In: BOBÁK, J. (zost.): Slovenský politický exil v zápase za samostatné Slovensko. Bratislava 1996, s. 70 – 81.

73 Pre objektivitu treba uviesť, že Viliam Talský bol súdený aj pre iné skutky.

74 V Trenčíne sa vtedy nachádzali „veliteľstvo divíznej oblasti 1, Veliteľstvo vzdušných zbraní, časť pešieho pluku, letecké a automobilové dielne a v Zlatovciach (dnes časť Trenčína) protiletecký delostrelecký pluk." Neďaleko mesta boli vojenské sklady a objekty (Kubrá, Nemšová), v Trenčianskych Tepliciach bola evakuovaná vojenská správa MNO. JABLONICKÝ, J.: Povstanie bez legiend, s. 232.

75 Pre úplnosť uvádzame, že na Jozefa Zadžoru bol na povstaleckom území pre spomínané zlyhanie vydaný zatykač. Neskôr sa však tento postoj zmiernil a „bol odvelený na povstalecký front". JABLONICKÝ, J.: Prvé poznámky o jednej encyklopédii. In: JABLONICKÝ, J.: Samizdat o odboji 2, s. 658.

zásoby.[76] Domnievame sa, že zásade spravodlivosti by viac zodpovedalo, keby boli prísnejšie trestaní tí, ktorí boli o povstaní vopred informovaní, do jeho príprav zapojení a Vojenské ústredie sa na nich mohlo oprávnene spoliehať, ale zlyhali, ako tých, ktorí sa o SNP dozvedeli až vtedy, keď vypuklo a nezaujali z hľadiska záujmov SNP správny postoj. Je to však stále otvorená problematika, ktorej dosiaľ právno-historická literatúra nevenovala veľa pozornosti, hoci táto téma si ju bezpochyby zasluhuje.

PROCESNOPRÁVNA STRÁNKA PRÍPADU JÁNA ŠMIGOVSKÉHO

Podľa retribučného nariadenia a podľa vykonávacieho nariadenia malo celé retribučné konanie prebiehať zrýchlene oproti riadnemu trestnému procesu. V tomto prípade sa však predpísané lehoty nie vždy dodržali, hoci s ich nedodržaním nebola spojená žiadna sankcia. Napríklad, obžalobu mal obžalobca podať do ôsmich dní od začatia trestného pokračovania pred ľudovým súdom, ale v konaní proti Jánovi Šmigovskému táto lehota nebola zachovaná, keďže trestné pokračovanie začalo v prvej polovici júla 1945, ale obžaloba bola Národnému súdu podaná až 3. septembra 1945. Taktiež hlavné pojednávanie malo byť otvorené do 14 dní po predložení obžalobného spisu, ale pojednávať sa začalo 21. septembra, teda až 18 dní po podaní obžaloby. Samotný priebeh hlavného pojednávania však inak zodpovedal ustanoveniam vykonávacieho nariadenia.

Pokiaľ ide o fázu dokazovania v tomto prípade, je zaujímavá najmä v súvislosti s právami obžalovaného navrhovať dôkazy pre hlavné pojednávanie. Spomínanú možnosť využil Ján Šmigovský po prvýkrát 7. septembra 1945, keď mu námestník predsedu príslušného I. senátu Národného súdu Dr. Peternák oznamoval termín hlavného pojednávania. Obžalovaný podľa zápisnice z tohto úkonu navrhol vypočuť ako svedka A. Ďurčanského v súvislosti s okolnosťami porady s dôstojníkmi nitrianskej posádky, ako postupovať vo vzťahu k povstaniu – Šmigovský tvrdil, že Ďurčanský a Hajdu mu vraveli, že koná správne, keď ostane na mieste a pred žiadnym súdom sa mu nič nemôže stať. Tiež požiadal svedectvo ohľadom spôsobu zaistenia Jána Černeka a zároveň žiadal o konfrontáciu s A. Ďurčanským a Jánom Černekom. Ďalej navrhol vypočuť bývalého ministra obrany Štefana Haššíka, jeho náčelníka štábu Dr. Počániho a Karola Murína, bývalého osobného tajomníka prezidenta, ohľadom konania obžalovaného v služobnom jednaní od momentu povstania. Tiež sa vyjadril k obžalobou navrhnutému vojenskému znalcovi B. Manicovi, že nemôže od neho *„očakávať objektívny posudok“*, pričom Šmigovský nechcel uviesť úplný dôvod – *„toto by som mohol učiniť čisto pred Vojenským súdom“* – ale poznamenal, že *„menovaný nie je praktický trupier* [veliteľ vojenskej jednotky – pozn. M. M.] *a že bol u Pracovnej služby.“* Ako znalcov navrhol Šmigovský vypočuť gen. Jána Imru a gen. Mikuláša Markusa, v ktorých objektivitu a znalosti dôveroval.[77] Je pozoruhodné, že obžalobca Takáč sa v liste pre Národný súd z 11. septembra 1945 vyjadril, že svedkov navrhnutých *„obvineným Šmigovským nenavrhujem predvolať, lebo obvinený Šmigovský sám neuvádza, na ktoré okolnosti ich ako dôkazy vedie.“* [78] Je síce pravdou, že v súdnom spise sa nachádzal aj rukou napísaný a nedatovaný list, v ktorom Ján Šmigovský žiada predvolanie ďalších ľudí ako žandárskeho strážmajstra Chriašteľa, npor. Martiňáka alebo kpt. Husáka z autopráporu bez uvedenia dôvodov pre ich vypovedanie. Avšak vzhľadom na zmienenú zápisnicu s obžalovaným zo 7. septembra 1945 nezodpovedalo tvrdenie obžalobcu skutočnosti. Dňa 20. septembra 1945 obžalovaný totiž navrhol predvolanie ešte ďalších svedkov – mjr. gšt. Višňovského, npor. Matriňáka, Ceisela, Dr. Valenta, Husáka, mjr. zdravotnej služby MUDr. Melnikova, pričom pri všetkých uviedol aj okolnosti, na ktoré mali byť vypočutí. Ďalej žiadal aj prečítanie relevantných ustanovení

Ján Šmigovský (druhý zľava) pri administratívnej činnosti (Zdroj: archív V. Šmigovského)

76 Na tento paradox poukázal aj historik Martin Lacko. Bližšie LACKO, M.: Slovenské národné povstanie 1944, s. 101.

77 SNA, f. NS, Tnľud 2/45, a – 853 (II.). Zápisnica pri Národnom súde zo dňa 7. 9. 1945.

78 SNA, f. NS, Tnľud 2/45, a – 853 (II.). List obžalobcu M. Takáča pre Národný súd z 11. 9. 1945.

z vojenských služobných predpisov A-I-1 a A-I-2 a vypočutie gen. Mikuláša Markusa a pplk. A. Vicka ako vojenských znalcov, *„lebo títo slúžili pri pechote a takto majú priame vedomosti a jasný prehľad o strategickom význame nitrianskej posádky."* Išlo tu o doplnenie skoršieho návrhu dôkazov pre hlavné pojednávanie zo strany obžalovaného. Návrhy obhajoby na doplnenie dokazovania boli prednesené aj v prvý deň pojednávania po prednesení obhajoby obžalovaným.[79]

Nakoniec však ani jeden zo svedkov navrhnutých obžalovaným, ktorých zároveň nenavrhla aj obžaloba, nebol predvolaný. V súdnom spise – takom, ako sa zachoval – nie sú žiadne zmienky o tom, že by Národný súd vykonal niektorý z dôkazov navrhnutých len obžalovaným. Treba však upozorniť na skutočnosť, že pred skončením dokazovania, dňa 25. septembra 1945, obhajca stiahol návrh na vykonanie dôkazov z 20. septembra 1945 okrem prečítania uvedených služobných predpisov s tým, že obžalovaný následne upustil od prečítania služobného predpisu A-I-2 a relevantné časti služobného predpisu A-I-1 boli prečítané v rámci posudku znalcov.[80] Podľa § 11 vykonávacieho nariadenia mal obvinený uplatniť svoje právo navrhnúť dôkazy v takom čase, aby predseda senátu mohol ešte navrhnutý dôkaz na hlavné pojednávanie zaopatriť. Máme za to, že aspoň pri návrhu zo 7. septembra 1945 bol tento čas dostatočný, teda v procese nebolo celkom rešpektované toto základné právo obvineného. Možné je však aj také vysvetlenie, hoci menej pravdepodobné, že súd sa neúspešne snažil navrhnutých svedkov získať a nezachovali sa o tom dokumenty, respektíve neboli založené do súdneho spisu.

Pokiaľ ide o právne zastúpenie obvineného, podľa § 46 ods. 1 vykonávacieho nariadenia si mohol obvinený v konaní pred obžalobcom a pred ľudovým súdom zvoliť obhajcu, ktorý v konaniach pred Národným súdom mohol byť v zmysle § 16 retribučného nariadenia vybraný výlučne z príslušného zoznamu Povereníctva SNR pre pravosúdie, avšak obligatórna obhajoba ani povinné ustanovenie obhajcu z úradnej povinnosti neboli predpísané. Obvinený pred obžalobcom 18. júla 1945 vyhlásil, že si chce zvoliť za obhajcu Dr. Jána Poničana, ten však obhajobu Šmigovského odmietol prevziať. Podľa zápisnice zo 7. septembra 1945 si Ján Šmigovský obhajcu nezvolil a požiadal o ešte jeden deň na rozhodovanie, ak by sa však nakoniec rozhodol nezvoliť si advokáta, požiadal o menovanie obhajcu ex offo.[81] Tak sa aj stalo a bol zastupovaný obhajcom Dr. Arnoštom Marcisom, bratislavským advokátom,[82] ktorý bol ustanovený prípisom dňa 8. septembra 1945.[83] Kvalitu ním odvedenej práce v skúmanom procese je ťažko hodnotiť, pri záverečných návrhoch obhajoby sa však usiloval využiť prakticky všetky vtedajšie právne možnosti, aby Ján Šmigovský nebol odsúdený, respektíve aby sa aspoň vyhol trestu smrti. Za nedostatočnú však považujeme jeho argumentáciu vojenskými služobnými predpismi, pri ktorých sa mohol odvolať aj na iné ich ustanovenia v prospech obžalovaného.

Za zmienku stojí aj skutočnosť, že počas celého hlavného pojednávania zastupoval obžalobu prvý vedúci úradu obžaloby pri Národnom súde Miloslav Takáč. Ten však bol listom z 20. septembra 1945 zbavený funkcie obžalobcu Národného súdu Predsedníctvom SNR ku dňu 22. septembru, pretože bol menovaný za podpredsedu Najvyššieho kontrolného dvora a úrad mal odovzdať svojmu zástupcovi Dr. I. V. Kabinovi. Obaja menovaní o štyri dni neskôr písomne informovali Úrad predsedníctva SNR, že pre ich pracovnú vyťaženosť došlo k odovzdaniu úradu až 24. septembra. V ten deň si Takáč tiež prevzal „sprosťovací dekrét" Predsedníctva SNR č. 8135/1945 z 20. septembra 1945.[84] Hlavné pojednávanie s Jánom Šmigovským však pokračovalo aj dňa 25. septembra 1945, kedy Takáč po skončení dokazovania predniesol záverečný návrh obžaloby a bol tiež prítomný na následnom neverejnom zasadnutí, na ktorom po vypočutí obžalobcu (Miloslava Takáča) príslušný senát Národného súdu rozhodoval o tom, či odporučí udeliť milosť odsúdenému. V neskoršom liste Predsedníctvu SNR z 26. septembra 1945 Takáč uviedol, že na *„neverejnom zasadnutí po vyhlásení rozsudku som nenavrhoval odporúčať odsúdeného na milosť a po porade súd rozhodol podľa môjho návrhu."*[85] Vzhľadom na to, že v ten deň už Miloslav Takáč nebol obžalobcom pri Národnom súde, ale fakticky zastupoval obžalobu na hlavnom pojednávaní 25. septembra 1945, došlo k procesnoprávnej vade, možno aj k formálnemu dôvodu zmätočnosti podľa vtedajšieho trestného poriadku.[86] Treba však upozorniť, že retribučné predpisy ani v tomto prípade nepripúšťali opravné prostriedky.

79 SNA, f. NS, Tnľud 2/45, a – 853 (II.). Návrh Jána Šmigovského na predvolanie svedkov z 20. 9. 1945. Zápisnica z hlavného pojednávania.

80 SNA, f. NS, Tnľud 2/45, a – 853 (II.). Zápisnica z hlavného pojednávania.

81 Obhajca ex offo je obhajca určený súdom. V tomto prípade na požiadanie Jána Šmigovského mu Národný súd ustanovil obhajcu z uvedeného zoznamu advokátov, ktorý zostavovalo Povereníctvo SNR pre pravosúdie.

82 SNA, f. NS, Tnľud 2/45, a – 853 (II.).

83 SNA, f. NS, Tnľud 2/45, a – 854. Zápisnica z hlavného pojednávania.

84 SNA, f. ÚO NS, šk. č. 1, prez 37/45, prez 38/45. Aj správa o účinkovaní obžalobcov pri Národnom súde od 4. 7. 1945 do 31. 12. 1945 uvádza, že Miloslav Takáč účinkoval ako obžalobca pri I. senáte Národného súdu od 4. 7. 1945 do 24. 12. 1945. SNA, f. ÚO NS, šk. č. 1, prez 1/46.

85 SNA, f. ÚO NS, šk. č. 3, Onľud 3/45.

86 Mohlo ísť o dôvod podľa § 384 bod 11 vtedajšieho trestného poriadku, keď bol rozsudok „vynesený bez zákonnej obžaloby". RÁLIŠ, A.: Trestný proces, s. 209 – 210.

TREST A JEHO VÝKON

Podľa § 19 ods. 1 retribučného nariadenia sa súd v prípade rozsudku smrti mal hneď po vypočutí obžalobcu uzniesť na tom, či odporúča odsúdeného na milosť alebo nie. Ak sa uzniesol pozitívne, mal hneď predložiť spisy so svojím návrhom a s návrhom obžalobcu Predsedníctvu SNR na rozhodnutie. K spisom bolo potrebné predložiť aj žiadosť o milosť, ktorú podal odsúdený alebo ktokoľvek v jeho prospech. V zmysle § 19 ods. 2 mal sa trest smrti vykonať, ak súd neodporúčal udeliť milosť, alebo ak milosť nebola udelená. Obsahovo rovnaká úprava bola aj vo vykonávacom nariadení s tým, že medzi Národný súd a Predsedníctvo SNR bol pridaný „medzičlánok" – Poverenictvo SNR pre pravosúdie, ktoré sa malo k veci tiež vyjadriť.

Po vynesení rozsudku podal obhajca obžalovaného, ako aj sám Ján Šmigovský, žiadosť o milosť na Predsedníctvo SNR. Národný súd následne uznesením neodporučil udelenie milosti.[87] Napriek tomu sa táto žiadosť obhajcu Arnošta Marcisa dostala na program zasadnutia Predsedníctva SNR 26. septembra 1945, avšak Predsedníctvo s odvolaním na citovaný § 19 retribučného nariadenia konštatovalo, že bez odporučenia zo strany Národného súdu mu nie je príslušné o milosti rozhodovať.[88] Preto v súlade s § 37 ods. 2 vykonávacieho nariadenia zaslal Národný súd spisy na výkon trestu smrti Krajskému súdu v Bratislave. Sudca Dr. J. Markovič z tohto krajského súdu sa 4. októbra 1945 obrátil listom na Predsedníctvo SNR s tým, že v rozsudku chýba klauzula vykonateľnosti, ktorá síce vzhľadom na vtedajšiu nepreskúmateľnosť rozhodnutí ľudových súdov nebola potrebná, ale predpisoval ju § 494 ods. 4 trestného poriadku, ktorý subsidiárne platil v zmysle § 65 vykonávacieho nariadenia. Krajský súd ďalej, opäť s odvolaním na subsidiárnu platnosť trestného poriadku, vyslovil pochybnosť, či by mal byť odsúdený trestaný skôr ako o udelení milosti rozhodne prezident republiky, lebo *„prevádzajúce nariadenie č. 55/1945 Sb. n. SNR sotvaže mohlo, poťažne chcelo obmedziť toto suverénne právo hlavy štátu."* Záverom krajský súd ako súd exekučný navrhol, aby odsúdenému bola *„jedine so zreteľom na značný časový odstup, ktorý už uplynul od vynesenia rozsudku"*, udelená milosť, lebo *„podľa jeho názoru takýmto už faktickým odkladom výkonu trestu stráca trest na účinku."* V liste Predsedníctva SNR pre Poverenictvo pre pravosúdie z 5. októbra 1945 boli žiadosti obhajcu, odsúdeného a exekučného súdu s opätovným poukázaním na ustanovenia § 19 retribučného nariadenia označené za bezpredmetné. V úradnom zázname Krajského súdu v Bratislave zo 6. októbra 1945 sa „s poľutovaním" konštatovalo, že námietky a návrhy krajského súdu zo 4. októbra 1945 neboli povšimnuté.[89] Možno konštatovať, že táto epizóda dokazuje slabšiu znalosť retribučných predpisov a samotného postavenia SNR (otázka rozhodovania o milosti pred druhou pražskou dohodou) na Krajskom súde v Bratislave.

Retribučné a ani vykonávacie nariadenie v ich pôvodnom znení neupravovali spôsob výkonu trestu smrti. Exekučný súd mal postupovať podľa existujúcich právnych ustanovení (trest smrti obesením v zmysle § 21 trestného zákona platného na Slovensku[90]), avšak nariadenie č. 83/1945 Zb. n. SNR z 25. júla 1945 doplnilo do § 19 retribučného nariadenia odsek 3, podľa ktorého bolo možné trest smrti uložený ľudovým súdom vykonať aj zastrelením bezpečnostnými orgánmi. Podľa listu predsedu Národného súdu pre Krajský súd v Bratislave z 3. októbra 1945 Národný súd neurčil spôsob výkonu trestu smrti, do úvahy prichádzal riadny spôsob obesením alebo podľa novely aj zastrelenie.[91] Neskôr sa stalo úzom, že odsúdení na trest smrti, ktorí pôvodne patrili k armáde alebo k iným bezpečnostným zložkám, boli popravovaní zastrelením.[92] Príslušný predseda senátu J. Markovič na exekučnom Krajskom súde v Bratislave sa rozhodol presne dodržať všetky platné predpisy podľa § 501 a nasl. trestného poriadku o výkone trestu smrti. K nim patrila aj povinná prehliadka odsúdeného a konštatácia príslušného lekára, že odsúdený môže byť vzhľadom na svoje psychické zdravie popravený, keďže podľa trestného poriadku duševne chorí odsúdení nemohli byť popravení.[93] Počas následných dvoch dní sa na exekučnom súde usilovali získať kompetentného lekára a potrebnú správu. Podľa úradného zápisu zo 6. októbra 1945 snaha získať väzenského lekára v rámci väznice Krajského súdu v Bratislave dopadla bezúspešne a policajný lekár Dr. Motešický vyhlásil, že nie je ani psychiatrom a ani väzenským lekárom a tak nemôže urobiť prehliadku a podať správu. Správca väznice konštatoval, že toho času vo väznici nebol väzenský lekár. Na podnet štátneho zástupcu J. Novomestského, ktorý si vyžiadal úpravu od Poverenictva pre pravosúdie, bol odporúčaný súdny znalec a lekár Dr. Krsek, respektíve Dr. J. Černáček. Po oboznámení sa s úlohou Dr. Krsek vyhlásil, že

87 Za zmienku stojí, že toto uznesenie a zápisnica o neverejnom zasadnutí súdu a obžalobcu k nemu sa nenachádza v zachovanom súdnom spise v SNA. SNA, f. NS, Tnľud 2/45, a – 854.

88 SNA, f. ÚP SNR, šk. č. 2, 27/45. Zápisnica zo zasadania Predsedníctva SNR z 26. 9. 1945.

89 SNA, f. NS, Tnľud 2/45, a – 854.

90 MILOTA, A. – NOŽIČKA, J.: Trestné zákony zeme Slovenskej a Podkarpatoruskej. Kroměříž 1931, s. 10.

91 SNA, f. NS, Tnľud 2/45, a – 854.

92 LACKO, M.: Umlčaný a zamlčaný generál Timotheus Ištok (1891 – 1947). In: JAŠEK, P. – KINČOK, B. – LACKO, M. (zost.): Slovenskí generáli (1939 – 1945). Praha 2013, s. 382.

93 RÁLIŠ, A.: Trestný proces, s. 258.

preskúmanie nemôže urobiť, lebo nie je psychiatrom. Dr. Černáček,[94] ktorému bolo uznesením exekučného súdu zo 6. októbra 1945 uložené preskúmanie odsúdeného a podanie správy (čo mohol alternatívne vykonať aj jeho zástupca), sa vyjadril, že na základe krátkeho preskúmania odsúdeného nemôže vydať danú správu. Okrem toho tiež uviedol, že vzhľadom na istú duševnú polohu odsúdeného bude potrebné dlhšie pozorovanie. Na základe uznesenia bol však povinný uložené splniť, o výkone čoho referoval 8. októbra 1945 pred exekučným súdom. Podľa zápisnice povedal, že v ten deň ráno prehliadol Jána Šmigovského a na základe jedného vyšetrenia nemohol zásadne vyhlásiť, či je úplne duševne zdravý. Navrhoval vykonať ďalšie vyšetrenia ohľadom zistených porúch pamäti u odsúdeného, menovite vyšetrenie krvi a moku mozgu a tiež internistické vyšetrenie. K zápisnici je doplnená rukou písaná strana, v ktorej sa spomína Dr. J. Šoltés, ktorý bol po oboznámení sa so správou Dr. J. Černáčka vyslaný z Povereníctva pre veci vnútorné. Ten však predsedovi senátu exekučného súdu povedal, že *„hoci odsúdený je duševne zdravý, nemôže takú zodpovednosť na seba vziať."* Následne to zopakoval aj pred senátom a štátnym zástupcom Novomestským. Avšak po následnej návšteve na Povereníctve pre pravosúdie nakoniec Dr. J. Šoltés zložil znaleckú prísahu a predložil správu v znení: *„Z rozkazu predsedu senátu Kraj. súdu preskúmal som odsúdeného Jána Šmigovského za účelom podania správy v zmysle § 502 tr. p. a prehlasujem toto: Ako praktický lekár psychiatrickým vyšetrením som zistil, že u menovaného t. č. ide o duševnú depresiu, ale inú chorobu na duchu som nezistil."* Ešte v ten deň prebehlo na exekučnom súde neverejné zasadnutie, na ktorom bol odsúdený predvedený a uviedol, že ako vojak by chcel byť zastrelený, nie obesený, žiadal si rímskokatolíckeho duchovného a jeho posledným prianím bolo telefonické spojenie s deťmi. Ako miesto popravy bol určený zadný dvor väznice Krajského súdu v Bratislave a ako čas popravy deň 9. október 1945 o 5. hodine 30. minúte ráno. Poprava odsúdeného Jána Šmigovského bola vykonaná zastrelením na nasledujúci deň o 6. hodine 17. minúte ráno.[95]

REAKCIE NA PROCES S JÁNOM ŠMIGOVSKÝM

Ako bolo už uvedené vyššie, dobová tlač sa relatívne podrobne venovala priebehu procesu najmä počas hlavného pojednávania. Išlo však takmer výlučne o reportážne spravodajstvo, ktoré reprodukovalo najdôležitejšie udalosti. Oproti iným procesom pred Národným súdom, ktoré sa odohrávali v neskoršom období, ešte nebadať rozdiel v tóne a v hodnotení jednotlivých denníkov, ani medzi denníkom Demokratickej strany *Časom* a denníkom Komunistickej strany Slovenska *Pravdou*. Tieto denníky, spolu s denníkom SNR *Národnou obrodou*, podľa znenia nadpisov jednotlivých článkov schvaľovali postup obžaloby a aj obsah rozsudku. Čo je však zaujímavé, minimálnu pozornosť procesu venovali periodiká odbojárskych organizácií, ktoré sa inak značne zaujímali o niektoré retribučné konania. V týždenníku Sväzu partizánov na Slovensku *Partizán* bola publikovaná iba krátka správa o odsúdení obžalovaného na smrť, pričom priezvisko odsúdeného bolo skomolené ako „Šmiglovský".[96] V časopise *Hlas oslobodených*, ktorý vydával Sväz protifašistických politických väzňov na Slovensku, o tomto procese či o osobe obžalovaného nebola ani zmienka. Toto môže svedčiť o relatívnom nezáujme odbojárskych združení o Jána Šmigovského, respektíve z ich strany boli iné procesy zaujímavejšie a tak svoje vtedy iste obmedzené novinárske kapacity radšej venovali im.

Napriek tomu sa v neskoršom období priezvisko Šmigovský používalo ako synonymum zradcu, prípadne zradcu povstania. Napríklad, už o necelý rok to v uvedenom zmysle použil Dr. Ing. Peter Zaťko vo svojej záverečnej reči ako obžalovaný pred Národným súdom, keď vyhlásil: *„Keby sme začínali odboj až v r. 1943, boli by sme mali na Slovensku nielen jedného plukovníka* [sic!] *Šmigovského."* [97] Aj predseda Národného súdu Igor Daxner sa vo svojej známej knihe *Ľudáctvo pred Národným súdom (1945 – 1947)* vyjadril, že hoci mnoho dôstojníkov sa dopustilo zrady na SNP, *„Šmigovského prípad bol však medzi nimi najvypuklejší."* Preto tento proces vo svojej knihe aj stručne sumarizoval ako *„ukážku zradcovského postoja tisovského klérofašistu vo vojenskej uniforme."* [98] O Jánovi Šmigovskom ako príklade zradcu „slovenského ľudu" sa hovorilo aj na besede bojových veliteľov I. Československej armády na Slovensku pri príležitosti 20. výročia SNP v redakcii týždenníka *Kultúrny život*.[99] Ide však viac-menej iba o ojedinelé zmienky, lebo reakcií či narážok na Šmigovského proces bolo po roku 1945 málo.

Osobitne možno ešte spomenúť aj značne kritické spomienky a vyjadrenia Antona Rašlu, ktorý v tomto procese vystupoval ako svedok obžaloby a neskôr sa sám stal obžalobcom pred Národným súdom, z obdobia po roku 1989. Podľa neho bolo „urýchlené" postavenie Jána Šmigovského pred Národný súd spôsobené úsilím niektorých členov Demokratickej strany v Predsedníctve SNR zakryť „organizačno-politické nedostatky

94 Podľa úradného záznamu z 9. 10. 1945 malo ísť o Dr. Hympána a nie o Dr. Černáčka, ktorý mal byť uvedený omylom.

95 SNA, f. NS, Tnľud 2/45, a – 854. Pozri aj Pravda, 10. 10. 1945, s. 1.

96 Partizán, roč. 1, 1945, č. 14 (5. 10. 1945), s. 2.

97 Čas, 12. 9. 1946, s. 3.

98 DAXNER, I.: Ľudáctvo pred Národným súdom (1945 – 1947). Bratislava 1961, s. 50.

99 Kultúrny život, roč. 19, 1964, č. 35, s. 6.

organizátorov povstania.“ [100] Taktiež napísal, že rozsudok v tomto procese síce nevybočoval z rámca vtedy prevládajúcej *„psychózy revolučnej spravodlivosti“*, ale išlo o revanš, nájdenie obetného baránka *„na zakrytie chýb zodpovedných organizátorov príprav povstania v Nitre.“* Ďalej spomenul rozhovor s predsedom súdu Igorom Daxnerom, ktorý mu mal na slová o (prílišnej) prísnosti výkonu trestu smrti odpovedať, že *„prvé rozsudky Národného súdu musia byť prísne preto, aby si súd získal autoritu!“* [101]

ZÁVER

Proces s Jánom Šmigovským ako prvé finalizované konanie pred Národným súdom ilustruje ranú činnosť a problémy na najvyššej úrovni retribučného súdnictva na Slovensku. Treba mať na pamäti, že v prvých procesoch si sudcovia, prísediaci, obžalobcovia i ďalší zúčastnení iba postupne osvojovali základné zásady a pravidlá fungovania mimoriadneho ľudového súdnictva. Osobitne tí, ktorí dovtedy nemali skúsenosť s trestným právom či trestným konaním. Nemožno opomenúť ani rôzne organizačné, technické alebo iné problémy a nedostatky, ktoré museli byť pri začiatku činnosti Národného súdu prekonávané. Práve týmto faktorom možno zrejme pripísať viaceré nedostatky, ktoré sa počas skúmaného procesu vyskytli. Význam konania proti Jánovi Šmigovskému navyše spočíval aj v tom, že osvojené postupy, uplatnené interpretácie retribučného nariadenia a ich aplikácia mali potenciál ovplyvniť ďalšiu činnosť Národného súdu, teda stanoviť prvotné štandardy jeho práce.

Samotný proces nesie rukopis bezprostrednej povojnovej atmosféry, mohli by sme to snáď označiť za tzv. efekt horúcich hláv.[102] Teda prístup prejavujúci sa v rigoróznom aplikovaní hmotnoprávnych ustanovení retribučného nariadenia, zdôrazňovaní priťažujúcich okolností a bagatelizovaní poľahčujúcich okolností. Možno to badať už aj v obžalobe (opomenutie okolností na prospech obvineného), ale aj v rozsudku, najmä pri prísnom posudzovaní argumentov obhajoby (konkrétne napríklad pri odmietnutí uznať účasť v pražskom povstaní ako poľahčujúcu okolnosť), prebraní viacerých nepravdivých tvrdení, ktoré však všetky boli v neprospech obžalovaného, do odôvodnenia rozsudku a tiež v uložení trestu smrti bez odporučenia milosti, čím bola úplne vylúčená možnosť udelenia milosti. Na kvalitu rozsudku však vplýval aj obsah relevantných procesných predpisov, podľa ktorých musela byť písomná verzia rozsudku vyhotovená už počas jeho ústneho vyhlásenia na konci pojednávania, a fakt, že rozsudok bol Igorom Daxnerom pripravovaný po celodennom pojednávaní. V nadväznosti na uvedené treba poukázať na to, že pri prijímaní retribučného nariadenia boli zdôrazňované dve kvality, ktoré sa v činnosti ľudových súdov mali vyvážene premietnuť – a síce prísnosť a spravodlivosť. Je otázne, či v procese s Jánom Šmigovským nebol predsa len väčší dôraz kladený na prvú z uvedených dvoch kvalít.

Michal Malatinský • Trial with Lieutenant Colonel Ján Šmigovský at the National Court
The first judgement of the Retribution National Court was pronounced in the trial with Lieutenant Colonel Ján Šmigovský, the military garrison commander in Nitra who refused to join the Slovak National Uprising at the end of August and beginning of September 1944 and was sentenced and later executed for treason in the Uprising. The article deals with the course of the trial, the arguments of the plaintiff and defender are analysed, as well as the judgement within the context of retribution proceedings in Slovakia. The author studies also the response to the course and result of the trial, and discussions on the substantiation of the accusation of a retroactive criminal act of the treason in the Uprising and the correctness of legal procedural aspects of the trial.

Mgr. Michal Malatinský (1989)
Vyštudoval právo na Právnickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave, kde v súčasnosti pôsobí ako interný doktorand v študijnom odbore teória a dejiny štátu a práva. Vo svojej vedeckej práci sa venuje všeobecne právnym dejinám Slovenska v 20. storočí, najmä obdobiu 2. svetovej vojny a povojnových rokov (1945 – 1948). Témou jeho dizertačného výskumu je problematika retribúcie na Slovensku, osobitne analýza činnosti Národného súdu v Bratislave. Je autorom vedeckých štúdií a odborných článkov. Zúčastnil sa viacerých domácich aj zahraničných vedeckých konferencií.

100 RAŠLA, A. – ŽABKAY, E.: Proces s dr. J. Tisom. Bratislava 1990, s. 34.
101 RAŠLA, A.: Spomienky spoza mreží, s. 25.
102 V kontexte českej retribúcie si podobný jav všíma aj Benjamin Frommer. Pozri FROMMER, B.: Národní očista. Retribuce v poválečném Československu. Praha 2010, s. 141.

DIVADELNÁ A DRAMATURGICKÁ RADA V KONTEXTE POLITICKÉHO A KULTÚRNEHO DIANIA NA SLOVENSKU V ROKOCH 1948 – 1953

RUDOLF HUDEC

Po skončení druhej svetovej vojny bolo slovenské divadelníctvo v relatívne dobrej kondícii. Za ostatných dvadsať rokov sa mu podarilo dosiahnuť veľký rozmach, pod ktorý sa podpísala aj vládna podpora divadelnej kultúry ako jednej z nositeliek budujúcej sa československej a následne i slovenskej štátnosti. Obdobie vojnového Slovenského štátu vo veľkej miere prispelo ku slovakizácii profesionálneho, najmä činoherného divadla, ktoré po nútenom odchode českých divadelných pracovníkov muselo hľadať svoju vlastnú tvár a identitu. Režijne slovenské divadlo dokázalo v tomto období zdarne nadviazať na predchádzajúce avantgardné tendencie českého divadla, najmä na inscenačnú prax Viktora Šulca a Emila Františka Buriana, v ktorých šľapajach pokračovali režiséri Ferdinand Hoffmann a najmä Ján Jamnický. Tí popri ďalších režiséroch Slovenského národného divadla (ďalej SND) – Jankovi Borodáčovi, Jozefovi Budskom a Ivanovi Lichardovi priniesli v tomto období na slovenské javisko okrem svetových autorov aj inscenácie nových domácich dramatikov (uvádzali hry Júliusa Barča-Ivana, Štefana Králika, Jána Poničana, Márie Rázusovej-Martákovej a Vladimíra Sýkoru, známejšieho pod pseudonymom Peter Zvon). Ich diela obohatili repertoár slovenských profesionálnych divadiel, počet ktorých sa počas vojny zvýšil na štyri. Spolu s výrazne slovakizovaným SND, ktoré sa stalo stálou národnou scénou, to bolo zájazdové Slovenské ľudové divadlo a v posledný rok vojny sa vyformovali ďalšie dve stále profesionálne scény – Slovenské komorné divadlo v Martine a Prešovské divadlo.[1] V divadle čoraz väčší priestor získavajú aj nové herecké tváre ako napríklad Mária Bancíková, Oľga Sýkorová, Mária Prechovská, Mikuláš Huba, Július Pántik, Viliam Záborský, Karol L. Zachar či František Dibarbora, ktorí predstavovali novú vlnu slovenského činoherného herectva.

Napriek kvalitatívnym a kvantitatívnym posunom v tomto období, sa Slovensko ešte stále nemohlo zaradiť k vyspelým divadelným krajinám. Nášmu divadlu chýbala hlbšia tradícia, kvalitnejšie špecializované divadelné školstvo a s ním súvisiaci dostatok kvalifikovaného divadelného personálu, od hercov, režisérov, tanečných a hudobných umelcov až po technikov a hudobníkov orchestrov. Rovnako absentovala širšia sieť profesionálnych divadiel, ktoré by prevzali štafetu od zápalistých ochotníkov združených v Ústredí slovenských ochotníckych divadiel (ďalej ÚSOD) [2]. Na tento fakt už začiatkom roka 1945 poukázal Andrej Bagar, ktorý v povstaleckom *Novom Slove* žiadal poštátniť divadlá, rozšíriť ich sieť, vytvoriť odborné školstvo, odstrániť z reper-

1 MISTRÍK, M. a kol.: Slovenské divadlo v 20. storočí. Bratislava 1999, s. 128 – 149.

2 Ústredie slovenských ochotníckych divadiel (ďalej ÚSOD) vzniklo v roku 1922 na poli Matice slovenskej. Jeho cieľom bolo zastrešiť, organizovať a podporovať činnosť slovenského ochotníckeho hnutia. Počas svojej existencie (zaniklo v roku 1951) ústredie organizovalo prehliadky ochotníckych divadelných súborov i školenia divadelníkov. V rokoch 1925 – 1927 vydával ÚSOD prvý slovenský divadelný časopis Slovenský ochotník a neskôr Naše divadlo a tiež obnovil edíciu Slovenský divadelný ochotník, ku ktorej neskôr pribudla vlastná edícia. V roku 1928 s pomocou Slovenského spevokolu v Martine založil ÚSOD Divadelnú šatnicu a požičovňu rekvizít, ktoré tvorili základ výpravy všetkých dobových slovenských ochotníckych divadiel. Porovnaj BLECH, R. (zost.): Encyklopédia dramatických umení Slovenska 2. Bratislava 1990, s. 511.

toárov dramatické banality a bezduché komédie.[3] Uvedeným návrhom možno nechtiac vytýčil program rozvoja slovenského divadla v nasledujúcom období. Jeho plán prevzalo vedenie Komunistickej strany na Slovensku, ktoré po vytvorení Zboru povereníkov v roku 1945 obsadilo rezort kultúry. Na jeho čelo sa postavil presvedčený davista Ladislav Novomeský, ktorý vypočul volanie ľavicového krídla divadelnej obce, s hlavným hovorcom Andrejom Bagarom. Z titulu funkcie Novomeský na zasadnutí Slovenskej národnej rady 3. júla 1945 požiadal poštátniť tri najvýznamnejšie slovenské divadlá v Bratislave, Martine a Košiciach. A hoci jeho názor narazil na kritiku povereníka pre financie Tomáš Tvarožka, ktorý pokladal náklady na poštátnenie týchto divadiel vo výške takmer 37 000 000 korún za privysoké, plénum SNR nakoniec návrh Novomeského schválilo.[4] A tak nariadením Slovenskej národnej rady č. 65/1945 z 3. novembra 1945 boli menované divadlá poštátnené. Týmto nariadením sa zároveň obnovila aj činnosť Východoslovenského národného divadla v Košiciach, ktorého vedením bol poverený bývalý šéf činohry SND Janko Borodáč.[5]

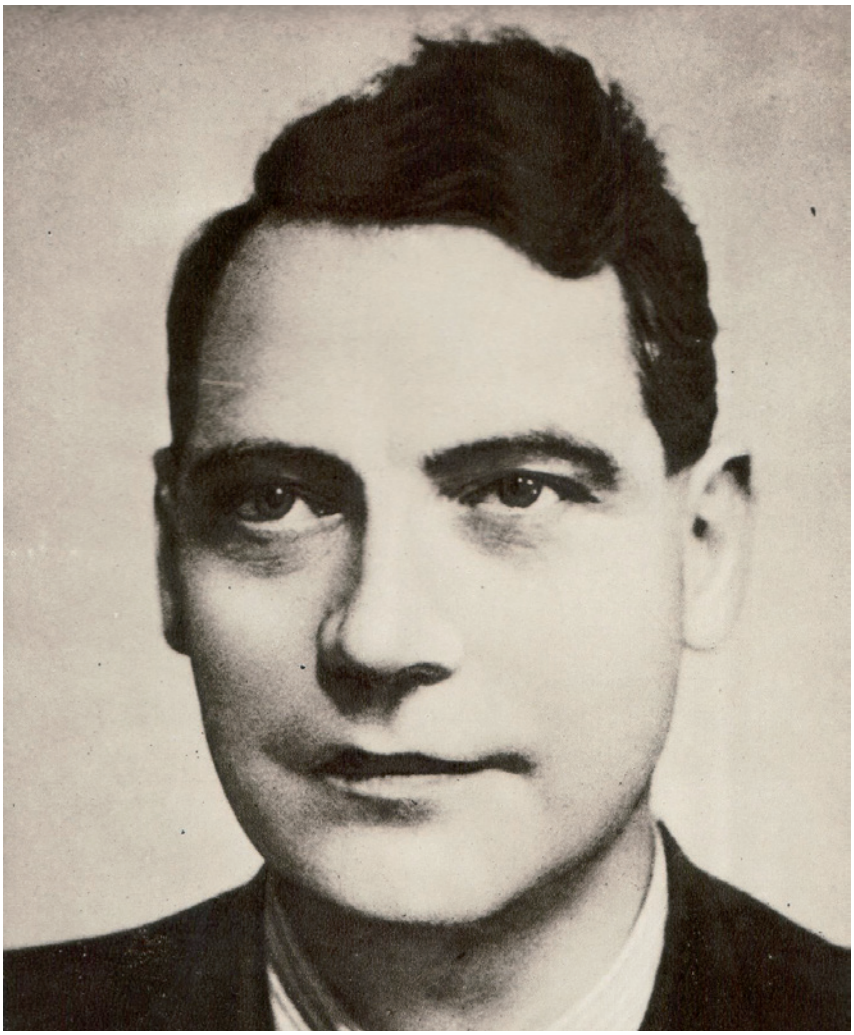

Poverenik školstva a osvety Ladislav Novomeský (Zdroj: archív R. Hudeca)

Poštátnenie divadiel možno z jednej strany charakterizovať ako významný krok na ceste politickej a štátnej kontroly divadiel na Slovensku, na strane druhej tiež ako úsilie povereníctva a osobne povereníka Ladislava Novomeského o zvýšenie kvality divadelnej kultúry, ktorá ako autonómna jednotka len ťažko mohla odolať svojej postupnej politizácii. K tej začalo dochádzať najmä po februárovom puči v roku 1948 a po prevzatí moci v štáte komunistickou stranou. Tá v duchu svojich zakladateľov Karola Marxa a Vladimíra Iljiča Lenina začala kultúru nielen kontrolovať, ale aj využívať na politické ciele.[6] Kontrolu Československého štátu a v ňom panujúcej Komunistickej strany nad divadelnou kultúrou podčiarkol aj nový divadelný zákon (zákon č. 32/1948 Z. z.) z 20. marca 1948 s účinnosťou od 1. apríla 1948, ktorý i napriek tomu, že bol prijatý sotva mesiac po prevrate, niesol v sebe už znaky komunistickej diktatúry.

3 Ladislav Novomeský a slovenské divadlo. [Citované 7. marca 2014]. Dostupné na: <http://www.litcentrum.sk/31877>. Bagarov návrh vyšiel aj v prvom povojnovom čísle časopisu Naše divadlo. Porovnaj BAGAR, A.: Stručný návrh na riešenie divadelnej otázky povojnového Slovenska. In: Naše divadlo, roč. 17, č. 1, s. 6 – 9.

4 Zápisnica zo zasadnutia pléna Slovenskej národnej rady zo dňa 3. júla 1945. [Citované 7. marca 2014]. Dostupné na: <http://www.psp.cz/eknih/1945snr/stenprot/009schuz/s009001.htm>.

5 Začiatky budovania slovenského divadla v Košiciach na profesionálnej úrovni siahajú do roku 1924. V rokoch 1938 – 1945 bola kontinuita profesionálnych predstavení prerušená, divadlo spadlo na provinčnú úroveň a ťažisko spevoherných predstavení ležalo prevažne na nenáročných operetných tituloch. Bližšie HIMIČ, P. – DLOUHÝ, O.: Na rozhraní tisícročí. Bratislava 2005, s. 4; POTEMROVÁ, M.: 50 Štátne divadlo Košice. Košice 1995, s. 16.

6 Karol Marx definoval umenie ako formu spoločenského vedomia, Vladimír Iljič Lenin ho už otvorene pokladal za súčasť ideológie. Porovnaj PAŠTÉKOVÁ, J.: K poetike päťdesiatych rokov. In: PAŠTÉKOVÁ, J. (zost.): Poetika a politika. Umenie a päťdesiate roky. Bratislava 2004, s. 40.

Zákon si uzurpoval právo kontroly profesionálnych i ochotníckych divadiel, pričom významným nástrojom kontroly sa mali podľa § 11 zákona stať Divadelné a dramaturgické rady (ďalej DDR) a Divadelná propagačná komisia (ďalej DPK) [7].

V súčasnej slovenskej i českej odbornej divadelnej literatúre nachádzame iba torzovité informácie o činnosti DDR, ktoré sa viažu najmä na ovplyvňovanie repertoáru divadiel, či dokonca personálne čistky v divadlách. Dramaturgické riadenie divadiel a personálna politika však neboli jedinými aktivitami DDR, ktorými sa tento subjekt zapísal do dejín divadelnej kultúry na Slovensku. Okrem početných negatív musíme totiž DDR minimálne na Slovensku pripísať aj početné pozitíva.

Podľa zákona Divadelná a dramaturgická rada ako iniciatívny a poradný orgán v oblasti divadelnej kultúry mala ako korporatívny orgán pôsobiť na národnej báze (jedna samostatná DDR pre Čechy, Moravu a Sliezko a druhá pre Slovensko). Obe, tak česká ako aj slovenská DDR, mali mať podľa zákona osemnásť členov a šiestich náhradníkov. Dve tretiny členov a náhradníkov mal na Slovensku menovať poverenik školstva a osvety (Ladislav Novomeský) a jednu tretinu poverenik informácií (Milan Chorvát), ktorý mal bdieť nad správnym ideologickým smerovaním DDR.[8] Členov a náhradníkov mali menovať na základe návrhov odborových a záujmových organizácií spomedzi autorov divadelných diel, hercov, dramaturgov, divadelných teoretikov, výtvarníkov, ako aj na základe odporúčaní predložených ochotníckymi spolkami, bábkarmi, organizáciami návštevníkov divadiel a odborovými organizáciami, pričom počas celého funkčného obdobia mali byť zo svojich funkcií neodvolateľní. DDR sa mala schádzať minimálne raz za mesiac, okrem obdobia divadelných prázdnin. Zároveň sa mohla stretnúť aj ad hoc, ak si jej zasadnutie vyžiadala aspoň štvrtina jej členov s dôvodom konania zasadnutia.[9] Názor DDR mal byť podľa divadelného zákona vyžiadaný vždy, ak išlo o posudzovanie činnosti profesionálnych divadiel a ochotníckych spolkov, keď sa vydávali smernice pre dozorné orgány divadiel (krajské a okresné národné výbory), keď sa plánovala činnosť divadiel, ďalej pri zriaďovaní divadiel a udeľovaní podpory pre ich činnosť. Úlohou DDR bolo starať sa aj o všetky dramaturgické otázky profesionálnych divadiel a ochotníckych súborov, čím prevzala aj časť kompetencií ÚSODu.[10] Svojimi aktivitami však DDR nemala obmedzovať slobodu umenia a výslovne bolo zakázané, aby DDR určovala dramaturgický plán divadlám (§ 11 odst. 7). Tento posledný paragraf bol výsledkom úsilia Ladislava Novomeského, ktorý si ho v zákone výslovne vyžiadal.[11] Realita však bola úplne iná.

Prvé zasadnutie DDR sa konalo 12. mája 1948 v Bratislave [12] v zasadacej miestnosti neutrálneho Slovanského kruhu, čím mala byť naoko podčiarknutá nezávislosť tejto odbornej inštitúcie alebo celkový nezáujem tak Povereníctva školstva, vied a umení (PŠVU) ako aj Povereníctva informácií o jej činnosť.[13] Poverenika školstva a osvety Ladislava Novomeského na zasadnutí zastúpil iba jeho tajomník

7 Podľa odseku 5 §12 citovaného zákona bola úlohou Divadelnej propagačnej komisie propagácia divadla medzi ľudom, rozširovanie divadelných diel a organizácia návštevy divadiel.

8 JUST, V.: Divadlo v totalitním systému. Příběh českého divadla (1945–1989) nejen v datech a souvislostech. Praha 2010, s. 55.

9 Divadelná a dramaturgická rada (ďalej DDR) počas celého obdobia svojho pôsobenia sa podľa zápisníc stretla 74-krát, zväčša v Bratislave, mimoriadne v Brne, Martine a Prešove. Samostatná slovenská sekcia DDR sa stretla po prvýkrát 12. 5. 1948, následne 11. 6. 1948, 30. 8. 1948 (spoločné zasadnutie českých a slovenských DDR a DPK v Brne), 3. 11. 1948 (spoločné zasadnutie slovenskej DDR a DPK v Bratislave), 15. – 16. 1. 1949 (spoločné zasadnutie českých a slovenských DDR a DPK v Bratislave), 25. 2. 1949 (spoločné zasadnutie slovenskej DDR a DPK v Bratislave), 6. 5. 1949, 27. 5. 1949, 28. 5. 1949 (spoločné zasadnutie slovenskej DDR a DPK v Bratislave), 29. 6. 1949, 30. 6. 1949, 13. 10. 1949, 2. 11. 1949, 14. 11. 1949 (spoločné zasadnutie slovenskej DDR a DPK v Martine), 21. 1. 1950 (spoločné zasadnutie slovenskej DDR a DPK v Prešove), 28. 2. 1950 (spoločné zasadnutie slovenskej DDR a DPK v Bratislave), 4. 4. 1950 (spoločné zasadnutie slovenskej DDR a DPK v Bratislave), 9. 6. 1950 (spoločné zasadnutie slovenskej DDR a DPK v Bratislave), 29. 8. 1950 (spoločné zasadnutie slovenskej DDR a DPK v Bratislave), 8. 3. 1951, 10. 4. 1951, 20. 4. 1951, 27. 4. 1951, 4. 5. 1951, 11. 5. 1951 (spoločné zasadnutie českej a slovenskej DDR v Prahe), 18. 5. 1951, 25. 5. 1951, 1. 6. 1951, 8. 6. 1951, 22. 6. 1951, 29. 6. 1951, 3. 7. 1951, 4. 7. 1951, 10. 7. 1951, 6. 9. 1951, 21. 9. 1951, 11. 10. 1951, 25. 10. 1951, 16. 11. 1951, 6. 12. 1951, 8. 12. 1951, 12. 12. 1951 (spoločné zasadnutie českej a slovenskej DDR v Prahe), 3. 1. 1952, 31. 1. 1952, 7. 2. 1952, 23. 2. 1952, 3. 3. 1952, 13. 3. 1952, 19. – 24. 3. 1952, 3. 4. 1952, 17. 4. 1952, 24. 4. 1952, 2. 5. 1952, 15. 5. 1952, 5. 6. 1952, 12. 6. 1952, 18. 6. 1952, 3. 7. 1952, 10. 7. 1952, 28. 8. 1952, 11. 9. 1952, 25. 9. 1952, 6. 10. 1952, 11. 10. 1952, 30. 10. 1952, 20. 11. 1952, 27. 11. 1952, 4. 12. 1952, 8. 12. 1952, 11. 12. 1952, 18. 12. 1952, 8. 1. 1953, 22. 1. 1953 a napokon 5. 2. 1953.

10 ÚSOD na Slovensku bola hlavná riadiaca organizácia slovenského ochotníckeho divadla založená v roku 1922. Jej sídlom bol Martin. Zanikla v roku 1951. Porovnaj BLECHA, R. a kol.: Encyklopédia dramatických umení Slovenska 2, s. 511.

11 Porovnaj ŠTEFKO, V.: Ladislav Novomeský a divadlo. [Citované 24. júla 2014]. Dostupné na: <http://www.litcentrum.sk/31877>.

12 Archív Divadelného ústavu (ďalej ADÚ), DDR, inv. č. 1.

13 Nasledovné zasadnutia sa už konali zväčša v priestoroch Povereníctva školstva, vedy a umenia, čo nasvedčovalo, že DDR nebude až taká samostatná.

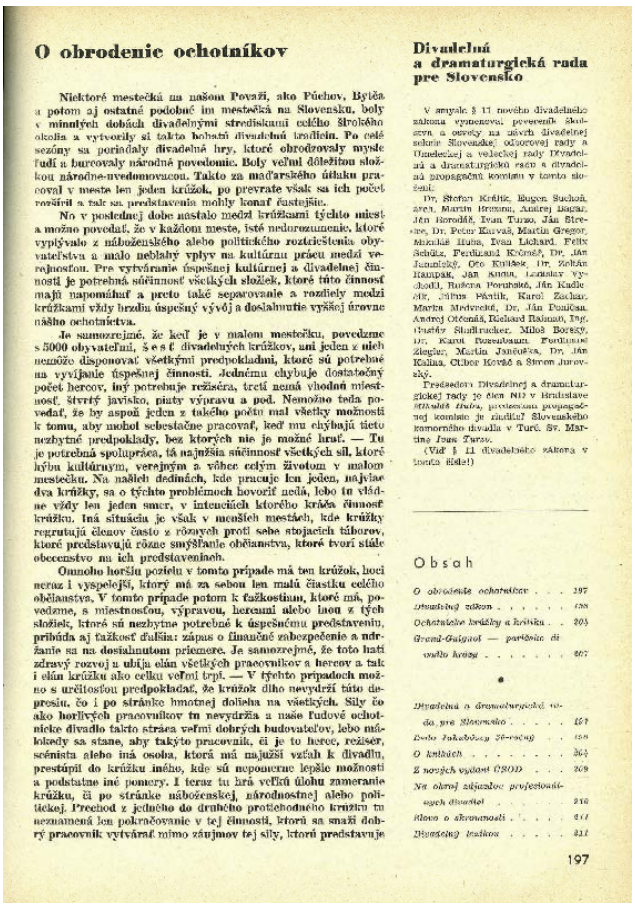

O obrodenie ochotníkov

Niektoré mestečká na našom Pováži, ako Púchov, Bytča a potom aj ostatné podobné im mestečká na Slovensku, boly v minulých dobách divadelnými strediskami celého širokého okolia a vytvorily si takto bohatú divadelnú tradíciu. Po celé sezóny sa poriadaly divadelné hry, ktoré obrodzovaly mysle ľudí a burcovaly národné povedomie. Boly veľmi dôležitou složkou národne-uvedomovacou. Takto za maďarského útlaku pracoval v meste len jeden krúžok, po prevrate však sa ich počet rozšíril a tak sa predstavenia mohly konať častejšie.

No v poslednej dobe nastalo medzi krúžkami týchto miest a možno povedať, že v každom meste, isté nedorozumenie, ktoré vyplývalo z náboženského alebo politického roztriešteniа obyvateľstva a malo neblahý vplyv na kultúrnu prácu medzi verejnosťou. Pre vytváranie úspešnej kultúrnej a divadelnej činnosti je potrebná súčinnosť všetkých složiek, ktoré túto činnosť majú napomáhať a preto také separovanie a rozdiely medzi krúžkami vždy brzdia úspešný vývoj a dosiahnutie vyššej úrovne nášho ochotníctva.

Je samozrejmé, že keď je v malom mestečku, povedzme s 5000 obyvateľmi, šesť divadelných krúžkov, ani jeden z nich nemôže disponovať všetkými predpokladmi, ktoré sú potrebné na vyvíjanie úspešnej činnosti. Jednému chybuje dostatočný počet hercov, iný potrebuje režiséra, tretí nemá vhodnú miestnosť, štvrtý javisko, piaty výpravu a pod. Nemožno teda povedať, že by aspoň jeden z takého počtu mal všetky možnosti k tomu, aby mohol sebestačne pracovať, keď mu chýbajú tieto nezbytné predpoklady, bez ktorých nie je možné hrať. — Tu je potrebná spolupráca, tá najužšia súčinnosť všetkých sil, ktoré hýbu kultúrnym, verejným a vôbec celým životom v malom mestečku. Na našich dedinách, kde pracuje len jeden, najviac dva krúžky, sa o týchto problémoch hovoriť nedá, lebo tu vládne vždy len jeden smer, v intenciách ktorého kráča činnosť krúžku. Iná situácia je však v menších mestách, kde krúžky regrutujú členov často z rôznych proti sebe stojacich táborov, ktoré predstavujú rôzne smýšľanie občianstva, ktoré tvorí stále obecenstvo na ich predstaveniach.

Omnoho horšiu pozíciu v tomto prípade má ten krúžok, hoci nezriedka i vyspelejší, ktorý má za sebou len malú časticu celého občianstva. V tomto prípade potom k ťažkostiam, ktoré má, povedzme, s miestnosťou, výpravou, herami alebo inou z tých složiek, ktoré sú nezbytne potrebné k úspešnému predstaveniu, pribúda aj ťažkosť ďalšia: zápas o finančné zabezpečenie a udržanie sa na dosiahnutom priemere. Je samozrejmé, že toto hatí zdravý rozvoj a ubíja elán všetkých pracovníkov a hercov a tak i elán krúžku ako celku veľmi trpí. — V týchto prípadoch možno s určitosťou predpokladať, že krúžok dlho nevydrží túto depresiu, čo i po stránke hmotnej dolieha na všetkých. Sily čo ako horlivých pracovníkov tu nevydrža a naše ľudové ochotnícke divadlo takto stráca veľmi dobrých budovateľov, lebo málokedy sa stane, aby takýto pracovník, či je to herec, režisér, scénista alebo iná osoba, ktorá má najužší vzťah k divadlu, prestúpil do krúžku iného, kde sú neporovnateľne lepšie možnosti a podstatne iné pomery. I teraz tu hrá veľkú úlohu zameranie krúžku, či po stránke náboženskej, národnostnej alebo politickej. Prechod z jedného do druhého protichodného krúžku tu neznamená len pokračovanie v tej činnosti, ktorú sa snaží dobrý pracovník vytvárať mimo záujmov tej sily, ktorú predstavuje

Divadelná a dramaturgická rada pre Slovensko

V smysle § 11 nového divadelného zákona vymenovaní, povesení Školstva a osvety na návrh divadelnej sekcie Slovenskej odborovej rady a Umeleckej a vedeckej rady Divadelná a dramaturgickú radu a divadelná propagačná komisia v tomto složení:

Dr. Štefan Krčmár, Eugen Suchoň, Aleš, Martin Hromec, Andrej Bagar, Ján Borodáč, Ivan Turzo, Ján Strelec, Dr. Peter Karvaš, Martin Gregor, Mikuláš Huba, Ivan Lichard, Felix Schütz, Ferdiš Kubínský, Dr. Ján Jamnický, Oto Kráľ, Dr. Štefan Hampel, Ján Anna, Ladislav Vychodil, Ružena Porubská, Ján Kadlečík, Julius Pásztor, Karol Zachar, Marta Medvecká, Dr. Ján Poničan, Andrej Očenáš, Richard Balaban, Dr. Gustáv Sluštiacker, Miloš Borský, Dr. Karol Rosenbaum, Ferdinand Ziegler, Martin Janečka, Dr. Ján Kalina, Ctibor Kováč a Štefan Jurovský.

Predsedom Divadelnej a dramaturgickej rady je člen NO v Bratislave *Štefanie Ondra*, predsedom propagačnej komisie je riaditeľ Slovenského komorného divadla v Turč. Sv. Martine *Jozef Turzov*.

(Viď § 11 divadelného zákona v tomto čísle!)

Obsah

O obrodení ochotníkov . . . 197
Divadelná zákon . . . 198
Ochotnícke krúžky a krúžok . . . 203
Grand-Guignol — parížsko divadlo hrôzy . . . 207
Divadelná a dramaturgická rada pre Slovensko . . . 197
Dobo Jakubíková 50-ročný . . . 198
O knihách . . . 204
Z nových vydaní ÚSOD . . . 209
Na okraj zájazdov profesionálnych divadiel . . . 210
Slovo o skromnosti . . . 211
Divadelný kalendár . . . 211

197

Oznam o založení Divadelnej a dramaturgickej rady v časopise Naše divadlo (Zdroj: Naše divadlo)

Dr. Rudolf Mrlian [14]. Bol to práve Mrlian, ktorý načrtol aj ciele, na ktorých podľa predstáv Povereníctva školstva mala DDR participovať. Boli nimi:

a) dobudovanie profesionálneho divadelníctva na Slovensku v línii, ktorá bola daná poštátnením troch slovenských divadiel;
b) dobudovanie ochotníckeho divadla;
c) utvorenie bázy pre organizovanie bábkového divadla;
d) uskutočnenie zájazdov profesionálnych divadiel po Slovensku;
e) uskutočňovanie výmenných divadelných predstavení v rámci slovanského (socialistického) bloku.[15]

Situáciu v slovenskom divadelníctve Rudolf Mrlian veľmi dobre odhadol. Uvedomil si, že pre budovanie divadelnej kultúry na Slovensku je nevyhnutné dobudovať sieť profesionálneho divadla, pričom do obdobia, kým sa tak stane, úlohy profesionálnych divadiel mali prevziať ochotnícke divadlá, ktoré mali na Slovensku dlhšiu tradíciu. Ako sa neskôr ukázalo, neboli to všetky problémy, ktorými sa musela DDR v nasledujúcich mesiacoch zaoberať. Aby však mohla reálne pracovať, musela sa v prvom rade vnútorne stabilizovať. Do jej čela poverenik Ladislav Novomeský menoval herca bratislavského Národného divadla Mikuláša Hubu [16].

14 Rudolf Mrlian (1916 – 2010) – divadelný kritik, teoretik, pedagóg. Profesionálnu kariéru začal ako pedagóg na Gymnáziu v Martine a Liptovskom Mikuláši. V rokoch 1941 – 1944 bol civilným zamestnancom Ministerstva národnej obrany. Zúčastnil sa Slovenského národného povstania (ďalej SNP) a po skončení 2. svetovej vojny do roku 1950 pracoval na Povereníctve informácií a následne na Povereníctve školstva, vedy a umenia. Po vzniku Vysokej školy múzických umení (ďalej VŠMU) pôsobil na jej pôde ako pedagóg, neskôr sa stal docentom (1953), profesorom (1958) a získal titul DrSc. (1977). Na VŠMU tiež zastával funkciu prorektora a dekana Divadelnej fakulty, v rokoch 1971 – 1985 bol jej rektorom.

15 Bližšie ADÚ, DDR, inv. č. 1.

16 Mikuláš Huba (1919 – 1986) – herec, pedagóg. V rokoch 1937 – 1940 študoval na Hudobnej a dramatickej akadémii v Bratislave a na Filozofickej fakulte Slovenskej univerzity v Bratislave. Pôsobil ako herec v SND (1938 – 1986) a neskôr aj ako umelecký šéf jeho činohry (1961 – 1963, 1972 – 1976). Od roku 1944 bol aj riadnym pedagógom bratislavského Štátneho konzervatória. Od roku 1951 pôsobil ako pedagóg na VŠMU. Patril medzi najobsadzovanejších hercov Slovenského národného divadla.

1

Z á p i s n i c a

z prvého zasadnutia Slovenskej divadelnej a dramaturgickej rady, konaného dňa 12. mája 1948 o 16. hod. v Bratislave v zasadacej sieni Slovanského Kruhu.

Prítomní: Zástupcovia PŠO Dr. Rudolf Mrlian a Kornel Hájek a členovia Slovenskej divadelnej a dramaturgickej rady podľa prezenčnej listiny:

Zasadnutie otvoril predseda SDR Mikuláš Huba, ktorý privítal prítomných členov rady a menovite predsedu sekcie B PŠO Dr. Mrliana, ktorý na zasadnutí zastupoval p. poverenika Novomeského.

Po jeho otváracom preslove ujal sa slova Dr. Mrlian, ktorý tak v mene p. poverenika Novomeského ako aj menom svojím pozdravil toto prvé zasadnutie SDR a poďakoval sa členom SDR za to, že prijali túto zodpovednú funkciu. Vo svojom prejave načrtol potom budúce úlohy Slovenskej divadelnej a dramaturgickej rady, najmä:

1. Potrebu dobudovať profesionálne divadelníctvo na línii, ktorá mu bola daná poštátnením troch slovenských divadiel a najnovšie tiež divadelným zákonom,

2. Potrebu dobudovať divadelníctvo ochotnícke, ktoré po údobí, v ktorom skvele spĺňalo poslanie národno-buditeľské, stáva sa veľmi dôležitým výchovným faktorom estetické-divadelným,

3. Zorganizovať divadlo bábkové, ktoré sa začalo tvoriť až po oslobodení a od tých čias prekonalo nevídaný rozmach, takže dnes už máme 250 bábkarských krúžkov,

4. Uskutočňovať zájazdy profesionálnych divadiel po slovenskom vidieku tak, aby neboly vtieraním ale organickým splynutím s naším životom,

5. Popri výmenných predstaveniach v rámci národa uskutočňovať výmenu medzi Čechmi a Slovákmi, medzi národami slovanskými vôbec a medzi všetkými pokrokovými národmi sveta.

"Úloh mnoho, pracovníkov málo", povedal v závere svojho prejavu Dr. Mrlian. "Verím ,že všetci máte lásku k divadlu a preto Vás prosím, aby ste svojími silami prispeli k organizácií nášho divadelného a umeleckého života".

Po prejave Dr. Mrliana predseda SDR Mikuláš Huba prečítal svoje pojednanie o dramaturgických a režijných problémoch súčasného divadla, ktoré pre jeho závažnosť je celé v odpise pripojené k zápisnici. Toto pojednanie sa stalo podkladom živej debaty, v ktorej proti Dr. Králikovi, ktorý obhajoval názor, že dramaturgia zameraná na podporovanie socializujúceho vývoja nemá vždy stavať požiadavok srozumiteľnosti divadla, postavil sa Dr. Rampák s tézou, že v dnešnom pojatí dramaturgir vylučujú sa tkzv. hry vyššie a nižšie, že sú len dobré hry alebo zlé. Na záver tejto debaty, ktorá sa vo svojich konečných fázach stávala priobšírnou, Dr.Rampák navrhol, aby dvaja členovia rady boli poverení vypracovaním dvoch referátov /1..ktorý by vyčerpal umeleckú situáciu divadiel a 2.. ktorý by zahrnul všetky organizačné problémy nášho divadelníctva./ Návrh bol prijatý a vypracovaním referátu ad 1. bol poverený Dr. Rampák a referátu ad 2. Kornel Hájek.

Zápisnica z prvého zasadnutia Divadelnej a dramaturgickej rady (Zdroj: Archív Divadelného ústavu)

Ďalšími členmi DDR sa stali huslista a hudobný pedagóg Jaroslav Kulíček [17], Ján Kudla, divadelný kritik a teoretik Dr. Zoltán Rampák [18], dramatik Dr. Peter Karvaš [19], hudobný skladateľ Eugen Suchoň [20], hudobný pedagóg a organizátor Ján Strelec [21], herec a režisér Ivan Lichard [22], herec a divadelný organizátor Ivan Turzo [23], operný spevák Emil Schütz [24], herec Martin Gregor [25], herec, režisér a neúnavný divadelný organizátor Janko Borodáč [26], režisér

17 Jaroslav Kulíček (1912 – 1970) – huslista a hudobný pedagóg. Študoval na Štátnom konzervatóriu v Prahe. Bol členom orchestra amatérskej Slovenskej filharmónie a Symfonického orchestra Československého rozhlasu v Bratislave. V rokoch 1948 – 1970 pôsobil ako profesor husľovej hry na Štátnom konzervatóriu v Bratislave.

18 Zoltán Rampák (1920 – 1998) – divadelný teoretik a historik. Študoval na Filozofickej fakulte Slovenskej univerzity v Bratislave. Následne pôsobil v Matici slovenskej, kde bol v rokoch 1942 – 1943 redaktorom jej časopisu Slovensko a v rokoch 1944 – 1949 pracoval ako referent Literárnohistorického odboru Matice slovenskej. V rokoch 1949 – 1975 pôsobil ako pedagóg na Vysokej škole múzických umení, od roku 1975 bol vedeckým pracovníkom Literárnovedného ústavu SAV v Bratislave. Už od študentských čias sa zaoberal dramatickou literatúrou a venoval sa profesionálnemu divadlu. Bol autorom veľkého počtu divadelno-kritických prác a odborných kritík. Patrí k zakladateľom novodobej slovenskej divadelnej kritiky a divadelnej vedy.

19 Peter Karvaš (1920 – 1999) – narodil sa v rodine lekára Ferdinanda Karvaša a akademickej maliarky Karoly Skuteckej-Karvašovej. Pracovať začal už v roku 1939 a vystriedal viacero zamestnaní – od práce v stavebnej firme až po prácu v Neografii v Martine. Počas 2. svetovej vojny bol rasovo prenasledovaný a internovaný v pracovnom tábore. V období Slovenského národného povstania pracoval v Slobodnom slovenskom vysielači a publikoval v povstaleckej tlači. Po skončení vojny pracoval ako dramaturg Československého rozhlasu, lektor a dramaturg Novej scény a SND v Bratislave (1945 – 1948), v rokoch 1949 – 1950 bol kultúrny atašé na československej ambasáde v Bukurešti, neskôr pracoval na Povereníctve školstva (prednosta divadelného oddelenia), bol redaktorom Kultúrneho života a tiež tajomníkom Zväzu slovenských spisovateľov. Pre odmietavý postoj k okupácii Česko-Slovenska v roku 1968 mal zakázané publikovať až do roku 1990. V rokoch 1968 – 1974 bol docentom divadelnej vedy, po roku 1974 vedeckým pracovníkom Výskumného ústavu kultúry v Bratislave, od roku 1980 na dôchodku. Bol jedným z najvýznamnejších a plodných slovenských prozaikov a dramatikov 20. storočia. Venoval sa aj divadelnej vede a publicistike, v období normalizácie bol perzekvovaný a diskriminovaný. Medzi jeho najznámejšie dramatické diela patrí Polnočná omša (1959), Antigona a tí druhí (1962), Jazva (1963), Veľká parochňa (1964), či Absolútny zákaz (1969).

20 Eugen Suchoň (1908 – 1993) – slovenský hudobný skladateľ, pedagóg a teoretik. Položil základy modernej slovenskej hudby a je tiež autorom slovenských národných opier Krútňava (premiéra v SND 10. 12. 1949) a Svätopluk (premiéra v SND 10. 3. 1960). Vo svojej tvorbe hojne vychádzal zo slovenskej ľudovej melodiky.

21 Ján Strelec (1893 – 1975) – absolvent kňazského seminára v Spišskej Kapitule a Hudobnej a dramatickej akadémie v Bratislave. Od roku 1922 bol profesorom a tajomníkom Hudobnej školy pre Slovensko a po roku 1945 pôsobil na Štátnom konzervatóriu v Bratislave a zároveň na Povereníctve školstva a osvety ako prednosta organizačného oddelenia. Bol prvým rektorom VŠMU (1949 – 1950) a neskôr jej riadnym profesorom. Popri pedagogickej činnosti sa venoval zborovému spevu a jeho organizovaniu. Bol zbormajstrom a vedúcim niekoľkých zborových telies. Patrí k jedným zo zakladateľov slovenskej hudobnej kritiky.

22 Ivan Lichard (1905 – 1972) – herec a režisér. Študoval na Hudobnej a dramatickej akadémii v Bratislave. Bol členom súboru SND (1932 – 1937 a 1938 – 1966) a Východoslovenského národného divadla (1937 – 1938). Od štyridsiatych rokov 20. storočia sa sústredil na divadelnú réžiu. V SND režíroval okolo 80 inscenácií, pričom po vojne pohostinsky spolupracoval aj s vidieckymi divadlami.

23 Ivan Turzo (1914 – 1994) – člen činohry SND v rokoch 1936 – 1939 a riaditeľ SND v rokoch 1955 – 1970. Ako tajomník ÚSOD-u bol kandidátom a pravdepodobne aj aktívne pôsobiacim členom Aprobačnej komisie pre revíziu divadelných hier Ústrednej osvetovej komisie počas vojnového Slovenského štátu, ktorá mala posudzovať a schvaľovať divadelné hry v slovenských profesionálnych divadlách. Táto komisia bola akoby predchodcom DDR vo veci schvaľovania divadelných hier a podobne ako DDR sa stala nástrojom totalitného politického systému v slovenskom profesionálnom divadelníctve.

24 Emil Schütz (1910 – 1999) – bol sólistom opery SND (1939 – 1971) a krátko aj pedagógom na vlastnej hudobnej škole (1945) a na Štátnom konzervatóriu v Bratislave.

25 Martin Gregor vl. menom Guttmann (1906 – 1982) – študoval herectvo na Hudobnej a dramatickej akadémii v Bratislave. Od roku 1932 pôsobil ako herec v SND. Počas 2. svetovej vojny bol rasovo prenasledovaný. Po vojne bol členom činohry SND (1945 – 1946, 1951 – 1952, 1954 – 1982), v rokoch 1948 – 1952 bol riaditeľom SND a v rokoch 1967 – 1971 umeleckým šéfom jeho činohry. V rokoch 1946 – 1951 pôsobil na Novej scéne Národného divadla a považujeme ho za jedného z jej zakladateľov.

26 Janko Borodáč (1892 – 1964) – herec, režisér, divadelný pedagóg a organizátor divadelného života. Študoval herectvo na Štátnom konzervatóriu v Prahe (1919 – 1921). V rokoch 1921 – 1922 pôsobil ako jeden z prvých členov novozriadeného SND a všeobecne sa pokladá sa jedného zo zakladateľov slovenského profesionálneho divadla. Po ročnom pôsobení v propagačnom súbore SND (1921 – 1922) bol riadnym členom jeho činohry (1924 – 1945) a zároveň jej umeleckým šéfom (1929 – 1945). Po 2. svetovej vojne pôsobil vo Východoslovenskom národnom divadle (1945 – 1953) ako jeho režisér a umelecký vedúci. V roku 1953 sa vrátil do Bratislavy, kde sa opäť na doskách Činohry SND upriamil na réžiu. Už v predvojnovom období sa venoval aj pedagogickej činnosti na Hudobnej a dramatickej akadémii v Bratislave (1925 – 1943). Po založení VŠMU pôsobil na Divadelnej fakulte ako pedagóg a profesor (1953 – 1963) a neskôr bol jej dekanom (1953 – 1958).

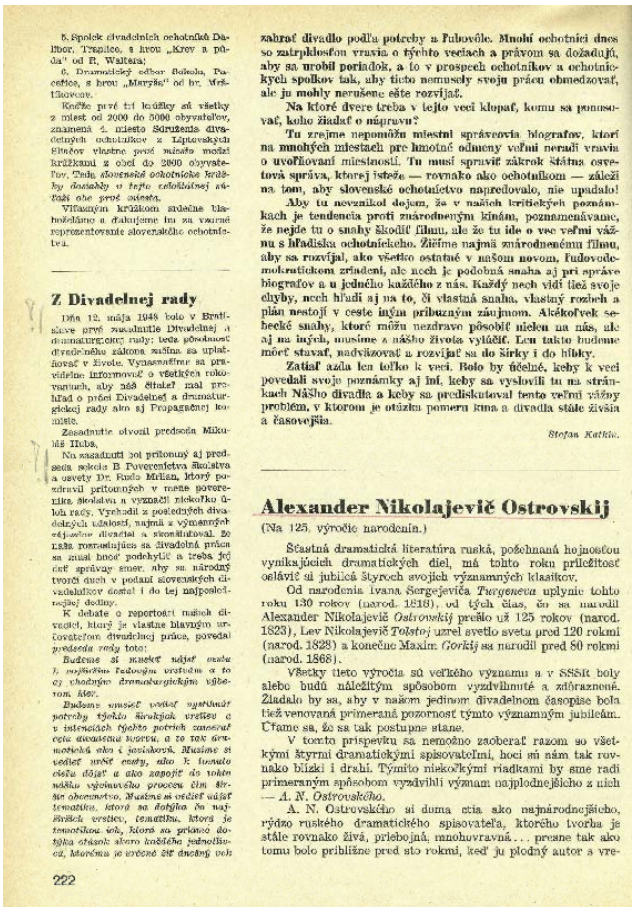

5. Spolok divadelných ochotníkov Dalibor, Trenčín, s hrou „Krev a půda" od R. Waltera;

6. Dramatický odbor Sokola, Dačetice, s hrou „Maryša" od br. Mrštíkovcov.

Kráčte prvé tri krúžky sú všetky z miest od 2000 do 5000 obyvateľov, znamená 4. miesto Sdruženie divadelných ochotníkov z Liptovských Štiavov vlastne prvé mesto medzi krúžkami z obcí do 2000 obyvateľov. Tedy slovenské ochotnícke krúžky dosiahly v tejto celoštátnej súťaži obe prvé miesta.

Víťazným krúžkom srdečne blahoželáme a ďakujeme im za vzorné reprezentovanie slovenského ochotníctva.

Z Divadelnej rady

Dňa 12. mája 1948 bolo v Bratislave prvé zasadnutie Divadelnej a dramaturgickej rady; tedy pôsobnosť divadelného zákona začína sa uplatňovať v živote. Vynasnažíme sa pravidelne informovať o všetkých rokovaniach, aby náš čitateľ mal prehľad o práci Divadelnej a dramaturgickej rady ako aj Propagačnej komisie.

Zasadnutie otvoril predsedá Mikuláš Huba.

Na zasadnutí bol prítomný aj predseda sekcie B Poverenictva školstva a osvety Dr. Rudo Mráz, ktorý pozdravil prítomných v mene poverenika školstva a vymedzil niekoľko úloh rady. Vychádzal z posledných divadelných udalostí, najmä z významných objavov divadiel a skonštatoval, že tiaha rozmetajúca sa divadelná práca sa musí hneď podchytiť a treba jej dať správny smer, aby sa národný tvorcí duch v podaní slovenských divadelníkov dostal i do tej najposlednejšej dediny.

K debate o repertoári našich divadiel, ktorý je vlastne hlavným urovnávateľom divadelnej práce, povedal predseda rady toto:

Budeme si musieť najprv ujasniť, najskôr ľudovým vrstvám a to cez vhodným dramaturgickým výberom hier.

Budeme musieť vziať vyrovnávať potreby všetkých širokých vrstiev a v intenzitách týchto potrieb zmeniť celu divadelnú tvorbu, a to tak dramatickú ako i jeviskovú. Musíme si vedieť určiť cesty, ako k tomuto cieľu dôjsť a ako zapojiť do tohto nášho výchovného procesu čím širšie obecenstvo. Musíme si vedieť vážiť tematiku, ktorá sa dotýka čo najširších vrstiev, tematiku, ktorá je tematikou ich, ktorá na priamo dotýka otázok skoro každého jednotlivca. Môžeme je určité čiť dnešný ich zabrať divadlo podľa potreby a ľubovôle. Mnohí ochotníci dnes so zatrpknutím vravia o týchto veciach a právom sa dožadujú, aby sa urobil poriadok, a to v prospech ochotníkov a ochotníckych spolkov tak, aby tieto nemusely svoju prácu obmedzovať, ale ju mohly nerušene ešte rozvíjať.

Na ktoré dvere treba v tejto veci klopať, komu sa ponosovať, koho žiadať o nápravu?

Tu zrejme nepomôžu miestni správcovia biografov, ktorí na mnohých miestach pre hmotné odmeny veľmi neradi vravia o uvoľňovaní miestností. Tu musí spraviť zákrok štátna osvetová správa, ktorej ide — rovnako ako ochotníkom — záleží na tom, aby slovenské ochotníctvo napredovalo, nie upadalo!

Aby tu nevznikol dojem, že v našich kritických poznámkach je tendencia proti zárodnenym kinám, poznamenávame, že nejde tu o snahy škodiť filmu, ale že tu ide o vec veľmi vážnu s hľadiska ochotníckeho. Žičíme najmä zárodnenému filmu, aby sa rozvíjal, ako všetko ostatné v našom novom, ľudovodemokratickom zriadení, ale noch je podobná snaha aj pri správe biografov a u jedného každého z nás. Každý nech vidí tiež svoje chyby, nech hľadí aj na to, či vlastná snaha, vlastný rozhľad a plán nestojí v ceste iným príbuzným záujmom. Akékoľvek sebecké snahy, ktoré môžu nezdravo pôsobiť nielen na nás, ale aj na iných, musíme z nášho života vylúčiť. Len takto budeme môcť stavať, nadväzovať a rozvíjať sa do šírky i do hĺbky.

Zatiaľ azda len toľko k veci. Bolo by účelné, keby k veci povedali svoje poznámky aj iní, keby sa vyslovili tu na stránkach Nášho divadla a keby sa prediskutoval tento veľmi vážny problém, v ktorom je otázka pomeru kina a divadla stále živá a časovejšia.

Stefan Kutlík.

Alexander Nikolajevič Ostrovskij

(Na 125. výročie narodenia.)

Šťastná dramatická literatúra ruská, požehnaná hojnosťou vynikajúcich dramatických diel, má tohto roku príležitosť oslávić si jubilá štyroch svojich významných klasikov.

Od narodenia Ivana Šergejeviča *Turgeneva* uplynie tohto roku 130 rokov (narod. 1818), od tých čias, čo sa narodil Alexander Nikolajevič *Ostrovskij* prešlo už 125 rokov (narod. 1823), Lev Nikolajevič *Tolstoj* uzrel svetlo sveta pred 120 rokmi (narod. 1828) a konečne Maxim *Gorkij* sa narodil pred 80 rokmi (narod. 1868).

Všetky tieto výročia sú veľkého významu a v SSSR boly alebo budú náležitým spôsobom vyzdvihnuté a zdôraznené. Žiadalo by sa, aby v našom jedinom divadelnom časopise bola tiež venovaná primeraná pozornosť týmto významným jubileám. Úfame sa, že sa tak postupne stane.

V tomto príspevku sa nemožno zaoberať razom so všetkými štyrmi dramatickými spisovateľmi, hoci sú nám tak rovnako blízki i drahí. Týmito niekoľkými riadkami by sme radi primeraným spôsobom vyzdvihli význam najplodnejšieho z nich — *A. N. Ostrovského.*

A. N. Ostrovského si doma ctia ako najnárodnejšieho, rýdzo ruského dramatického spisovateľa, ktorého tvorba je stále rovnako živá, priebojná, mnohovravná... presne tak ako tomu bolo približne pred sto rokmi, keď ju plodný autor a vre-

222

Informácia o prvom zasadnutí Divadelnej a dramaturgickej rady v časopise Naše divadlo (Zdroj: Naše divadlo)

a divadelný pracovník Kornel Hájek [27]. Pozoruhodne široká paleta divadelných umelcov vytvárala dojem, že činnosť DDR bude reflektovať všetky hlasy slovenského divadelníctva potrebné pre budovanie národnej divadelnej kultúry. Nemožno však zabudnúť, že DDR ako korporatívny orgán mala iba limitované rozhodovacie právomoci, ktoré v nasledujúcom období špecifikoval jej organizačný poriadok. Ten členovia DDR dostali na rokovanie 2. decembra 1948.[28] Základné práva a kompetencie DDR upravoval § 5 organizačného poriadku, v ktorom bolo doslovne uvedené:

1) Rada je iniciatívny a poradný sbor vo veciach divadelných.
2) Úlohou rady je upozorňovať na zjavy nepriaznivé a všímať si činnosť a snaženie, ktoré zasluhuje mimoriadne uznanie a prípadnú podporu.
3) Naproti tomu jej príslušníci, aby urovnávala spory medzi pôvodcami divadelných diel alebo výkonnými umelcami z povolania a prevádzateľmi divadiel, ak sú rýdzo súkromnoprávnej povahy.
4) Ako poradný sbor podáva rada poverenictvu školstva, vied a umení na jeho požiadanie vyjadrenie vo všetkých zásadných otázkach divadelných, najmä keď sa posudzuje kultúrna činnosť prevádzky divadiel a divadelných ochotníckych spolkov, keď sa vydávajú smernice pre výkon osvetového dozoru krajských a okresných národných výborov, keď sa plánuje činnosť divadelná, najmä keď sa zriaďujú divadlá a poskytujú sa podpory na ich zriaďovanie a prevádzku, ako aj vtedy, keď sa rozhoduje alebo vykonáva opatrenie v otázkach prevádzkového povolenia.

Najširšiu kompetenciu zveroval organizačný poriadok Divadelnej a dramaturgickej rade v otázkach dramaturgie divadiel, ktorým sa venoval § 6. V ňom sa uvádza:

1) Osobitnou úlohou rady je starať sa o všetky dramaturgické otázky di-

27 Kornel Hájek (1920 – 1968) – študoval na Filozofickej fakulte UK v Bratislave a ako čerstvý absolvent nastúpil na Poverenictvo školstva, vied a umení (1945 – 1947). Neskôr sa venoval režijnej práci. Bol asistentom réžie opery SND (1947 – 1949), neskôr jej režisérom a dramaturgom (1949 – 1951). V rokoch 1962 – 1966 pôsobil ako šéf opery Štátneho divadla v Košiciach.

28 ADÚ, DDR, inv. č. 11.

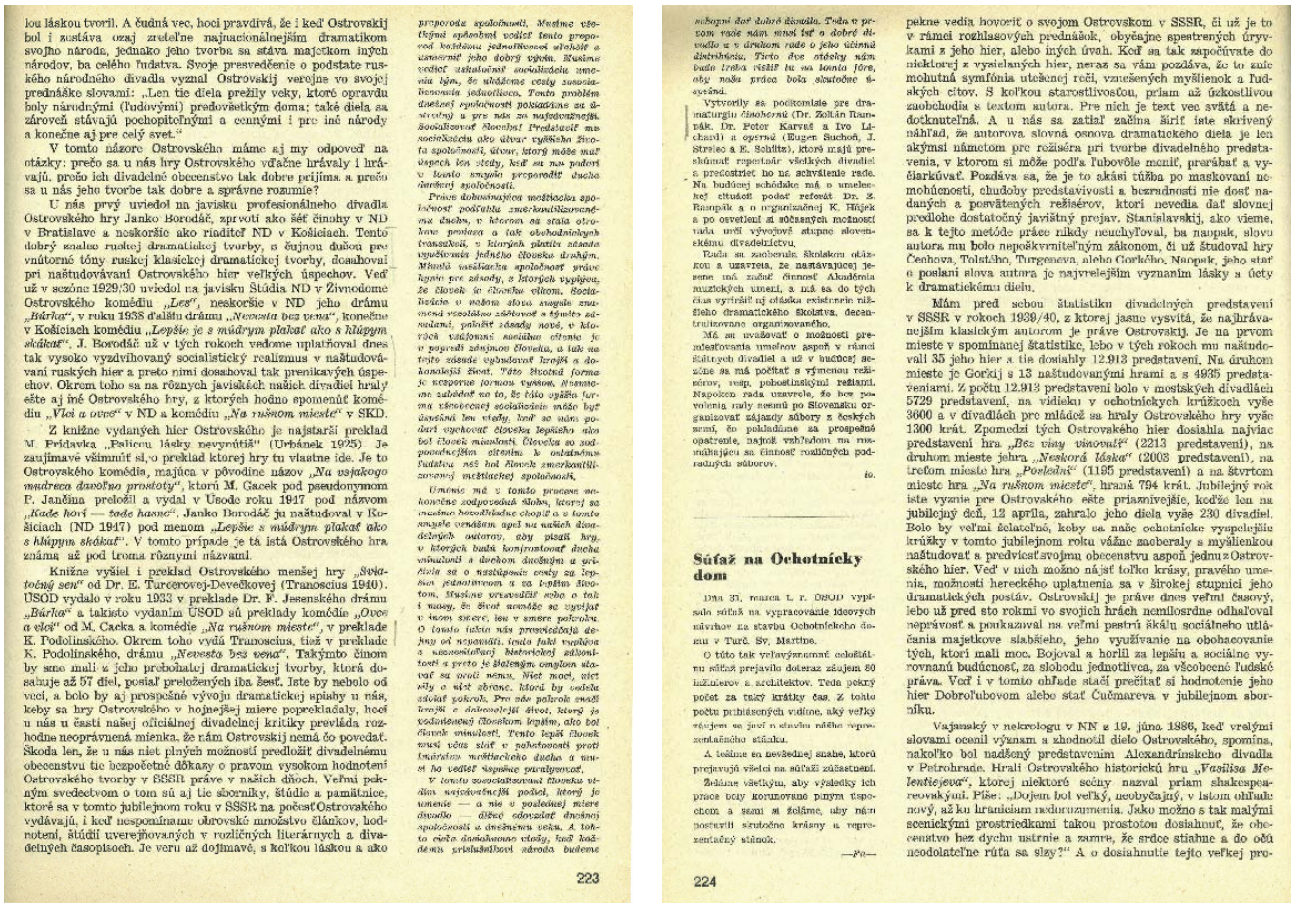

lou láskou tvoril. A čudná vec, hoci pravdivá, že i keď Ostrovskij bol i zostáva ozaj zreteľne najnacionálnejším dramatikom svojho národa, jednako jeho tvorba sa stáva majetkom iných národov, ba celého ľudstva. Svoje presvedčenie o podstate ruského národného divadla vyznal Ostrovskij verejne vo svojej prednáške slovami: „Len tie diela prežily veky, ktoré opravdu boly národnými (ľudovými) predovšetkým doma; také diela sa zároveň stávajú pochopiteľnými a cennými i pre iné národy a konečne aj pre celý svet."

V tomto názore Ostrovského máme aj my odpoveď na otázky: prečo sa u nás hry Ostrovského vďačne hrávaly i hrávajú, prečo ich divadelné obecenstvo tak dobre prijíma a prečo sa u nás jeho tvorbe tak dobre a správne rozumie?

U nás prvý uviedol na javisku profesionálneho divadla Ostrovského hry Janko Borodáč, zprvoti ako šéf činohy v ND v Bratislave a neskoršie ako riaditeľ ND v Košiciach. Tento dobrý znalec ruskej dramatickej tvorby, s čujnou dušou pre vnútorné tóny ruskej klasickej dramatickej tvorby, dosahoval pri naštudovávaní Ostrovského hier veľkých úspechov. Veď už v sezóne 1929/30 uviedol na javisku Štátia ND v Živnoďome Ostrovského komédiu *„Les"*, neskoršie v ND jeho drámu *„Búrka"*, v roku 1938 ďalšiu drámu *„Nevesta bez vena"*, konečne v Košiciach komédiu *„Lepšie je s múdrym plávať ako s hlúpym skákať"*. J. Borodáč už v tých rokoch vedome uplatňoval dnes tak vysoko vyzdvihovaný socialistický realizmus v naštudovaní ruských hier a preto nimi dosahoval tak prenikavých úspechov. Okrem toho sa na rôznych javiskách našich divadiel hrály ešte aj iné Ostrovského hry, z ktorých hodno spomenúť komédiu *„Vlci a ovce"* v ND a komédiu *„Na rušnom mieste"* v SKD.

Z knižne vydaných hier Ostrovského je najstarší preklad M. Fridavka „Falicou lásky nevyrúbáš" (Urbánek 1925). Je zaujímavé všimnúť si, že preklad tejto hry tu vlastne ide. Je to Ostrovského komédia, majúca v pôvodine názov *„Na usjakogo mudreca dovoľno prostoty"*, ktorú M. Gacek pod pseudonymom P. Jančina preložil a vydal v Úsode roku 1917 pod názvom *„Kade hoď — tade hasne"*. Janko Borodáč ju naštudoval v Košiciach (ND 1947) pod menom *„Lepšie s múdrym plakať ako s hlúpym skákať"*. V tomto prípade je tá istá Ostrovského hra známa až pod troma rôznymi názvami.

Knižne vyšiel i preklad Ostrovského menšej hry *„Svätočný sen"* od Dr. E. Turcerovej-Deveckovej (Transoscius 1940). ÚSOD vydalo v roku 1933 v preklade Dr. F. Jasenského drámu *„Búrka"* a taktiež vydaním ÚSOD sú preklady komédie *„Ovce a vlci"* od M. Cacka a komédie *„Na rušnom mieste"*, v preklade K. Podolinského. Okrem toho vydá Transoscius, tiež v preklade K. Podolinského, drámu *„Nevesta bez vena"*. Takýmto činom by sme mali u jeho prebohatej dramatickej tvorby, ktorá dosahuje až 57 diel, posiaľ preložených iba šesť. Iste by nebolo od veci, a bolo by aj prospešné vývoju dramatickej spisby u nás, keby sa hry Ostrovského v hojnejšej miere popresadzovali, hoď u nás u časti našej oficiálnej divadelnej kritiky prevláda rozhodne neoprávnená mienka, že nám Ostrovskij nemá čo povedať. Škoda len, že u nás niet plných možností predložiť divadelnému obecenstvu tie bezpočetné dôkazy o pravom vysokom hodnotení Ostrovského tvorby v SSSR práve v našich dňoch. Veľmi pekným svedectvom o tom sú aj tie sborníky, štúdie a pamätnice, ktoré sa v tomto jubilejnom roku v SSSR na počesť Ostrovského vydávajú, i keď nespomíname ohromné množstvo článkov, hodnotení, štúdií uverejňovaných v rozličných literárnych a divadelných časopisoch. Je veru až dojímavé, s koľkou láskou a ako

pelkne vedia hovoriť o svojom Ostrovskom v SSSR, či už je to v rámci rozhlasových prednášok, obyčajne spestrených úryvkami z jeho hier, alebo iných úvah. Keď sa tak započúvate do niektorej z vysielaných hier, nevaz sa vám pozdáva, že to zaiste mohutná symfónia utešenej reči, vznešených myšlienok a ľudských citov. S koľkou starostlivosťou, prianím až úzkostlivou zuobchodia s textom autora. Pre nich je text vec svätá a nedotknuteľná. A u nás sa zatiaľ začína šíriť iste skrivený náhľad, že autorova slovná osnova dramatického diela je len akýmsi námetom pre režiséra pri tvorbe divadelného predstavenia, v ktorom si môže podľa ľubovôle meniť, prerábať a vyčiarkúvať. Pozdáva sa, že je to akási túžba po maskovaní nemohúcnosti, chudoby predstaviveosti a bezradnosti nie dosť nadaných a posvätených režiérov, ktorí nevedia dať slovnej predlohe dostatočný javištný prejav. Stanislavskij, ako vieme, sa k tejto metóde práce nikdy neuchyľoval, ba naopak, slovo autora mu bolo nepoškvrniteľným zákonom, či už študoval hry Čechova, Tolstého, Turgeneva, alebo Gorkého. Naopak, jeho stať o poslaní slova autora je najvrelejším vyznaním lásky a úcty k dramatickému dielu.

Mám pred sebou štatistiku divadelných predstavení v SSSR v rokoch 1939/40, z ktorej jasne vysvitá, že najhrávanejším klasickým autorom je práve Ostrovskij. Je na prvom mieste v spomínanej štatistike, lebo v tých rokoch mu naštudovali 35 jeho hier a tie dosiahly 12.913 predstavení. Na druhom mieste je Gorčij s 13 naštudovanými hrami a s 4935 predstaveniami. Z počtu 12.913 predstavení bolo v mestských divadlách 5729 predstavení, na vidieku v ochotníckych krúžkoch vyše 3600 a v divadlách pre mládež sa hrály Ostrovského hry vyše 1300 krát. Zpomedzi tých Ostrovského hier dosiahla najviac predstavení hra *„Bez viny vinovatí"* (2213 predstavení), na druhom mieste jehra *„Neskorá láska"* (2008 predstavení), na treťom mieste hra *„Posledná"* (1195 predstavení) a na štvrtom mieste hra *„Na rušnom mieste"*, hraná 794 krát. Jubilejný rok iste vyzve pre Ostrovského ešte priaznivejšie, keďže len na jubilejný deň, 12 apríla, zahralo jeho diela vyše 230 divadiel. Bolo by veľmi želateľné, keby sa naše ochotnícke vysplejšie krúžky v tomto jubilejnom roku vážne zaoberaly s myšlienkou naštudovať a predviesť svojmu obecenstvu aspoň jednu z Ostrovského hier. Veď v nich možno nájsť toľko krásy, pravého umenia, možnosti hereckého uplatnenia sa v širokej stupnici jeho dramatických postáv. Ostrovskij je práve dnes veľmi časový, lebo už pred sto rokmi vo svojich hrách nemilosrdne odhaľoval neprávosť a poukazoval na veľmi pestrú škálu sociálneho utláčania majetkove slabšieho, jeho využívanie na obohacovanie tých, ktorí mali moc. Bojoval a horlil za lepšiu a sociálne vyrovnanú budúcnosť, za slobodu jednotlivca, za všeobecné ľudské práva. Veď i v tomto ohľade stačí prečítať si hodnotenie jeho hier Dobroľubovom alebo stať Čučmareva v jubilejnom sborníku.

Vajanský v nekrológu v NN z 19. júna 1886, keď vrelými slovami ocenil význam a zhodnotil dielo Ostrovského, spomína, nakoľko bol nadšený predstavením Alexandrínskeho divadla v Petrohrade. Hrali Ostrovského historickú hru *„Vasilisa Melentiejevna"*, ktorej niektoré scény nazval priam shakespeareovskými. Píše: „Dojem bol veľký, neobyčajný, v istom ohľade nový, až ku hraničiam nedorozumenia. Jako možno s tak malými scenickými prostriedkami takou prostotou dosiahnuť, že obecenstvo bez dychu ustrnie a zmrie, že srdce stiahne a do očí neodolateľne ríta sa slzy?" A o dosiahnutie tejto veľkej pro-

Informácia o prvom zasadnutí Divadelnej a dramaturgickej rady v časopise Naše divadlo (Zdroj: Naše divadlo)

vadiel a divadelných ochotníckych súborov.

2) Pre tento cieľ (má) zriadiť rada dramaturgický odbor, v ktorom poverí stálou pracovnou úlohou najviac 6 členov a 2 náhradníkov, a to najmä zástupcov pôvodcov divadelných diel a dramaturgov, po prípade tiež zástupcov pôvodcov divadelných diel a dramaturgov, po prípade tiež zástupcov prevádzateľov divadiel, divadelných ochotníckych spolkov, bábkarov a organizácií divadelných návštevníkov.
3) Rada ustanoví tiež predsedu dramaturgického odboru z jeho členov.
4) Vykonávajúc túto úlohu, nesmie však rada, ani uvedený pracovný odbor obmedzovať slobodu umenia, najmä vnucovať divadlám, pritom však môže jednotlivé hry odporúčať, a divadelným ochotníckym spolkom poradia hier alebo jednotlivé dielo.[29]

Organizačný poriadok jasne vytýčil smerovanie rady ako iniciatívneho a poradného orgánu vo všetkých oblastiach divadla, no bez reálnych vykonávacích právomocí, ktoré prináležali Povereníctvu školstva, vied a umení a Povereníctvu informácií. Primárne sa DDR venovala dvom hlavným otázkam:

a) dobudovanie siete profesionálnych divadiel na Slovensku;
b) dramaturgické riadenie profesionálnych divadiel na Slovensku.

A hoci mala DDR iba poradný a iniciatívny mandát, hneď od prvých dní svojej existencie sa veľmi aktívne zapojila do procesu dobudovania siete profesionálnych divadiel v povojnovom Slovensku. Koncom vojny na našom území existovali iba štyri profesionálne divadlá – v Bratislave, v Slovensku prinavrátených Košiciach [30], Prešove a v Martine. Nitrianske Zájazdové ľudové divadlo po bombardovaní Nitry 26. marca 1945 a zničení divadelnej budovy prestalo existovať. V otázke fungovania slovenských profesionálnych divadiel môžeme hovoriť o kritickom stave. Nositeľmi divadelnej kultúry na slovenskom vidieku sa tak opätovne stali ochotníci a zájazdové

29 ADÚ, DDR, inv. č. 11.

30 Košice boli dôsledkom Prvej viedenskej arbitráže z 2. 11. 1938 pričlenené spolu s ostatnými časťami južného Slovenska a s celou Podkarpatskou Ukrajinou k Maďarsku. Československému štátu boli prinavrátené až po ukončení 2. svetovej vojny.

české súbory, ktoré po ukončení vojny vyžili dieru na slovenskom kultúrnom trhu a so svojimi predstaveniami začali navštevovať slovenské mestá. Navyše, činnosť existujúcich profesionálnych divadiel nebola nijako koordinovaná. Poštátnením troch z nich – v Bratislave, Košiciach a Martine – sa vytvorila báza pre centralizáciu riadenia, ale aj pre politizáciu divadelnej kultúry na Slovensku.

Ihneď po svojom vzniku sa DDR usilovala prebrať odborný dozor nad poštátnenými divadlami. Mimo jej pôsobnosť zostalo iba jediné profesionálne divadlo na Slovensku – Slovenské divadlo v Prešove. Aj to však veľmi rýchlo pocítilo tlak Divadelnej a dramaturgickej rady. Tá na prvom zasadnutí 12. mája 1948 [31] svojím uznesením poverila člena DDR Janka Borodáča umeleckou kontrolou tohto divadla.[32] Uvedeným krokom tak získala dozor nad všetkými profesionálnymi divadlami na Slovensku, ktoré teraz mohli flexibilnejšie napĺňať štátnu politiku presadzovanú prostredníctvom Divadelnej a dramaturgickej rady. V snahe čo najlepšie manažovať divadelný život na Slovensku sa DDR usilovala o zamedzenie cudzích inojazyčných vplyvov, ktoré mali negatívny vplyv na rozvoj národného divadla ako tomu bolo v prvých rokoch existencie Československej republiky. V tomto duchu navrhla Povereníctvu školstva, aby vydalo zákaz vystupovania českých kočovných divadelných spoločnosti na Slovensku, ktoré, podľa názoru DDR, likvidovali slovenské divadlo. Ako náhradu pre slovenský vidiek, ktorý túžil po divadle, navrhla DDR založiť na Slovensku kočovné Dedinské divadlo,[33] ktoré by nahradilo zaniknuté Slovenské ľudové divadlo Fraňa Devinského [34]. Vedením tohto významného projektu poverila bývalého, veľmi schopného, tajomníka ÚSOD-u Ivana Turzu, pričom túto úlohu sa jej podarilo zdarne naplniť už na jeseň roku 1948. Vtedy Dedinské divadlo začalo svoju prvú sezónu slovenskou premiérou [35] hry Viery Markovičovej-Zátureckej *Za frontom*.[36] Úlohou Dedinského divadla bolo priviesť profesionálne divadlo na slovenský vidiek, i keď jedným dychom musíme povedať, že to nebola jeho jediná úloha. Slovenské Dedinské divadlo ako súčasť pražského Vesnického divadla aktívne napĺňalo politiku razenú svojím zriaďovateľom – politiku Jednotného zväzu slovenských roľníkov – a to propagovať myšlienku socializácie slovenského vidieka a združstevňovania.

Dedinské divadlo však navštevovalo iba mestá a dediny, ktoré mali menej ako 2000 obyvateľov. Väčšie mestá s dlhoročnou divadelnou tradíciou, akými boli napríklad Trnava, Nitra, Zvolen, Žilina, Banská Bystrica, mestá Novohradu a Spiša, márne volali po zriadení profesionálnych scén. Tento stav bol kritický. Jediným riešením bolo vytvorenie siete stálych profesionálnych divadiel na Slovensku, ktoré v súčinnosti s Dedinských divadlom a ochotníkmi, mohli pokryť potreby slovenského publika. Hneď na druhom zasadnutí DDR 11. júna 1948 [37] navrhol Ivan Turzo zriadiť na Slovensku sieť takýchto regionálnych profesionálnych divadiel. Ich sídla mali rešpektovať plánované územnosprávne členenie Slovenska na šesť krajov so sídlami v Bratislave, Nitre, Žiline, Banskej Bystrici, Košiciach a Prešove.[38] V tomto duchu navrhol Ivan Turzo založiť regionálne divadlá v okolí Nitry, Banskej Bystrice a Žiliny, ktorých založením, v súčinnosti už s existujúcimi divadlami, by sa vytvorila funkčná sieť regionálnych divadiel na Slovensku. Ak založenie

31 ADÚ, DDR, inv. č. 1.

32 Janko Borodáč pôsobil počas 2. svetovej vojny ako umelecký šéf činohry SND. Jeho prorežimistické aktivity a v neposlednom rade aj silný tlak nových politických predstaviteľov, prinútili vedenie Povereníctva kultúry, aby ho, aj napriek nesporným zásluhám pri rozvoji slovenského divadla, na čas stiahli z verejného diania a poslali na rodný východ, čím mu zachránili pravdepodobne nielen kariéru, ale aj slobodu. V roku 1945 tak nastúpil na post riaditeľa obnoveného Východoslovenského štátneho divadla v Košiciach, kde zotrval osem rokov, pričom z „vyprázdnenej budovy" dokázal vyčarovať trojsúborovú umeleckú inštitúciu.

33 Projekt Dedinského divadla vychádzal zo sovietskeho modelu Kolchozníckeho divadla, úlohou ktorého bolo šíriť ľudovú kultúru na vidieku s cieľom vyrovnať kultúrne rozdiely medzi mestom a dedinou a nahradiť kočovné divadelné spoločnosti zrušené v Čechách v júli 1945. V tomto duchu vzniklo v roku 1945 Vesnické divadlo v Prahe, ktorého prvým umeleckým vedúcim bol režisér a výtvarník Zdeněk Jaromír Vyskočil. Porovnaj ŠOMOVÁ, E. (zost.): Česká divadla – Encyklopedie divadelních souborů. Praha 2000, s. 513 – 516.

34 Z iniciatívy Fraňa Devinského vzniklo v roku 1939 profesionálne zájazdové Slovenské ľudové divadlo, ktoré svoju činnosť začalo v Mestskom divadle v Trnave. Jeho herecký súbor tvorili členovia zaniknutého Stredoslovenského divadla a Slovenského komorného divadla Emílie Wagnerovej. V roku 1941 sa divadlo presťahovalo do budovy Mestského divadla v Nitre. Pod vedením Fraňa Devinského divadlo fungovalo do roku 1945, kedy v júli (už pod názvom Oslobodené divadlo) úplne zaniklo.

35 Dedinské divadlo ešte pred začatím svojej prvej slovenskej sezóny pohostinsky vystupovalo v Čechách.

36 Dedinské divadlo Jednotného sväzu slovenských roľníkov, ako znel plný názov divadla, vzniklo na jeseň roku 1948 ako 10. súbor celoštátneho Vesnického divadla. Divadlo sídlilo na Križkovej ulici č. 7 v Bratislave, kde v súčasnosti pôsobí Odbor archívov a registratúr MV SR.

37 ADÚ, DDR, inv. č. 1.

38 K 1. januáru 1949 bolo v Česko-Slovensku krajinské zriadenie nahradené krajským zriadením, ktoré vzniklo na základe Ústavy z 9. 5. 1948 prijatej na základe ústavného zákona č. 150/1948 Zb. Vykonávacím predpisom nového územnosprávneho členenia bol zákon č. 280/1948 Zb. z 21. 12 1948 o krajskom zriadení s účinnosťou od 24. 12. 1948. Kraje, podobne ako pôvodne krajiny, sa ďalej delili na okresy, ktoré spravovali okresné národné výbory.

divadla v Nitre bolo jednoduchším rébusom, keďže v meste pod Zoborom existovalo počas vojny profesionálne divadlo [39] a mesto malo náhradnú divadelnú budovu, otázka vytvorenia divadla v Banskobystrickom kraji už nebola taká jednoduchá. V kraji proti sebe stáli dve večne súperiace mestá – Banská Bystrica, kde existovalo Mestské divadelné združenie, ktoré disponovalo vlastnou divadelnou sálou a Zvolen, mesto preslávené divadelným združením Detvan, ktoré rovnako malo vlastný divadelný priestor. Až hlasovanie predsedníctva DDR, ktoré sa konalo na zasadnutí 25. februára 1949 rozhodlo v pomere 14 : 1 v prospech Zvolena ako nového sídla krajového divadla.[40] Pozitívne sa začala vyvíjať aj otázka založenia profesionálneho divadla v Žilinskom kraji. V považskobystrických strojárňach sa vytvorila iniciatíva podporovaná okresnou organizáciou KSS vybudovať profesionálne divadlo pracujúcich, ktoré by divadlom šírilo ideológiu robotníckej triedy v slovenských závodoch.[41] Divadelná a dramaturgická rada túto iniciatívu podporila, podobne ako aj projekt Andreja Chmelka na odčlenenie Dedinského divadla od pražského Vesnického divadla, ktorého bolo súčasťou a rozšírenie počtu jeho súborov na tri.

V súvislosti s upevnením štruktúry štátnych divadiel prerokovala DDR 25. februára 1949 [42] aj návrh na poštátnenie Ukrajinského divadla v Prešove. Tento návrh však napokon odmietla a priklonila sa k poskytnutiu ekonomickej podpory na prevádzku divadla, ktoré trpelo nedostatkom divákov. Nebol to však jediný a rovnako ani najdôležitejší bod programu. Tým bolo uvedenie Dramaturgického odboru DDR do činnosti. Do čela odboru bol vymenovaný mladý divadelný teoretik a kritik Zoltán Rampák, ktorý ako hlavný cieľ Dramaturgického odboru DDR [43] stanovil normovanie dramaturgie slovenského profesionálneho a amatérskeho divadla. Podľa prvého rozhodnutia Dramaturgického odboru DDR všetky divadelné hry museli byť pred uvedením na Slovensku dramaturgicky schválené Dramaturgickým odborom DDR, pričom tento krok bol považovaný za *„prvý krok v generálnom útoku proti šmíráctvu a diletantizmu, päťročný útok, ktorý by pomohol zodvihnúť naše divadlá na úroveň, akú od nich čaká ľud.“* [44] Málokomu ušlo, že týmto krokom začala DDR protiprávne vstupovať do slobody divadelnej kultúry na Slovensku.

Zasadnutie Dramaturgického odboru DDR dňa 6. mája 1949 [45] konštatovalo hneď na svojom začiatku, že *„je to prvýkrát v dejinách divadelníctva, keď sa repertoár divadiel pred uvedením diel, podrobuje podrobnej kritike.“* [46] Tá bola podčiarknutá aj prítomnosťou predstaviteľa KSS Spitzera na májovom zasadnutí v roku 1949, ktorého sa tiež zúčastnili ďalší členovia odboru Peter Karvaš, Ivan Lichard, Ján Jamnický, Ferdinand Krčmář, Mikuláš Huba, Dr. Štefan Králik a ako hostia Dr. Blahoslav Hečko (PŠVU), Dr. Jozef Felix (za ND), Drahoš Želenský a Henrich Herzog (za NSND). Na zasadnutí boli kritike podrobené hry z navrhovaného repertoáru bratislavského Národného divadla, konkrétne Ostrovského *Les*, Čechovove *Tri sestry*, Kornejčukove hry *Makar Dubrava* a *Odplaty*.[47] Všetky pripravované inscenácie dramaturgický odbor schválil, podobne ako aj

39 V Nitre od roku 1939 až do osudného bombardovania v roku 1945 pôsobilo Slovenské ľudové divadlo Fraňa Devinského.

40 Stredoslovenské oblastné divadlo vo Zvolene začalo pôsobiť ešte v roku 1949. Svojim divákom sa predstavilo 28. 8. 1949 prvou premiérou dobovej hry Oleksandra Kornijčuka Makar Dubrava. Súbor divadla bol poskladaný z ochotníkov z Mestského divadelného združenia v Banskej Bystrici a zo zvolenského divadelného združenia Detvan (Ladislav Hritz, Zora Paulendová, Magda Schwingerová, Ľudovít Greššo, Jaroslav Vrzala, Emil Paulovič a ďalší). Pod vedením hosťujúcich režisérov, najmä Drahoša Želenského z bratislavskej Novej scény ND, sa podarilo vytvoriť z ochotníkov profesionálny súbor, ktorý okrem Zvolena pohostinsky vystupoval v ďalších mestách oblasti Zvolena, Hontu a Novohradu.

41 Divadlo pracujúcich v Považskej Bystrici začalo oficiálne pôsobiť 1. 1. 1949 konverziou pôvodného ochotníckeho súboru ZK ROH pôsobiaceho v považskobystrických strojárňach. Prvou premiérou divadla bola inscenácia Šesť zaľúbených od Alexeja Arbuzova a jeho prvým riaditeľom sa stal Juraj Haľama. Súbor tvorilo päť hercov a šiesti technickí a administratívni pracovníci. Neskôr bol doplnený štyrmi ochotníkmi, čím počet hercov stúpol na deväť. Porovnaj ADÚ, Zbierka bulletinov, Divadlo pracujúcich Žilina 1949/1950.

42 ADÚ, DDR, inv. č. 12.

43 Dramaturgický odbor DDR začal pôsobiť od 12. 12. 1948 s cieľom dramaturgicky viesť slovenské divadlá. Na jeho čele stál Zoltán Rampák.

44 ADÚ, DDR, inv. č. 2.

45 ADÚ, DDR, inv. č. 2.

46 ADÚ, DDR, inv. č. 2.

47 Je zaujímavé, že hoci Divadelná a dramaturgická rada navrhovaný repertoár schválila, činohra SND v sezóne 1949/1950 uviedla úplne iný repertoár. Na javisku sa objavili hry Moskovský charakter Anatolija Sofronova (premiéra 7. 10. 1949), Lampáš Aloisa Jiráska (premiéra 15. 10. 1949), Buky podpolianske Štefana Králika (premiéra 20. 12. 1949), Figarova svadba Pierra-Augustina Carona de Beaumarchais (premiéra 31. 12. 1949), Statky-zmätky Jozefa Gregora Tajovského (premiéra 8. 2. 1950), Odkaz živým Júliusa Fučíka (premiéra 26. 2. 1950), Hamlet Williama Shakespeara (premiéra 1. 4. 1950), Šťastie Piotra Andrejeviča Pavlenka (premiéra 13. 5. 1950) a Osudné dedičstvo Leva Romanoviča Šejnina (premiéra 19. 6. 1950). Porovnaj BLAHOVÁ-MARTIŠOVÁ, E.: (zost.) Súpis repertoára SND 1920 – 2010. Bratislava 2010, s. 360 a nasledujúce. Z uvedeného je zrejmé, že DDR ako poradný zbor nebol posledným a rozhodujúcim orgánom, ktorý určoval repertoár divadiel, ale konečné slovo pri určovaní repertoáru a internej politiky divadiel malo pravdepodobne priamo Povereníctvo školstva, vedy a umení.

Mozartovu operu *Figarova svadba*. Naopak, komisia sa kriticky postavila k hre *Marco Polo*,[48] ktorú Zoltán Rampák navrhoval neuviesť pre jej marxistickú škodlivosť, čo vyvolalo údiv Dr. Felixa, ktorý pripomenul, že hra sa v Čechách uvádza na javiskách bez problémov. Avšak Zoltán Rampák opäť poznamenal, že *„hra k ničomu neprospeje a to stačí, aby sa neuviedla."* [49] Sitom kritiky neprešli ďalej hry *Streľba na dlhej ulici* od Anny Swirszczyńskej, *Včera narodení* od Garsona Kanina, s pripomienkami boli schválené Tajovského *Statky-zmätky*, Lukárov *Prípad Jakuba Smrečana*, Treťjakovi *Žltí a bieli* a bez väčších výhrad komisia schválila ostatný repertoár. Na zasadnutí bol zároveň schválený aj repertoár Slovenského komorného divadla v Martine, ktorý DDR navrhla obohatiť o Hollého *Kuba* a Pucov *Svet nenávisti*. Spolu s otázkami dramaturgie a repertoáru divadiel riešili členovia DDR na zasadnutí konanom 6. mája 1949 aj problematiku profesionálneho divadla na Slovensku. S cieľom posilniť profesionálne súbory navrhla DDR vypísať súbeh pre jednotlivé divadlá, najmä pre divadlo vo Zvolene. Okrem toho prijala tiež delegáciu z Krajského národného výboru z Nitry, ktorá jej predložila žiadosť o založenie stáleho oblastného divadla v Nitre. S požiadavkou na vznik nového súboru DDR súhlasila, avšak stanovila splnenie niekoľkých podmienok – zriadiť kvalitný súbor, vyriešiť otázky divadelnej budovy a bytov pre hercov a zriadiť divadlo nie na družstevnom základe, ale rozhodnutím KNV.[50]

Na ďalšom zo svojich zasadnutí 27. mája 1949 [51] sa DDR venovala príprave výberových konaní na obsadenie miest hercov v divadle vo Zvolene, v Martine a pre Dedinské divadlo ako aj otázke možného poštátnenia divadiel v Prešove a vo Zvolene, ktoré DDR odporučila realizovať. Okrem spomínaného sa zaoberala tiež problematikou pomenovania novozaložených divadiel. Okrajovo sa zasadnutie venovalo aj návrhu Ivana Turzu pomenovať novozaložené divadlo vo Zvolene po významnom slovenskom dramatikovi Jozefovi Gregorovi Tajovskom a problematike založenia Divadelného ústavu v Bratislave, ktorý by prebral identickú úlohu, akú plnil pražský Divadelní ústav pre monitoring a výskum divadelnej kultúry v Čechách a na Morave. Vedenie DDR projekt v zásade podporilo, hoci ďalšie podrobnosti vzniku novej divadelnej inštitúcie neboli predložené. Širší rokovací priestor získal návrh Martina Jančušku na zriadenie siete bábkových divadiel na Slovensku. Divadelná a dramaturgická rada navrhla vybudovať bábkové divadelné scény v Bratislave, Martine, Košiciach alebo Prešove a to už od 1. septembra 1949, čo sa neskôr ukázalo ako nemožné.

Zasadnutie sa venovalo aj dramaturgickému riadeniu divadiel. Dramaturgický odbor DDR sa stal pohromou pre slovenské divadlá a mocným nástrojom ich politizácie. Práve prostredníctvom neho DDR v najširšej miere začala presadzovať novú socialistickú štátnu politiku. Okrem hodnotenia hier si DDR, špeciálne jej Dramaturgický odbor, uzurpovala právomoc hodnotiť aj dramaturgické plány divadiel, čím priamo zasahovala do slobody divadiel deklarovanej v divadelnom zákone. Už v tomto období sa ukazovalo, že otázka zákonnosti či nezákonnosti sa stáva iba frázou a obuškom v rukách vládnucej moci. Otázne je, kto pridelil DDR túto agendu, keďže je zrejmé, že odporovala divadelnému zákonu, na základe ktorého DDR vznikla. Je zrejmé, že aj medzi členmi DDR vyvolávala cenzúra dramaturgických plánov divadiel rozpaky. Kritika politiky ktoréhokoľvek poverenictva však bola v tomto období veľmi nebezpečná, a tak väčšina členov DDR prijímala svoje nezákonné kompetencie so servilnou úslužnosťou. S politickým hodnotením hier a dramaturgických plánov divadiel otvorene nesúhlasil iba jediný člen Dramaturgického odboru DDR režisér Ján Jamnický, ktorý svojimi hodnoteniami hier nebránil prakticky uvedeniu žiadnej a uznával slobodu dramatického umenia. Na znak nesúhlasu s politikou Dramaturgického odboru DDR sa rozhodol abdikovať z postu jej člena s odôvodnením, že jeho znalosti v oblasti dramaturgie nie sú postačujúce. Jeho abdikáciu na májovom zasadnutí DDR však Zoltán Rampák neprijal a sústredil pozornosť prítomných na prerokovanie repertoáru Národného divadla v Košiciach, Slovenského komorného divadla v Martine a Divadla pracujúcich v Považskej Bystrici. Zo všetkých plánovaných inscenácií, ktoré tieto divadlá chceli uviesť, DDR neschválila košickú inscenáciu hry Leopolda Laholu *Atentát*, ktorú ohodnotili ako *„ideove sa rozchádzajúcu s kultúrne-politickým plánom, ktorý DDR sleduje."* [52] Zoltán Rampák na zasadnutí oznámil, že Dramaturgický odbor DDR má zostaviť repertoár Stredoslovenského divadla vo Zvolene, proti čomu Dr. Ján Jamnický radikálne vystúpil odôvodňujúc, že

48 Z textu nebolo možné zistiť, o ktorej hre sa hovorilo. Predpokladáme, že by mohlo ísť o hru Eugene O´Neilla Miliónový Marco alebo o muzikál Adolfa Vozku Marco Polo.

49 ADÚ, DDR, inv. č. 2.

50 Prípravy na založenie stálej profesionálnej scény v meste pod Zoborom začali už 1. 4. 1949, kedy sa na rokovaniach stretli zástupcovia všetkých kultúrnych a politických zložiek v meste – KSS, KNV, KOR, SĽUB, ČSM a JSSR. Z rokovania vzišiel prípravný výbor na založenie Juhoslovenského oblastného divadla so sídlom v Nitre, ktorého sídlom mala byť telocvičňa JTO Sokol. Celý proces založenia divadla riadil referent školstva a osvety KNV v Nitre Mikuláš Klinský a organizačný tajomník Jozef Pohoda. V auguste 1949 došlo k úprave telocvične Sokola na divadelnú sálu. Porovnaj ADÚ, Zbierka bulletinov, KD Nitra 1949/1950.

51 ADÚ, DDR, inv. č. 2.

52 ADÚ, DDR, inv. č. 2.

Mikuláš Huba – prvý predseda Divadelnej a dramaturgickej rady
(Zdroj: Archív Divadelného ústavu)

Zoltán Rampák – vedúci Dramaturgického odboru
(Zdroj: Archív Divadelného ústavu)

z členstva DDR nevyplýva jej členom takáto povinnosť.[53] Jeho protest však nezískal podporu a DDR začala vyberať hry pre slovenské divadlá, pričom ako zásadná norma sa presadzovalo uvádzanie slovenských a sovietskych „pokrokových" a robotníckych hier. Tematicky boli preferované hry optimistické, predstavujúce radosť z krajších socialistických zajtrajškov, veselé žánrové obrázky, viac humor ako satira.[54] V rámci DDR vznikalo pnutie medzi jej členmi o charakter inštitúcie a jej poslanie. To spôsobilo aj zmeny v obsadení DDR.

Na zasadnutí konajúcom sa 30. júna 1949 [55] sa zúčastnili už jej noví členovia, ktorými okrem predsedu Mikuláša Hubu boli Andrej Bagar, Martin Gregor, Ferdinand Krčmář, Oto Kulínek, Dr. Zoltán Rampák, Dr. Štefan Králik, operný spevák Emil Schütz, herečka Ružena Porubská, režisér Dr. Ján Jamnický, Ján Strelec, Ján Borodáč, Dr. Peter Karvaš, Ladislav Vychodil, Karol L. Zachar, Ján Kadlečík, Július Pántik, Mária Medvecká, Ivan Turzo, Ján Kudla, Ivan Lichard, Martin Brezina a František Rell. Zasadnutie prerokovalo dramaturgický plán novozaloženého divadla vo Zvolene, ktorý predložil Andrej Bagar. Podľa jeho podkladov sa zvolenské divadlo malo primárne formovať ako zájazdové divadlo, ktoré malo byť financované z prostriedkov KNV v Banskej Bystrici a MsNV vo Zvolene. Bagarov návrh financovania divadla najskôr nenašiel pozitívnu odozvu v štátnych ľudových orgánoch (KNV, MsNV), ktoré vo svojom rozpočte na rok 1949 nemali vyčlenené prostriedky viazané na vybudovanie a prevádzku divadla. Až osobný rozhovor riaditeľa formujúceho sa divadla Karola Badániho s radou KNV v Banskej Bystrici pomohol problém vyriešiť. Spolu s Divadelnou ústredňou [56] následne začal Badáni s výberom hercov do súboru divadla, základom ktorého sa stali ochotnícky súbor Detvan vo Zvolene a Mestské divadelné združenie v Banskej Bystrici. Ďalším bodom programu bola aj krátka správa Martina Jančušku o prípravách na zriadenie Bábkového divadla v bratislavskej Zimnej záhrade. Zasadnutie sa už nestihlo venovať dramaturgickému plánu divadiel a hodnoteniu kvality predkladaných divadelných hier. Z tohto dôvodu sa primárne

53 Po týchto udalostiach začal Dr. Ján Jamnický zasadnutia DDR ignorovať.

54 MISTRÍK, M. a kol.: Slovenské divadlo v 20. storočí, s. 153.

55 ADÚ, DDR, inv. č. 2.

56 Úlohou Divadelnej ústredne bolo sústreďovať sa na hospodársku a umeleckú starostlivosť o divadelný život na Slovensku. Divadelná ústredňa mala zriadiť úrad Ústrednej dramaturgie, cieľom ktorého bolo riadiť všetkých dramaturgov na Slovensku. Za ústredného dramaturga mal byť vymenovaný Zoltán Rampák.

spomínaným bodom venovalo nasledujúce zasadnutie DDR, ktoré sa konalo 13. októbra 1949.[57] Na tomto zasadnutí plénum DDR odsúdilo uvedenie hry Dedinského divadla *Smery života*, ktoré prebehlo bez predchádzajúceho schválenia DDR. Jej členovia na návrh zástupcu KSS Spitzera žiadali hru okamžite stiahnuť z repertoáru a zakázať. Dôvodom bola kritika zo strany tlače, ktorá hru odsúdila. S týmto postupom nesúhlasil Dr. Ján Jamnický a definitívne sa vzdal členstva v DDR, čo Rampák ako predseda s ľútosťou akceptoval. Následne členovia dramaturgického odboru DDR prediskutovali ďalšie tituly v dramaturgickom pláne divadiel. Ich sitom neprešli Morstinova *Xantipa*, Ostrovského *Pre cudziu vinu* a Karvašov *V taký šťastný deň*, ktorú zástupca KSS v DDR Spitzer exemplárne odsúdil.[58] Takýto postup pravdepodobne nebol vlastný mnohým členom DDR, ktorí rokovania začali ignorovať.

Ďalšie zasadnutie DDR sa konalo už o týždeň, 21. a 22. októbra 1949,[59] za účasti Mikuláša Hubu, Jána Borodáča, Františka Rella, Ivana Licharda, Martina Brezinu, Martina Gregora, Emila Schütza, Zoltána Rampáka, Andreja Bagara, Ivana Turzu, Márie Medveckej, Ota Kulíčka a pozoruhodne aj Jána Jamnického, ktorý však už neparticipoval na práci Dramaturgického odboru DDR. Hlavným bodom programu bolo založenie divadla v Nitre, okolo ktorého sa rozprúdila živá diskusia. A hoci rozhodnutie založiť divadlo v meste pod Zoborom bolo prijaté už na predchádzajúcich zasadnutiach, proces postupoval veľmi pomaly. Hlavnou príčinou bol nedostatok kvalitných hercov. Na Slovensku chýbali divadelní profesionáli, schopní obsadiť miesta v novovybudovaných profesionálnych súboroch. Konzervatórium a rôzne doškoľovacie kurzy neboli schopné produkovať dostatok divadelných profesionálov. Ukázalo to aj výberové konanie do nitrianskeho súboru, ktoré sa konalo 25. septembra 1949 pod vedením Andreja Bagara. Z tridsiatich piatich uchádzačov prešli výberom iba Mária Pokorná-Štrbáková, Magda Lörinczová známejšia neskôr pod priezviskom Paveleková, Ondrej Košút, Mikuláš Kraviansky, Ľudovít Herc, Michal Kožuch,

Herečka a divadelná režisérka Magda Husáková-Lokvencová vo filme Vlčie diery
(Zdroj: publikácia Magda Husáková-Lokvencová)

57 ADÚ, DDR, inv. č. 2.

58 Svoje stanovisko podložil zápisom: „Hra nevyhovuje: a) Chceme mať takú inteligenciu, ktorá si osvojí ideológiu robotníckej triedy. Táto hra však hovorí o nemožnosti tohto splynutia. b) František (postava z hry) nie je typ komunistu. c) robí zo Strany sektu a z jej členov puritánov, či mníchov.“ Podrobne ADÚ, DDR, inv. č. 2.

59 ADÚ, DDR, inv. č. 12.

Ján Vajda a Ladislav Ríkalský, preto DDR odporúčala robiť ďalšie výbery z ochotníkov. Za riaditeľa nitrianskeho divadla DDR navrhla Martina Hollého a na miesto režiséra Ľudovíta Ozábala. Podľa plánov DDR bola činnosť divadla naplánovaná už od 21. decembra 1949, pričom prvú sezónnu mali otvoriť inscenáciou *Poplach*. Okrem riešenia situácie v Nitre malo vedenie DDR na zreteli aj problémy Národného divadla v Košiciach, Slovenského komorného divadla v Martine, Divadla pracujúcich v Považskej Bystrici a Dedinského divadla v Bratislave, ktoré tiež zápasili s nedostatkom kvalifikovaných hercov a financií. Dôvodom nedostatku finančných prostriedkov bola nízka návštevnosť predstavení. Noví obyvatelia miest, najmä z radov robotníctva, nemali vzťah k divadlu a divadlá si svojich divákov museli privábiť a doslova aj vychovať. Na dosiahnutie prvého cieľa navrhovala DDR pozývať na generálky a premiéry inscenácií zástupcov tlače a po premiérach zaviesť tradíciu diskusií s návštevníkmi ako aj tlačovej konferencie za prítomnosti predstaviteľov médií.

Krokom k propagácii divadla na Slovensku malo byť aj založenie špecializovaného divadelného časopisu a divadelnej ročenky. Tieto projekty DDR jednomyseľne schválila, pričom za výkonného redaktora plánovaného divadelného časopisu, ktorý mal začať vychádzať už od 15. januára 1950, zvolila Ivana Terena. Hlavným redaktorom sa mal stať Zoltán Rampák a ďalšími členmi redakčnej rady Štefan Hoza, Ivan Turzo, Julo Zborovian, František Rell, Jozef Palka, Alexander Noskovič a Ladislav Vychodil. Súbežne s časopisom mala vychádzať aj divadelná ročenka s frekvenciou raz za tri roky, čím by periodicita kopírovala funkčné obdobie Divadelnej a dramaturgickej rady. Realizácia tohto projektu však bola stále v nedohľadne.

Množstvo rokovacích bodov prinútilo vedenie DDR zvolávať častejšie svoje zasadnutia, ktoré by sa venovali menším monotematickým blokom. To nasledujúce sa konalo 2. novembra 1949 [60] a bolo opätovne venované repertoáru divadiel. Zoltán Rampák predniesol návrh o dramaturgickom plánovaní slovenského divadelníctva, ktorý členovia DDR schválili. Vo svojom pláne presadzoval Rampák zásadu razenú aj v Čechách, aby každé divadlo hralo minimálne tri pôvodné hry ročne, pričom uvedený plán sa mu aj podarilo presadiť. Podobný systém bol presadzovaný i v Sovietskom zväze, ktorý sa stal v duchu stalinskej doktríny základným vzorom pre budovanie všetkých odvetví spoločenského života. Sovietizácia divadiel sa však neprejavila iba v štruktúre dramaturgických plánov. Na zasadnutí 14. novembra 1949 [61] požiadal Ivan Teren plénum DDR vybudovať na Slovensku podľa sovietskeho vzoru stále divadlo pre deti a mládež. Na základe správy, ktorú predložil Eduard Alexander Sopúšek, sa členovia DDR dozvedeli, že divadlá pre deti a mládež v Sovietskom zväze úspešne pôsobia už 30 rokov (napríklad Moskovské detské divadlo). V Bratislave sa detskému divákovi mala začať venovať Nová scéna a na vidieku Divadlo pracujúcich v Považskej Bystrici, čo však nebolo dostačujúce pre potreby nového publika. Navyše, na Slovensku bol nedostatok hier pre detského diváka, ktoré by ho dokázali vychovávať v duchu socialistického realizmu. To dávalo priestor novým detským autorov, akými sa stali napríklad Magda Husáková-Lokvencová [62] a Oľga Lichardová.[63]

Otázke dramaturgického vedenia divadiel sa venovala aj nasledujúca schôdza DDR konaná 21. januára 1950, ktorá sa však primárne venovala problematike založenia a ďalšieho pôsobenia divadla v Nitre. Divadlo začalo svoju činnosť podľa plánu na výročie narodenia Josifa Vissarionoviča Stalina 21. decembra 1949. Žiaľ, nitrianske divadlo neuviedlo vlastnú inscenáciu, ale iba slávnostnú akadémiu divadelných umelcov z Bratislavy. Prvú premiéru pripravilo Nitrianske krajové divadlo až na 14. januára 1950. Bola ňou dobová veselohra Jána Skalku *Kozie mlieko*, ktorá napriek diskutabilnej kvalite predlohy mala predpoklad stať sa nosnou inscenáciou súboru. Divadlu zúfalo chýbali profesionálni herci ako aj materiálno-technické zabezpečenie, o ktoré sa nevedel postarať ani menovaný riaditeľ divadla Martin Hollý.[64] Žiaľ, s podobnými problémami zápasili všetky novozaložené divadlá. Ani Vysoká škola múzických umení nedokázala pokryť potreby vidieckych divadiel, keďže väčšina čerstvých absolventov sa rozhodla zostať v Bratislave. Na základe rozhodnutia DDR, ktoré prijalo jej plénum, museli všetci absolventi stráviť minimálne jeden rok vo vidieckom divadle a až následne prejsť na bratislavské scény. Zároveň DDR zaviazala bratislavské divadlá posielať na vidiek na hosťovanie režisérov, ktorí by im pomohli zvládnuť nový repertoár určený pre „nového človeka“. Divadlo za necelých päť rokov od prevzatia moci komunistami úplne zmenilo svoje poslanie. Tieto premeny a úlohy divadla v novej dobe pomenoval na zasadnutí DDR režisér Ján Borodáč: *„Hlavnou úlohou nášho divadla je: pomaďarčené a znacionalizované obyvateľstvo miest priviesť na terajšiu koľajnicu života, kultúrne,*

60 ADÚ, DDR, inv. č. 2.

61 ADÚ, DDR, inv. č. 12.

62 Magda Husáková-Lokvencová (1916 – 1966) – divadelná herečka a režisérka, prvá manželka JUDr. Gustáva Husáka.

63 Spolu s Magdou Husákovou-Lokvencovou napísala Oľga Lichardová hry Popoluška (1953) a Huncút Klinko (1954) a samostatne hry O nosatom kuchárovi a rýchlonohom drotárovi (1975), Miško drotár a naozajstná princezná (1978) a Filip a Rozabela (1983)

64 POVODA, P.: Niečo o zriadení NKD. Príloha k bulletinu NKD Divoška. Premiéra 10. 6. 1950, s. 8 – 9.

socialisticky a spoločensky a prispieť zdravou a sviežou hrivnou na stavbe nášho profesionálneho divadelníctva umeleckým vývinom, výchovou mladej generácie a produkciou nových a obnovených, pre život aktuálnych hier.“ [65]

Okrem riadenia divadiel a ich dramaturgie sa DDR okrajovo venovala aj ostatným problémom súvisiacim s divadlom na Slovensku. Jedným z nich bolo rozhodnutie o založení Divadelného ústavu, ktoré na rokovanie 4. apríla 1950 [66] predložil Zoltán Rampák. S návrhom vytvorenia vedeckého ústavu slovenského divadla DDR súhlasila, pričom návrh postúpila na ďalšie posúdenie PŠVU a UVR. Tejto problematike sa venovalo aj nasledujúce zasadnutie DDR 9. júna 1950 [67], na ktorom Zoltán Rampák informoval o rokovaniach s Literárnovedným ústavom SAVU. Zároveň za hlavného kandidáta na obsadenie miesta riaditeľa Divadelného ústavu nominovala DDR Petra Karvaša, ktorý však po návrate z pôsobenia na ambasáde v Bukurešti prijal ponuku Povereníctva školstva, vied a umení na miesto prednostu divadelného oddelenia. Žiaľ, odchodom Petra Karvaša stratila DDR časť svojej aktívnej sily. Neskôr sa sústreďovala najmä na schvaľovanie správ divadiel a zaoberala sa riešením otázky ich dramaturgických plánov. Riadeniu divadiel sa venovala už iba okrajovo. Túto agendu prevzalo Povereníctvo školstva, vied a umení, najmä jej divadelný odbor, ktorý riadil Peter Karvaš. Divadelná a dramaturgická rada ako poradný orgán strácala priestor a kompetencie, dôsledkom čoho sa postupne dostávala na okraj divadelného diania.

Zmenu smerovania a oživenie činnosti DDR prinieslo až zasadnutie konané 8.marca 1951 [68], na ktorom zástupca KSS v DDR J. Spitzer navrhol nové úlohy pre DDR: starať sa o rozmach slovenského divadla, vychovávať nové umelecké kádre, riešiť organizačné otázky divadla a venovať sa divadelnému školstvu. V duchu vytýčenej línie ako aj organizačného poriadku DDR, ktorý jej dával široké kompetencie v oblasti dramaturgického riadenia divadiel, plénum DDR na svojom zasadnutí 10. apríla 1951 [69] rozhodlo o vytvorení Lektorského zboru Ústrednej dramaturgie DDR [70], členmi ktorého sa stali Ivan Teren, Andrej Bagar, Martin Gregor, Martin Jančuška, Ján Rozner, C. Kováč, Mikuláš Huba, J. Spitzer,[71] Jozef Budský, Ivan Kusý, Peter Karvaš. Zároveň s lektorským zborom boli vytvorené lektorské kolektívy pre sovietsku, slovanskú, maďarskú, rumunskú, nemeckú, francúzsku, anglosaskú, španielsku a taliansku literatúru, pre antickú literatúru a pre severské literatúry, ktoré mali podľa lektorského dotazníka hodnotiť kvalitu predkladaných divadelných textov. Dotazník obsahoval nasledovné body:

I.

1. Meno autora (národnosť)
2. Názov hry
3. Rok vzniku alebo rok vydania hry
4. Prekladateľ alebo upravovateľ
5. Druh hry (tragédia, komédia atď.)
6. Rozsah v dejstvách, obrazoch a stranách (strojom obriadok)
7. Počet scén (dekorácií)
8. Počet rolí (dramatických osôb), potreba štatistov alebo komparzov
9. Mimoriadne nároky na javisko (točňa, prepadlisko atď.)

II.

10. Hudba
11. Námet hry niekoľkými vetami (miesto deja, čas deja, hlavné postavy)
12. Ústredný problém a jeho riešenie
13. Obsahuje táto hra neodstrániteľné motívy protiľudové, protisocialistické, protisovietske a ktoré (v prípade, že túto otázku odpoviete bezvýhradne kladne, ďalšiu časť dotazníka nevyplňujte a navrhnite hru neinscenovať)

III.

14. Ako prispieva táto hra k budovaniu socializmu v našej vlasti, k posilneniu svetového mieru, k rozvíjaniu tvorivých síl pracujúcich, k radostnej rekreácii
15. Úroveň umeleckého spracovania

IV.

16. Čo treba opraviť na tejto hre, aby mohla splniť úlohy z bodu 14 a aby sa napravili nedostatky z bodu 15
17. Uveďte konkrétne zlepšovacie návrhy a označte miesta textu, ktorého sa týkajú
18. Navrhuje hru prepracovať, ako som vyššie uviedol
19. Navrhuje hru zaradiť do repertoáru
    A) reprezentačnej scény
    B) krajového divadla
    C) ochotníckych scén
20. Navrhujem hru neuviesť

Podpis lektora

Predovšetkým uvedený 13. a 14. bod posudku znamenali úplnú politizáciu divadla na Slovensku a jeho riadenie komunistickou stranou. Tá začala rozhodovať nielen o repertoári, ale aj o personálnych otázkach divadiel. Jasným príkladom bolo faktické odvolanie Martina Hollého z postu riaditeľa Nitrianskeho krajového divadla, ktorému sa DDR venovala na spomínanom zasadnutí 10. apríla 1951. Dôvodom boli sťažnosti miestnej organizácie KSS proti Hollého autoritatívnemu vedeniu súboru. Aj napriek úsiliu riešiť situáciu rokovaniami Hollý neuspel a z divadla

65 ADÚ, DDR, inv. č. 13.
66 ADÚ, DDR, inv. č. 13.
67 ADÚ, DDR, inv. č. 13.
68 ADÚ, DDR, inv. č. 3.
69 ADÚ, DDR, inv. č. 3.
70 Vytvorenie orgánu navrhol člen DDR a vedúci sekcie PŠVU Peter Karvaš.
71 Identitu J. Spitzera a C. Kováča, ako zástupcov štátnej a politickej moci v DDR, sa nepodarilo spresniť.

Jedným z členov Divadelnej a dramaturgickej rady bol aj známy slovenský herec Martin Gregor (Zdroj: Archív Divadelného ústavu)

Členom Divadelnej a dramaturgickej rady bol aj slovenský herec a divadelný režisér Andrej Bagar (Zdroj: Archív Divadelného ústavu)

musel odísť. Podobný problém DDR riešila aj na svojom nasledovnom zasadnutí 20. apríla 1951.[72] V prešovskom divadle sa časť súboru postavila proti riaditeľovi Františkovi Rellovi, ktorého rovnako obviňovali zo zlého vedenia súboru. Šetrenie však ukázalo, že dôvodom nespokojnosti neboli Rellove manažérske nedostatky, ale sprenevera zamestnancov. Do procesu vyšetrovania DDR vôbec nezasiahla a uspokojila sa iba s predloženou správou, podobne ako tomu bolo v nasledovnom období, kedy divadlá už iba predkladali DDR správy o svojom stave, ktoré zároveň posielali nadriadenému orgánu – divadelnému odboru PŠVU riadenému Petrom Karvašom. V otázke riadenia divadiel DDR už len nemo pritakávala schvaľujúcim predkladané správy. Žiaľ, takýto trend sa presadil aj v otázke riadenia ostatných častí divadelnej kultúry, s výnimkou divadelného školstva, ktorému sa DDR venovala na svojom špeciálnom zasadnutí 1. a 4. júna 1951.[73] Stav školstva bol veľmi zlý. Andrej Bagar ako člen DDR a zároveň rektor VŠMU pripravil šesťstranovú správu o stave školy, ktorá bola zriadená zákonom SNR č. 88/1949 z 9. júna 1949. A hoci podľa zákona mala mať štyri odbory – hudobný, dramatický, tanečný a filmový, v školskom roku 1951/1952 sa podarilo otvoriť iba prvé dva. V spomínanom období nemala VŠMU jediného profesora alebo stáleho docenta. Na škole pôsobilo iba tridsať externých pedagógov. Škole chýbali pedagógovia i priestory, nemala ani svoje stále sídlo. Prednášky sa konali na Filozofickej a Pedagogickej fakulte UK a v kaštieli v Prievoze, ktorý chcela VŠMU získať ako svoje stále sídlo. Študenti nemali štipendiá, chýbali ubytovacie kapacity, dôsledkom čoho poslucháči odchádzali z VŠMU. Podobný problém malo aj bratislavské konzervatórium, ktoré sa dostalo na pokraj kolapsu. Divadelná a dramaturgická rada poverila svojich členov hľadaním riešení, na ktoré jej však chýbali akékoľvek kompetencie. Ako poradný orgán, úloha ktorého sa čoraz viac znižovala, sa DDR vyjadrovala stále menej k aktuálnemu

72 ADÚ, DDR, inv. č. 13.
73 ADÚ, DDR, inv. č. 3.

divadelnému dianiu. Rokovania boli sporadickejšie a s výnimkou návrhu na založenie armádneho divadla, ktorý DDR prerokovala v júni 1951, sa jej činnosť dostávala na bod mrazu.

Paradoxne, opätovnú činnosť DDR vzkriesilo jej ďalšie plenárne zasadnutie 3. júla 1951,[74] na ktorom sa zúčastnili nielen jej členovia, ale aj zástupcovia VŠMU, predstavitelia redakcií novín, poslucháči divadelných škôl, zástupcovia rozhlasu a filmu, laureáti štátnych divadelných cien, významní členova SND, dramatici, členovia odborových organizácií, Divadelné zastupiteľstvo, ZO KSS, PŠVU a riaditelia divadiel. Hlavným bodom programu zasadnutia bola kritika buržoázneho nacionalizmu, ktorú na Slovensku predstavovala skupina davistov okolo Gustáva Husáka, Ladislava Novomeského a Vladimíra Clementisa. Všetci menovaní prišli dôsledkom politického zemetrasenia o svoje posty a Vladimír Clementis vo vykonštruovanom procese s Rudolfom Slánským bol odsúdený na smrť.[75] Toto politické zemetrasenie sa dotklo aj činnosti DDR. Na septembrovom zasadnutí DDR (6. septembra 1951 [76]) začalo jej vedenie pripravovať aktív slovenských divadelníkov, na ktorom mala odznieť kritika buržoázneho nacionalizmu.

Už na nasledujúcom zasadnutí 8. decembra 1951 [77] vystúpil predseda dramaturgického odboru DDR Zoltán Rampák s rozsiahlou sebakritikou, ktorú DDR prijala. Na rokovaní odznel príspevok nového člena DDR Mira Procházku [78] s názvom *Vývin nášho divadelníctva od oslobodenia po dnes a činnosť DDR*, na základe ktorého vydala DDR uznesenie načrtávajúce nové ciele DDR v predmetnom období – reorganizáciu DDR, jej väčšiu ideologizáciu a byrokratizáciu.[79] Divadelná a dramaturgická rada sa stala ohňom komunistickej inkvizície v divadlách, a to nielen v oblasti repertoáru, ale aj v otázkach personálneho obsadenia divadiel. Na svojom zasadnutí 17. apríla 1952 prehodnocovala DDR odvolávanie a presun členov divadiel pre ich politickú nespoľahlivosť. Členovia DDR vedení Mikulášom Hubom a Andrejom Bagarom obávajúc sa o svoju existenciu zmeny podporili. Jedine Ján Rozner sa postavil proti perzekúcii divadelníkov, čo sa mu stalo osudným.[80]

Kritike a čistkám sa nevyhlo ani divadelné školstvo. Na zasadnutí 3. júla 1952 [81] zhodnotila DDR divadelné školstvo na Slovensku veľmi negatívne. Vydala rozhodnutie zrušiť k 1. januáru 1953 dramatický odbor na Štátnom konzervatóriu ako aj Odborný divadelný kurz v Bratislave, v Košiciach a v Prešove. Zároveň navrhla zriadiť pri SND v Bratislave odborné divadelné štúdio s pobočkou pri Národnom divadle v Košiciach a pri Ukrajinskom národnom divadle a pri iných divadlách. Vedením tohto divadelného štúdia predsedníctvo poverilo Jozefa Budského.

Dňa 20. novembra 1952 [82] sa DDR na svojom zasadnutí venovala správe o založení Oblastného divadla maďarských pracujúcich v Komárne, ktorú pripravil nový prednosta divadelného odboru PŠVU Ján Slivko. Podľa správy založenie divadla bolo hradené z prostriedkov vyčlenených pre výstavbu divadla v Trnave. Súbor tvorilo dvadsaťjeden hercov, ktorých viedol režisér Štefan Munk. Divadlo vzniklo bez konzultácie s DDR, ktorá úplne stratila akékoľvek kompetencie. Na zasadnutí DDR 4. decembra 1952 [83] sa jej predseda Mikuláš Huba verejne posťažoval, že DDR *„je síce poradný orgán, ale nemá komu*

74 ADÚ, DDR, inv. č. 3.

75 Porovnaj 20. 11. – 3. 12. 1952 – Proces s Rudolfom Slánským a jeho poprava. [Citované 28. júla 2014]. Dostupné na: <http://www.pametnaroda.cz/anniversary/detail/id/44?locale=sk_SK>.

76 ADÚ, DDR, inv. č. 3.

77 ADÚ, DDR, inv. č. 3.

78 Miro Procházka (1921 – 2005) – novinár, básnik a prekladateľ. [Citované 4. júna 2014]. Dostupné na: <http://www.osobnosti.sk/index.php?os=zivotopis&ID=2022>.

79 Nové ciele Divadelnej a dramaturgickej rady: „1. Treba prikročiť k reorganizácii pléna a predsedníctva DDR, slov. sekcie, ktorá zaručí, že DDR bude skutočne iniciatívnym a poradným orgánom slovenského divadelníctva. 2. Treba, aby nová DDR dala jasnú líniu ideovému smerovaniu našich divadiel, to znamená urobiť nápravu v dramaturgickom pláne všetkých našich divadiel a prevádzať jeho stálu kontrolu. 3. Žiadať bezpodmienečne, aby všetky divadlá vypracovali stály plán práce a predkladali hlásenia o jeho plnení. 4. Pomáhať neustále zvyšovať ideologickú vyspelosť divadelných kádrov […] vypracovať dlhodobý plán individuálneho školenia divadelníkov. 5. Rozvinúť kritiku a sebakritiku vo všetkých divadlách, aby sa stala stálou zbraňou v boji za vyššiu ideovosť divadla. Pomocou kritiky a sebakritiky bojovať proti zvyškom buržoáznej ideológie, najmä proti škodlivému vplyvu kozmopolitizmu a buržoázneho nacionalizmu, ako aj proti formalizmu a naturalizmu v umeleckej tvorbe. […] 9. V úzkej spolupráci s divadelným odborom PŠVU navrhnúť a previesť také kádrové zmeny, ktoré vyplývajú zo situácie ako naliehavé. 10. Začať mohutnú ofenzívu na širokom fronte na nadväzovanie na odkaz K. S. Stanislavského.“ ADÚ, DDR, inv. č. 3.

80 Na zasadnutí DDR vyhlásil: „Keby sme kádrovali všetkých pracovníkov divadiel, museli by sme ich všetkých prepustiť.“ Pravdepodobne pre takúto aktívnu obranu divadelníkov bol Ján Rozner vylúčený z DDR. Od septembra 1952 sa už nespomína ako jej člen. ADÚ, DDR, inv. č. 4.

81 ADÚ, DDR, inv. č. 4.

82 ADÚ, DDR, inv. č. 4.

83 ADÚ, DDR, inv. č. 4.

radiť.“ [84] Ján Slivko ako šéf divadelného oddelenia PŠVU robil všetky rozhodnutia sám bez konzultácie s DDR. Tá strácala akýkoľvek zmysel. Určitú nádej na jej ďalšiu existenciu a obnovu jej kompetencií prinieslo zasadnutie 11. decembra 1952, na ktorom sa zúčastnil aj nový poverenik kultúry Dr. Ernest Sýkora, avšak toto zasadnutie bolo už iba labuťou piesňou. Začiatkom roku 1953 Divadelná a dramaturgická rada skončila svoje takmer päťročné pôsobenie a ako korporatívny a riadiaci orgán zanikla. Posledné zasadnutie DDR sa konalo v Bratislave 5. februára 1953 [85] a rok 1953 ako dátum zrušenia DDR uvádzajú všetky známe pramene.[86] Jej zánik súvisel s premenou ministerstiev a povereníctiev v januári 1953 a zmenou ich kompetencií. Zákonnými článkami 6 a 7/1953 z 31. januára 1953 sa Povereníctvo školstva, vied a umení transformovalo na Povereníctvo školstva a osvety, ktoré bolo riadené Ministerstvom školstva a osvety a oblasť kultúry začal riadiť Slovenský výbor pre veci umenia riadený Zborom povereníkov. Na tieto zákony následne nadviazalo vládne nariadenie č. 78/1953 Z. z., ktorým bol Slovenský výbor pre veci umenia transformovaný na Povereníctvo kultúry. Divadelnú a dramaturgickú radu nespomína už ani divadelný zákon č. 55/1957 Z. z., ktorý nanovo kodifikoval divadelnú činnosť na Slovensku.

Divadelná a dramaturgická rada tvorí súčasť divadelnej kultúry na Slovensku, ktorú v prvej polovici päťdesiatych rokov 20. storočia veľmi výrazne ovplyvnila, tak pozitívne ako aj negatívne. Jej prínos pri rozvoji divadelnej kultúry, najmä na poli zakladania nových divadiel a podpory ich rozvoja je neodškriepiteľný, podobne ako jej takmer inkvizičné ťaženie za novú socialistickú dramaturgiu. Reflektovala v sebe všetky kultúrne ako aj politické úsilia v slovenskom divadle, ktorého bola nielen riadiacou silou, ale aj vytrvalou poslucháčkou a realizátorkou jej prianí v limitoch, ktoré ponúkal nový komunistický režim.

Rudolf Hudec • Theatre and Dramaturgy Council within the Context of the Political and Cultural Life in Slovakia from 1948 to 1953

Theatre and Dramaturgy Council (1948–1953) was one of significant theatre culture management bodies in Slovakia. In the recent past, especially under the influence of the Czech literature, the activities of the Council were wrongly connected only with theatre workers persecution and the politicized character of theatres in Slovakia. The actual activities of the Theatre and Dramaturgy Council in Slovakia were much broader, although one cannot say that it did not meet the political targets of the ruling regime. The submitted study aims to map the activities of the Council using its own documents and to critically assess the work of that, to a large extent professional institution, in a difficult and complex period when the Communist dictatorship came into power.

PhDr. Rudolf Hudec, PhD. (1972)

Archívnictvo a históriu študoval na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave, kde v roku 2009 obhájil titul PhD. v odbore pomocných vied historických a v roku 2010 titul PhDr. zo slovenských dejín. V súčasnosti je správcom Archívu Divadelného ústavu v Bratislave, kde sa primárne venuje spracovaniu archívnych fondov a správ registratúry inštitúcie. Aktívne publikuje články a knihy o dejinách divadla na Slovensku a rehole františkánov. Je autorom dvoch samostatných monografií *Františkáni v Bratislave v rokoch 1238 – 1950* (2009), *Krátky sprievodca Archívom Divadelného ústavu Bratislava* (2011) a spoluautorom publikácií *Divadelný ústav 1961 – 2011* (2011), *Marška – Slovenské národné divadlo II., Denník Karla Baláka* (2011) a *Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska* (2000). Okrem toho aktívne publikuje vo vedeckých časopisoch, prednáša a pripravuje odborné výstavy.

84 ADÚ, DDR, inv. č. 4.

85 ADÚ, DDR, inv. č. 5.

86 Porovnaj BLECHA, R. a kol.: Encyklopédia dramatických umení Slovenska 2, s. 241.

NEMECKÝ MASAKER V CIMENNEJ ZO DŇA 30. NOVEMBRA 1944

MARTIN LACKO

Nedávne 70. výročie povstaleckých udalostí z roku 1944 bolo námetom mnohých politických vyjadrení, spomienkových podujatí, publicistických článkov a mediálnych relácií. Oveľa menej sa však už pripomínali udalosti z obdobia od porážky povstania do prechodu frontu. Svojou dramatickosťou, tragickosťou i počtom obetí sú pritom porovnateľné s dvoma povstaleckými mesiacmi. Ba, do životov civilného obyvateľstva zasiahli azda ešte viac. Na Slovensku nastali tvrdé pomery zostreného okupačného režimu, s niektorými črtami partizánskej vojny, ktorá sa naplno rozvinula v Sovietskom zväze či na Balkáne. Nezainteresované civilné obyvateľstvo sa ocitalo doslova medzi kladivom a nákovou. Malo plniť protichodné nariadenia oboch vojnových strán, nemeckej okupačnej moci i ozbrojených partizánov. Pomoc partizánom od civilistov, či už vynútená alebo dobrovoľná, bývala zámienkou na kruté represie nemeckej moci. Partizánske jednotky, ktoré na západnom Slovensku v tom čase boli, pôsobili zväčša pod taktovkou sovietskych veliteľských kádrov. Z ich hľadiska, z hľadiska sovietskej vojnovej filozofie, však výška obetí civilného obyvateľstva, miera jeho utrpenia, neboli podstatné. Spojením viacerých nepriaznivých faktorov tak dochádzalo k množstvu najrôznejších tragédií. Atrocít voči civilistom zo strany okupačnej moci sa najčastejšie dopúšťali špeciálne bezpečnostné komandá – v Trenčianskom kraji to bolo Einsatzkommando 13 (EK 13) sídliace v Trenčíne. Avšak máme aj prípady, že represie vykonávali, či pomáhali vykonávať príslušníci jednotiek SS. Takým bol aj masaker v obci Cimenná v okrese Bánovce nad Bebravou dňa 30. novembra 1944. Ten majú na svedomí príslušníci formácie Dirlewanger, známej svojou brutalitou ešte z územia ZSSR a neskôr z Varšavského povstania. Stalo sa tak v rámci veľkej „prečesávaco-bezpečnostnej“ akcie nemeckých jednotiek v Inoveckých horách v poslednom novembrovom týždni.

Pokiaľ ide o počet obyvateľstva, postihnutá obec patrila k najmenším v okrese. Podľa sčítania ľudu mala roku 1940 iba 126 obyvateľov a ak sa pozrieme na náboženské zloženie, bola to takmer výlučne katolícka obec. Nešlo o obec s „revolučnými“ alebo odbojovými tradíciami a zázemím. Pripomeňme, že okres Bánovce nad Bebravou patril – aj vďaka dlhoročnému kňazskému pôsobeniu Dr. Jozefa Tisu v okresnom sídle, medzi kraje s najväčšou mierou podpory Slovenského štátu a jeho režimu. Je preto krutým paradoxom, že práve obyvateľstvo, ktoré malo politicky oveľa bližšie k Slovenskej než k Československej republike, bolo kruto postihnuté za vynútené služby partizánom. O tomto paradoxe hovoria aj dobové dokumenty. Pochopiteľne, po roku 1945 museli tieto fakty ostať tabu. Priam naopak, obci a jej obyvateľom marxistická publicistika či historiografia ex-post vtláčala „revolučný“ rozmer. To pozorujeme i v známych syntetických prácach. Napríklad, v rozsiahlej vlastivedno-historickej monografii *Okres Topoľčany* (Topoľčany 1988, s. 181) sa na margo Cimennej uvádza, že „fašisti“ dňa 30. novembra 1944 obec obkľúčili a *„všetkých mužov zhromaždili na dvore miestneho komisára. Keď obyvatelia odmietli prezradiť mená partizánov a členov ilegálnej KSS, fašisti začali vraždiť.“* V známej publikácii *Fašistické represálie na Slovensku* (Bratislava 1990, s. 139) nás zas autori presviedčajú, že Cimenná bola priam vzorovou odbojárskou obcou, vraj *„ilegálny revolučný národný výbor v tejto obci vznikol 15. apríla 1944.“* Zoči-voči údajom uvedeným v dobových dokumentoch nižšie, vyznievajú tieto povojnové politické fabulácie zvlášť cynicky.

Dodajme ešte, že Cimenná nebola jedinou postihnutou obcou v oblasti. Za ostatné spomeňme aspoň blízke Zlatníky, či Selec na druhej strane Inoveckého pohoria. Z tejto obce odviekli vyše 60 mužov, z ktorých sa až 43 z nemeckých táborov nevrátilo. Podobných prípadov v menšom rozsahu bolo viacero. Nikde však nie je zachytený prípad, že by sa partizánske jednotky, ktorým obyvateľstvo predtým poskytovalo rôzne služby, v kritickej chvíli postavili na obranu napadnutých obyvateľov. Vyčíňanie príslušníkov Dirlewangera, útvaru trestancov,

Pomník obetí nemeckého masakra v Cimennej (Zdroj: archív M. Lacka)

na území bánovského okresu netrvalo dlho. Od 30. novembra 1944 do 10. decembra 1944. Okrem viacerých povraždených v deň svojho odchodu z obcí Čuklasovce (dnes súčasť obce Veľké Držkovce), Dolné Držkovce, Ruskovce, Dolné a Horné Ozorovce, Podlužany, Bánovce n/B., Prusy, Dolné Naštice a Rybany odvliekli asi 90 koní, aj s miestnymi povozníkmi, až do Maďarska. Po neuveriteľných útrapách sa z týchto koní a povozníkov väčšina vrátila až na Vianoce roku 1944.

Nižšie uvedené dokumenty, podľa našich informácií a stavu poznania, neboli dosiaľ publikované. Cenné sú už tým, že boli zhotovené bezprostredne po tragédii a nenesú stopy neskorších povojnových, politických záujmov a najrôznejších „modifikácií“, tak typických pre väčšinu dokumentov viažucich sa k partizánskej a odbojovej činnosti v našej krajine.

Na spomienkovej akcii 30. novembra 2014 sa zúčastnil aj pracovník ÚPN Martin Lacko, ktorý za slovenských historikov položil k pomníku veniec (Zdroj: archív M. Lacka)

DOKUMENT Č. 1

1944, 9. december, Svinná. Hlásenie Žandárskej stanice Svinná o zabíjaní civilistov v obci Cimenná.

Vojenský historický archív Bratislava, fond Ministerstvo národnej obrany, spisy dôverné, škatuľa č. 443.

Žandárska stanica Svinná, okres Bánovce n/Bebr. Svinná, 9. december 1944
č. jedn. 315 dôv./44.

Zabíjanie civilných osôb a plenenie
v obci Cimennej.

Odpoveď na čís. 476.094 Dôv. – I/2 – 4/44. Ministerstvo národnej obrany

Prílohy: ./. Bratislava. Priamo. Dôverné.

Dňa 30. novembra 1944 o 7. hodine obsadilo nemecké vojsko [1] obec Cimennú, ktorá má asi 140 obyvateľov a 22 domov, okres Bánovce nad Bebravou.

Po obsadení obce, sobrali nemeckí vojaci všetkých mužov a dohnali ich do dvora starostu obce Michala Danku. Zo dvora starostu Michala Danku hnali mužov do dvora Jána Lagíňa v Cimennej, č. d. 18.

V dome Jána Lagíňa konali vojaci výsluch mužov tým, že sa ich pýtali či odvážali partizánov [2].

Pred príchodom nemeckého vojska na Slovensko prišli do obce Cimennej viac razy ozbrojené oddiely partizánskeho vojska, ktoré donútili starostu obce Michala Danku, aby im dal povozníkov z obce. Starosta Danko donútený hrozbou vyhovel rozkazom partizánskych oddielov a určil obyvateľov v Cimennej, ktorí mali kone, aby šli ako povozníci s partizánmi k jejich odvezeniu. Starosta Danko viedol si soznam tých osôb, ktoré na povozníctvo určil. Tento soznam nemeckí vojaci u starostu Michala Danku sobrali.

Pri odvádzaní mužov z ich domu k výsluchu a počas výsluchu nemeckí vojaci ich bili palicami, remenými korbáčami a ručnými zaistenými granátami.

Takto strašným tríznením ubili najprv bratov Jozefa Mihálika a Rudolfa Mihálika, starostu obce Michala Danku, Františka Lagíňa, Michala Lagíňa, Štefana Marguliena, Petra Marguliena, Jozefa Bolfu, Michala Danku ml., Michala Marguliena a Jána Kajana.

Z týchto osôb po tríznení odviedli na cintorín starostu obce Michala Danku, Jozefa Mihálika a Rudolfa Mihálika, ktorých donútili kopať jamu /hrob/. Potom strelením do tyla zastrelili starostu obce Michala Danku, za ním Jozefa Mihálika strelením do pravého oka a Rudolfa Mihálika strelením z predu do krku, ktorí na cintoríne ihneď zomreli. Jozefa Chudého strelením do tyla usmrtili vo vlastnom dvore, Františka Lagíňa tiež strelením do tyla usmrtili vo dvore Jána Lagíňa.

Jána Kajana po výsluchu a tríznení dohnali do jeho bytu, tento byt podmínovali, ktorý sa po výbuchu vzňal plameňom. Ján Kajan bol v tomto horiacom byte, na ktorého potom vojaci cez okno do izby strieľali. Z Jána Kajana bolo nájdené len kus ohorenej mŕtvoly /trupu/.

Medzi tým, čo vojaci mužov vyslúchali a strieľali, iní vojaci prehľadávali a zapaľovali domy, brali prádlo, šatstvo, obuv, potraviny, obilie, hydinu, ošípané, kone, ktoré potom odviezli a odviedli.

Antonovi Scheerovi, č. d. 24 vzali asi 300 – 320 litrov liehovín, jedno ošípané, rôzny tovar dennej potreby z obchodu, prádlo, a obuv, čím utrpel škodu podľa jeho udania 120.000 Ks.

Anne Lagíňovej, č. d. 3 vzali 2 kone, 1 voz, 400 g ovsa, 5 postelných plachiet, 40 kg fazule, 20 kg maku, všetko spolu v cene 75.000 Ks.

Jánovi Kajanovi, č. d. 2 vzali 2 kone, zastrelili jedno teľa, jedno žriebä a zapálili dom, jeho svokra Tomáša Sytára, ktorý úplne zhorel a tým bola spôsobená škoda 195.000 Ks.

Štefanovi Margulienovi, č. d. 5 vzali 2 kone, 1 nástenné hodiny, 2 páry čižiem, 20 kg masti, viac q obilia, prádlo a šatstvo v cene spolu 80.000 Ks.

Lukáčovi Dankovi ml. vzali 2 kobyly v cene 50.000 Ks.

Starostovi Michalovi Dankovi, čís. domu 10 vzali 2 kone, 2 koňské postroje, jeden voz, 10.000 Ks na hotovosti a zapálili mu dom, ktorý úplne zhorel a tým utrpel škodu 170.000 Ks.

Michalovi Margulienovi, č. d. 7 vzali jednu kobylu, plátno, súkno a prádlo v cene spolu 24.000 Ks. Jeho manželke Helene Margulienovej vzali na hotovosti 4.000 Ks.

Františkovi Lagíňovi, č. d. 6 vzali 2 kone, 2 koňské postroje, 1 voz, 1 pár čižiem a prádlo v cene spolu 60.000 Ks.

Jánovi Veselému, č. d. 8 vzali 1 voz, 2 koňské postroje a obilie v cene spolu 5.000 Ks.

Vojtechovi Margulienovi, č. d. 14 vzali masť a mäso z jednej ošípanej, viac kusov hydiny, všetkú obuv, 25.000 Ks na hotovosti, 4 mladé kone a zapálili mu 2 obytné domy a stodolu, ktoré úplne zhorely. Úhrnná škoda činí u Marguliena 315.000 Ks.

Anne Margulienovej, č. d. 13 zastrelili 2 kone a vzali 1 žriebä, 2.000 Ks na hotovosti, prádlo a zapálili dom, ktorý úplne zhorel. Celková škoda je 100.000 Ks.

Márii Mihálikovej, č. d. 15 vzali 1 koňa, 1 koňský postroj, 1 pár mužských topánok, 2 vrecia múky a zapálili jej dom. Celková škoda činí 180.000 Ks.

Michalovi Margulienovi ml., č. d. 16 vzali 2 kone, 2 koňské postroje, 1 voz, všetko obilie, prádlo, šatstvo a obuv. Celková škoda činí 95.000 Ks.

Petrovi Margulienovi, č. d. 16 vzali 1 koňa, 1 koňský postroj, 30 kg masti, klobásy, prádlo, všetko v cene 30.000 Ks.

Jánovi Lagíňovi, č. d. 18 vzali 2 kone, 1 voz, 2 koňské postroje, 2 prikrývky, prádlo, zemiaky, oves a z urbárskej pokladnice peniaze 2.583,40 Ks dovedna spôsobená škoda za 48.483,40 Ks.

Márii Scheerovej, č. d. 1 zapálili dom v cene 15.000 Ks.

Pauline Lagíňovej, č. d. 3 vzali 800 Ks na hotovosti. Táto si peniaze chcela uschovať k telu na prsia, ale vojak je pohrozil pištolou a peniaze mu musela vydať.

Okrem toho dopustili sa vojaci násilia na ženách a to na 18 ročnej Vilme Lagíňovej tým, že jeden vojak ju chytil na povale a násilím ju chcel prinútiť k súloži, táto ale veľmi kričala, na čo jeden z nemeckých vojakov ju bránil. Keď Vilma Lagíňová utekala z povala, sotil ju jeden vojak z rebríka tak, že táto spadla a utrpela úraz na chrbáte.

Editu Margulienovú, 18 ročnú odviedli násilím vojaci do stodoly, kde ju chceli použiť k súloži. Táto ale mala periodu, preto ju jeden vojak uderil do prsov, načo táto spadla na zem.

Antóniu Margulienovú ťahal jeden vojak do stodoly, ale táto veľmi kričala, načo veliteľ tejto vojenskej jednotky dal vojakovi rozkaz, aby Margulienovú pustil, čo tento uposlúchol.

Okrem uvedených prípadov vzali vojaci tiež Kataríne Bolfovej, č. d. 17 11.000 Ks hotovosti, múku, masť, 1 pár mužských čižiem a prádlo v hodnote 13.000 Ks. Spolu dovedna 23.000 Ks.[3]

Helene Bolfovej č. d. 17 vzali 1 pár koní, 2 koňské postroje, obilie a potraviny v úhrnnej cene 41.000 Ks.

1 Do Cimennej prišli príslušníci SS-Sonderregimentu Dirlewanger, jednej z najbizarnejších a súčasne najbrutálnejších formácií druhej svetovej vojny. Názov niesla podľa veliteľa Paula Oskara Dirlewangera (1895 – 1945), dôstojníka Waffen SS a člena NSDAP. Jej počiatky siahajú do roku 1940, keď sa utvorila jednotka zložená z rôznych trestancov, najmä pytliakov, ktorí si nasadením v bojoch mali zaslúžiť odpustenie trestu. Ako dobrovoľníci sa sem postupne dostávali aj ťažkí kriminálnici, vrahovia, ale i príslušníci najrôznejších východných národov zo zajateckých táborov. Počas formovania prešla jednotka rôznymi názvami (Sonderkommando Dr. Dirlewanger, SS-Sonderbataillon Dirlewanger, SS-Sonderregiment Dirlewanger; od novembra 1944 SS-Sturmbrigade Dirlewanger). Nasadzovaná bola na území ZSSR, Poľska a všade ju sprevádzala najhoršia povesť: z vojenskej stránky krajná nedisciplinovanosť, zo stránky vystupovania bezmedzná brutalita. Aj napriek sťažnostiam nemeckých vyšších veliteľov požívala – vďaka osobnej priazni Heinricha Himmlera – prakticky imunitu. Na Slovensko sa presunula z Varšavy v dňoch 14. – 16. 10. 1944. Spočiatku bola nasadená do bojov proti povstalcom na strednom Slovensku, neskôr sa zúčastňovala aj rôznych „očisťovacích" akcií postihujúcich najmä civilné obyvateľstvo. Zo Slovenska definitívne odišla 28. 1. 1945. Bližšie SCHVARC, M.: Formácia Dirlewanger – jednotka trestancov. In: Vojenská história, roč. 7, 2003, č. 4, s. 96 – 111.

2 Pokiaľ ide o partizánov, malé pohorie Považský Inovec, ktorého súčasťou bola aj Cimenná, bolo v jeseni 1944 bohaté na partizánov. Od konca októbra sa v jeho strednej časti striedavo zdržovali príslušníci partizánskej brigády Boženko (vel. A. A. Snežinský), príslušníci 3. roty (vel. V. Žalman) partizánskej brigády J. Žižku, a to od polovice septembra 1944, a začas i prieskumná skupina (NKVD) M. Čerkuna-Kyjevského. Tieto zoskupenia sa nachádzali približne v trojuholníku Nová Lehota – Podhradie – Zlatníky. V chotári obce Selec od septembra až do začiatku decembra 1944 zakotvil zas oddiel I. part. brigády M. R. Štefánika „Šrobár". Dlhotrvajúca prítomnosť takéhoto množstva partizánov na malom priestore bola neúnosná z hľadiska hospodárskeho, no predovšetkým bezpečnostného.

3 Správne by malo byť 24 000 Ks.

Jakubovi Chudému vzali 1.000 Ks na hotovosti, šaty, prádlo a obuv v cene spolu 9.000 Ks.

Anne Božíkovej, rod. Malcovej, č. d. 11 vzali 2.000 Ks na hotovosti, šatstvo, prádlo a potraviny v úhrnnej cene 9.000 Ks.

Všetci poškodení roľníci boli predvolaní na okresný úrad v Bánovciach nad Bebravou, kde bola s nimi spísaná podrobná zápisnica o utrpenej škode.

Z obce Cimennej nebol nikto v službách partizánov a ku vykonávaniu povozníctva pre partizánov boli občania k tomuto prinútení ozbrojenými partizánmi a jednak nariadením obecného starostu Michala Danku, ktorý tiež bol k tomu donútený.

Starosta Michal Danko bol veľmi horlivým činiteľom HSĽS a HG a po stránke štátnej bol spoľahlivý.

Telefonická zpráva o tomto prípade bola podaná telefonicky okresnému úradu v Bánovciach nad Bebravou dňa 2. decembra 1944. Súhlasný prieklep tejto zprávy predkladám Prezídiu Ministerstva hospodárstva v Bratislave, Oblastnému žandárskemu veliteľstvu v Trenčíne, Okresnému úradu v Bánovciach nad Bebravou priamo a Hlavnému veliteľstvu žandárstva v Bratislave.

Vojenský útvar ani veliteľstvo, ktorému vojaci patrili sa nepodarilo zistiť.

Hl. d. z.[4] JAGELLA[5]

DOKUMENT Č. 2

1944, 2. december, Bánovce nad Bebravou. Zápisnica o vypočúvaní svedkov masakra.

Štátny archív v Bytči, fond Trenčianska župa II., spisy prezidiálne, škatuľa 37.

Odpis.

Zápisnica

spísaná dňa 2. decembra 1944 na okresnom úrade v Bánovciach n/Bebr.

Predmet:

Michal Danko a spol., občania z Cimennej, odstrelenie menovaných nemeckou brannou mocou pri protipartizánskom ťažení dňa 30. novembra 1944.
Prítomní niže podpísaní.

Pokračovanie:

Bez predvolania predstúpily: Jozefína Miháliková, rod. Danková, 31 ročná, obyvateľka z Cimennej, Hermína Lagínová, 34 ročná, obyvateľka z Cimennej a súhlasne udávajú nasledovné:

Dňa 30. XI. 1944 okolo 7. hodiny rannej došla k nám do dediny istá nemecká vojenská jednotka. My vôbec nevieme ku ktorému vojenskému telesu táto jednotka patrila, vieme len toľko, že to boli nemeckí vojaci. Ako sme sa dopočuly, niektorí vojaci tejto jednotky pobrali všetok trúnok [6] u hostinského Scheera. Potom nevieme na čí rozkaz sohnali všetkých mužov z obce najprv do domu a vlastne do dvora Michala Danku, starostu, a neskôr aj do dvora Jána Lagína, obyvateľa z Cimennej. Čo tam s nimi robili, či ich vyšetrovali alebo vypočúvali, to nevieme. Ja nižepodpísaná vdova po Jozefovi Mihálikovi videla som svojho muža len na posledne spomenutom dvore za niekoľko minút a videla som ho na tvári strašne dobitého. Až odpoludnia sme sa dozvedely, že šiesti mužovia z Cimennej a medzi nimi aj môj muž sú už mrtví a že sú

zastrelení na cintoríne. Kto ich strielal a na čí rozkaz, to my nevieme, vieme len toľko, že horeuvedeného dňa na tomto cintoríne boli zastrelení.

1./ Michal Danko starosta obce a predseda Strany HSĽS a veliteľ HG v Cimennej, asi 60 ročný,

2./ Jozef Mihálik, roľník 29 ročný, zanechal ženu a jedno nezaopatrené dvojročné dieťa, živil tiež matku – vdovu,

3./ Rudolf Mihálik, 22 ročný, roľník, slobodný,

4./ František Lagín, 42 ročný, roľník, člen obecného výboru, miestostarosta. Zostala po ňom manželka, 4 nezaopatrené deti, mimo toho živil svokru – vdovu aj švagrinú – vdovu,

5./ Jozef Chudý asi 30 ročný, roľník a vlastne hospodársky sluha, slobodný,

---

Ďalej hlásime, že hneď z rána zapálila táto jednotka nasledovné domy roľníkov:

1./ dom Michala Danku, bývalého starostu,

2./ dom Štefana Marguliena st.,

3./ dom Štefana Marguliena ml.,

4./ dom Jozefa Mihálika.

Tieto domy boly zapálené zvnútra, takže postihnutým zhorel aj nábytok, šatstvo, periny a potraviny. Hasenie týchto domov alebo vynášanie hnuteľností nebolo dovolené.[7]

Keďže mrtvoly zastrelených mužov sú už tri dni na cintoríne nepochované, žiadajú podpísané, aby okresný úrad vydal im súrne pohrebné povolenie. Pri tomto podotýkajú, že úradný prehliadač mrtvol Anton Scheer hostinský neni doma, lebo bol s ostatnými mužmi obce na neznáme miesto odvlečený a preto žiadajú, aby pán štátny obvodný lekár vydal povolenie pre pohreb bez hlásenia prehliadača mrtvol to tým viac, lebo verejná zdravotnosť obce by mohla utrpeť újmu rozkladom mrtvol.

Po prečítaní podpísané.

D.a.h.

Okresný náčelník:
Minárik, v. r.

Vypočúvané:
Jozefína Miháliková, v. r.
Hermína Lagínová, v. r.

Zapisovateľka:
Kováčová, v. r.

Za správnosť vyhotovenia odpisu:
V Bánovciach n/B. dňa 1. februára 1945.

Okresný náčelník: v. r.

4 Hlavný dôstojnícky zástupca – hodnosť v žandárstve do roku 1945.

5 Okrem samotného hlásenia, v sprievodnom liste na MNO zástupca žandárskej stanice ešte uviedol: „Z hlásenia vidno, že jednanie príslušníkov nemeckej brannej moci bolo úplne svojvoľné, bezprávne a odporujúce medzinárodnému právu. Nemecká branná moc nám síce prišla na pomoc, čo však neznamená, že s ňou prišla aj trestná právomoc. Súdna právomoc nad civilným obyvateľstvom je výsostným právom štátu. Tým horšie, že to vykonávajú obyčajní vojaci, bez akehokoľvek výsluchu a spôsobom – katyňským. Prosím o vyšetrenie prípadu.“ Toto vyjadrenie nie je iba svedectvom o rozhorčenosti (bezmocnosti) slovenských štátnych orgánov, ale súčasne je aj svedectvom o zakorenení informácie o brutálnom masakri poľských dôstojníkov Sovietmi v Katynskom lese v roku 1940, ktorá sa Slovenskom a Európou prevalila v roku 1943.

6 Alkohol (tvrdý).

7 Podľa informácie súčasného starostu obce Jozefa Lagína (1953) nemeckí vojaci vypálili aj osadu Tarabovec patriacu k Cimennej. V tom čase (1944) však už osada nebola obývaná. Využívali ju však údajne ako úkryt niektoré prenasledované židovské rodiny. Boli tu údajne aj tri budovy hájovní, ktoré vyhodili do vzduchu. Osada sa po vojne už neobnovila.

DOKUMENT Č. 3

1944, 5. december, Bánovce nad Bebravou. Zápisnica o vypočúvaní svedkov masakra.

Štátny archív v Bytči, fond Trenčianska župa II., spisy prezidiálne, škatuľa 37.

Odpis.

Zápisnica

spísaná dňa 5. decembra 1944, na okresnom úrade v Bánovciach nad Bebravou.

Predmet:

Neb. Michal Danko a spol., obyvatelia z Cimennej, zastrelení pri protipartizánskom ťažení, dňa 30. XI. 1944, vypočutie svedkov.

Prítomní sú:

Alexander Minárik, hl. radca v. s. v.[8] okresný náčelník,
František Lagín, st., obyvateľ obce Cimenná,
Ján Lagín, obyvateľ obce Cimenná,
Michal Lagín, obyvateľ obce Cimenná,
Antónia Kováčová, zapisovateľka.

Pokračovanie:

Ku predmetu po upozornení na následky krivého svedectva vypočutí boli: Ján Lagín, 43 ročný, ženatý, roľník, náb. r. kat., netrestaný, mimo vojenského pomeru, slovenský štátny občan, obyvateľ v Cimennej, č. d. 18. udáva na nasledovné:

Dňa 30. novembra 1944, asi o 7. hodine prišla do obce mne neznáma nemecká vojenská jednotka v sile asi 1 čaty [9]. Mužstvo bolo oblečené väčšinou v zelenkavej [10] uniforme a mnohí z nich mali strakavé polné plášte [11]. Jedna skupina týchto vojakov hneď od dolnieho konca dediny začala vyháňať všetkých chlapov na ulicu a hnala ich na dvor nebohého Michala Danku, starostu obce. Ženy a deti mohly zostať doma. Hostinský Scheer býva v obci na okraji, tento prišiel ku sohnanej skupine mužov oneskorene a preto ho jeden z vojakov po celej ceste bil s palicou po hlave. Chlapi na dvore neb. Michala Danku boli postavení do radu a prvé čo im vojaci prezerali, bola ich obuv. Dobrú obuv – čižmy a bakanče museli ihneď vyzuť, tieto si vojaci hneď vzali a hodili im starú roztrhanú obuv. Tak urobili aj s istým 12 ročným chlapcom, ktorého matka je na robote kdesi v Čechách. Po tomto sa pýtali neb. starostu Michala Danku, kto tu má najväčšiu budovu, do ktorej by mohli sohnať mužov. V tom už pribehol istý vojak a hlásil, že môj dom je na toto spôsobilý. Potom nás hnali smerom k môjmu domu a pri tejto ceste sme videli, že dom Vojtecha Marguliena už horí a bolo vidno, že bol podpálený z vnútra. Pri tomto dome celá naša skupina musela postáť, k domu sme sa však priblížiť nesmeli a len z dialky sme videli, že niektorí vojaci vybíjajú aj okná domu aby vznikol čím väčší prievan a aby sa takto podporoval požiar. Na dvore môjho domu museli sa všetci chlapi postaviť do radu. Niektorých starcov a menovite aj tu prítomného Františka Lagína st., ďalej Jána Bolfu st. a Jozefa Marguliena st. prepustili domov s rozkazom, aby sa zdržovali doma a nevychádzali von. Za týmto pýtal sa ma jeden asi poddôstojník nemeckého vojska, či som ja pánom tohto domu a keď

som mu toto aj cestou privolaného tlmočníka prisvedčil, nakázal mi, aby som hneď zapriahol kone a doviezol dvoch vojakov do Dolných Držkoviec. Títo ako si myslím niesli hlásenie svojmu veliteľovi. Čo sa potom ďalej v obci robilo to už viem len podľa druhých občanov, lebo ja som sa vrátil len asi za 2 hodiny, keď už väčšina chlapov bola prehliadnutá. Ostatné podrobnosti môže udať tu prítomný môj brat Michal Lagín.

Michal Lagín, 35 ročný, ženatý, roľník, náb. r. kat., netrestaný, slovenský štátny občan, obyvateľ v Cimennej, č. d. 3 udáva:

Horeuvedené okolnosti môjho brata môžem len potvrdiť a opakovať. Po jeho odchode prišli na dvor môjho brata Jána Lagína zas novší vojaci, ktorí medzi časom ako sme sa neskôr dozvedeli, poprekutávali všetky domy, z týchto mnoho vecí pobrali a doniesli potom aj spisy a písomnosti na stôl vyšetrujúceho dôstojníka alebo poddôstojníka, lebo jeho hodnosť som nebol ustáliť, keďže mal plecia zakryté ženským vo štvoro zloženým ručníkom. Ostatní vojaci medzi tým ponúkali sa liehovinami, ktoré mal takmer každý vojak so sebou, lebo však som videl, že im flaše trčia z vačku. Potom nás chlapov po jednom volali do miestnosti. Každého muža, ktorý vkročil do miestnosti počastoval istý do sivých šiat oblečený vysoký vojak tvrdým úderom jazdeckého bičíka do tváre a do hlavy. O tom, čo sa mojich predchodcov týkalo, to neviem. Keď som ja vstúpil do miestnosti udrel ma spomenutý vojak jazdeckým bičom do tváre, ukázal mi miesto kde si mám stať, potom som zas dostal jeden úder do tváre pri otázke, či som vozil partizánov. Keď som mu prisvedčil, že v jednom prípade som tak urobil, lebo ma štyria partizáni donútili na to so zbraňou v ruke, zas ma chcel udrieť, ale v tom skríkol ten dôstojník alebo poddôstojník, ktorý sedel za stolom, že už je dosť, aby ma nebil. Pri vykročení z dvier miestnosti, dal mi jazdeckým bičom ešte jednu šikmo cez tvár, takže na konci bol som celkom dokrvavený. Pred ukončením môjho výsluchu vyvolali ešte zo súsednej izby nebohého starostu Michala Danku a pýtali sa ho, či som vozil partizánov. On odpovedal len toľko, že áno. Na to mu rozkázali, aby sa vrátil do druhej miestnosti a ja som bol vyšmarený na dvor. Týmto istým spôsobom vyšetrili ešte Štefana Marguliena, Jána Veselého, Michala Danku a Františka Lagína. Všetci tu menovaní vyšli zo spomenutej miestnosti tiež úplne dobití a dokrvavení a najhoršie bol doriadený nebohý František Lagín, ktorý mal nos asi úplne dodrúzganý. Tohto hneď chytili štyria mužovia, zavliekli ho za pajtu [12] môjho brata Jána Lagína a tam ho automatickou pištolou odstrelili. Môže byť, že bol strelený aj z vojenskej pušky, lebo počuli sme vystreliť štyri alebo päť ráz. Prečo bol menovaný odstrelený to my nevieme. Po vyšetrení mužov oddelili vojaci na stranu Jána Kajana, 44 ročného obyvateľa z Cimennej, ktorý bol hluchý a ktorý má tiež 2 hluchonemé deti a o tomto jeden vojak poznamenal: „Tebe naženiem rozumu.“ V tom už horelo 6 domov a menovite: dom Vojtecha Marguliena, Štefana Marguliena, Vojtecha Marguliena – 2. dom, Jozefa Mihálika, Michala Danku a tiež dom už horespomínaného hluchého Jána Kajana, ktorý aj sám v tomto dome uhorel tak ako sme to z jeho telesných pozostatkov zistili. Príčiny, prečo sa nemohol z domu zachrániť, nevieme. Menovaný bol ináč mimo hluchoty schopný práce a bol ináč telesné zdravý. Konečne zhorel tiež dom vd. Márie Scheerovej. Všetky tieto domy boly z vnútra zapálené.

Z uvedenej skupiny už vyšetrených mužov museli sa postaviť stranou Jozef a Rudolf Mihálik a to tak, že ani na seba, ani na skupinu ľudí nesmeli hladieť. Na konci zavolali z domu starostu Michala Danku a potom ho spolu s Rudolfom a Jozefom Mihálikom dohnali pod šopu Jána Lagína, kde im tento musel dať 2 rýle a jedny železné vidly do rúk. My sme sa z miesta hnúť nesmeli ale o chvíľku počuli sme z cintorína asi šesť výstrelov a hneď sme si vedeli predstaviť čo tam asi bolo. Ako to stopy dokazujú, menovaní traja mužovia museli si vykopať hroby a vlastne len vyhodili niekoľko lopát hliny a na mieste, ktoré si vyvolili boli odstrelení. Kto ich strielal a kto toto nariadil, za akú vinu, o tom my nič nevieme.

8 Skratka v. s. v. – verejná služba vnútorná.

9 Čata – približne 30 mužov.

10 Príslušníci Waffen-SS nosili podobné poľné uniformy ako príslušníci pravidelnej nemeckej armády (Wehrmacht), na ktoré si navliekali maskovacie pláštenky. Pri formácii Dirlewanger, známej nerešpektovaním vojenských regúl, však bol problémom aj nejednotný odev. Podľa niektorých povojnových nemeckých svedectiev tu totiž „len niekoľkí nosili uniformu SS”. Pozri SCHVARC, M.: Formácia Dirlewanger – jednotka trestancov. In: Vojenská história, roč. 7, 2003, č. 4, s. 107.

11 Pravdepodobne išlo o maskovacie pláštenky.

12 Stodola.

My nižepodpísaní dobrým svedomím a pod plnou zodpovednosťou prehlasujeme, že podľa nášho svedomia horeuvední zastrelení mužovia neboli ani pučistami, ani partizánmi, ani Čechoslovákmi, svoj samostatný štát Slovenskú republiku mali radi, veď sa nikomu z nás nikdy lepšie nevodilo, ako teraz. Ak menovaní vykonali niečo pre partizánov, urobili tak ako bezbranní, len pod nátlakom ozbrojených banditov a za takéto vynútené služby však podľa nášho úsudku nezaslúžili tak ukrutný trest.

Pripomíname ešte, že spomenutá nemecká jednotka pri odchode z obce vzala so sebou 27 koní, teda všetky kone z dediny až na jednu vysoko žrebnú kobylu. O tom, komu koľko šatstva, peňazí, potravín a iných hnuteľností vojsko pobralo, ešte ani teraz vedomostí nemáme.

Po prečítaní podpísané.

D.a.h.

Okresný náčelník:
Minárik v. r.

Ján Lagín, v. r.
Michal Lagín, v. r.
František Lagín, st. v. r.
Vypočúvaní

Zapisovateľka:
Kováčová v. r.

Za správnosť vyhotovenia odpisu:
V Bánovciach n/B. dňa 1. februára 1945.

Okresný náčelník v. r.

DOKUMENT Č. 4

1944, 6. december, Bánovce nad Bebravou. Zápisnica o vypočúvaní svedkov masakra.

Štátny archív v Bytči, fond Trenčianska župa II., spisy prezidiálne, škatuľa 37.

Odpis.

Zápisnica
spísaná dňa 6. decembra 1944 na okresnom úrade v Bánovciach n/Bebr.
Prítomní sú podpísaní.

Predmet:
Neb. Michal Danko a spol., obyvatelia z Cimennej, zastrelení pri protipartizánskom ťažení dňa 30. XI. 1944, vypočutie Antona Scheera, obyvateľa z Cimennej.

Pokračovanie:

Predvolanému Antonovi Scheerovi, 34 ročnému, ženatému, rím. kat. vierovyznania, netrestanému, povolaním hostinskému, obyvateľovi z Cimennej, č. d. 24. Slovenskému štátnemu občanovi bola prečítaná zápisnica o vypočutí Jána Lagína a Michala Lagína, obyvateľov z Cimennej s tým, aby výpovede týchto potvrdil a udal vôbec čo mu je o celom prípade známe. Menovaný po upozornení na následky krivého svedectva a falošnej prísahy vypovedal toto: „S ostatnými mužkými obyvateľmi obce Cimenná bol som aj ja sohnaný na dvor neb. starostu Michala Danku. Celý prípad sa tak udal, ako to vylíčili Ján a Michal Lagín, obyvatelia z Cimennej. K ich výpovedi nemám viac čo udať. Správnosť v zápisnici uvedených údajov

potvrdzujem s tou poznámkou, že spomenutý nemecký vojak, keď som oneskorene prichádzal ku skupine mužov nebil ma palicou po hlave ale len po krížoch a keď som ku skupine došiel, ten istý vytiahol mi potom asi 4 zauchá, tak že ma až dokrvavil."

Na otázku, koľko liehovín pobrali vojaci spomenutej nemeckej jednotky, udáva:

„Keďže som staval svoj dom, mal som čiastku mojich liehovín uschované u súsedov a známych. U vd. Anny Lagínovej mal som asi 80 litrov čistého liehu. Tamtiež mal som uschované asi 20 litrov liehovín už neviem, či to bola slivovica a či horké pálené. U Heleny Margulienovej mal som 15 litrov koňaku v demijone. U Michala Marguliena st. som mal v úschove 50 litrov liehovín, teraz ale neviem akého druhu, bola to pravdepodobne slivovica a borovička. U svojej svokry Márii Mihálikovej mal som 10 lit. rumu. Vo svojom hostinci mal som tiež väčšiu zásobu pálených liehových nápojov tak asi na 170 lit., tieto liehové nápoje boly v demijonoch a vo flašiach a mnohé v pečatených flašiach. Tieto všetky liehoviny spomenutí odvliekli, tak z obchodu ako aj z hostinca a z horeuvedených domov. Moja manželka, ktorá bola v hostinci mi potom hlásila, že niektorí vojaci si nalievali z liehovín hneď do poľných fliaš ale keď videla, že si samovoľne počínajú a nemienia za liehoviny platiť, odišla." Na otázku, či nemeckí vojaci pili hneď z odvlečených liehovín odpovedá: „Viem len toľko, že jeden 10 litrový demijon horkého bol odnesený aj do izby Jána Lagína. Pravdou je, tak ako to moji spoluobčania v zápisnici udali, že mnohým vojakom trčaly fľaše z vačku a že sa s liehovinami vzájomne ponúkali. Ďalšie vo veci udať neviem."

Po prečítaní podpísané.

D.a.h.

Okresný náčelník:
Minárik, v. r.

Vypočúvaný:
Anton Scheer, v. r.

Zapisovateľka:
Kováčová v. r.

Za správnosť vyhotovenia odpisu:
V Bánovciach n/B. dňa 1. februára 1945.

Okresný náčelník: v. r.

Martin Lacko • German Bloodbath in Cimenná on 30 November 1944

The period of Nazi occupation (from October 1944 to April 1945) belongs to the bloodiest periods in the Slovak history. The civilians were put under stress by both sides. On one hand they had to give food and provide different services to the partisans, but on the other hand they were threatened to be draconically punished for it by the Germans. Peaceful inhabitants of the villages situated at the foot of the mountains paid high price due to those contradictory orders. This was also the case in the small village of Cimenná (approx. 100 inhabitants) in the district of Bánovce nad Bebravou in November 1944. Members of the German Waffen-SS Dirlewangen formation brutally killed six local men during an anti-partisan action on 30 November 1944, including its mayor, the village was set on fire and plundered. The documents published were made by relevant state administration bodies in the region (Gendarmerie Station, District Office) at the beginning of December 1944. These documents are special due to their direct and explicit character, as well as due to the fact they were written only shortly after the event.

PhDr. Martin Lacko, PhD. (1976)
Je absolventom Filozofickej fakulty UK v Bratislave (odbor história – filozofia). Pôsobí ako pracovník Sekcie vedeckého výskumu Ústavu pamäti národa v Bratislave. Zaoberá sa najmä výskumom obdobia 1. Slovenskej republiky, pričom doteraz publikoval asi 30 vedeckých štúdií, doma i v zahraničí. Je autorom troch monografií – *Dezercie a zajatia príslušníkov Zaisťovacej divízie v ZSSR v rokoch 1942 – 1943*, *Slovenské národné povstanie 1944* a *Slovenská republika 1939 – 1945*.

NIKOLAJA OĽGA MYDLÍKOVÁ OSBM

PAVOL JAKUBČIN

Svedectvo rehoľnej sestry Nikolaje Oľgy Mydlíkovej z Rádu sestier sv. Bazila Veľkého (OSBM) vzniklo na základe osobného rozhovoru, ktorý zachytili pracovníci referátu Oral history Ústavu pamäti národa v auguste 2012 v Prešove. Nedlho predtým, v roku 2011, boli jej spomienky vydané v knižnej podobe pod názvom *Príbeh môjho života* [1]. Predkladaný text predstavuje výber z rozprávania sestry Nikolaje Oľgy Mydlíkovej zachyteného počas rozhovoru a je doplnený niektorými informáciami z knižnej publikácie ako aj archívnymi materiálmi zachovanými v Archíve Ústavu pamäti národa.

MLADOSŤ A ŠTÚDIUM V PRAHE

Oľga Mydlíková sa narodila 20. mája 1928 v dedinke Becherov, okres Bardejov. Jej otec Juraj pôsobil v Becherove ako gréckokatolícky kňaz.[2] Prvé štyri roky navštevovala ľudovú školu – jednotriedku v Becherove. Ako desaťročnú ju rodičia zapísali na osemročné gréckokatolícke cirkevné gymnázium v Prešove.[3] Prvé roky počas štúdia v Prešove bývala u svojho starého otca Jaroslava Kapišinského, ktorý bol taktiež gréckokatolíckym kňazom, už na dôchodku. Keď starý otec Kapišinský zomrel, bývala Oľga u starej mamy Mydlíkovej. Neskôr, po smrti otca začiatkom roku 1944, sa z Becherova do Prešova presťahovala aj Oľgina mama Marta, takže bývali spolu v prenajatom byte. Dňa 20. decembra 1944 zažili s mamou bombardovanie Prešova, na ktoré si Oľga spomína: *„Bola to hodina a dvadsať minút, ale bol to veľmi ťažký čas. Pamätám si, že som sa pozrela z okna, asi okolo ôsmej hodiny večer, a vonku bolo tak svetlo, ako keď je slnečný deň. Za chvíľku začali sirény hučať. Zobrali sme kabáty a utekali sme s mamkou do pivnice. Za chvíľu*

Nikolaja Oľga Mydlíková OSBM (Zdroj: www.bazilianky.wbl.sk)

1 MYDLÍKOVÁ, O. N.: Príbeh môjho života. Bratislava 2011.

2 Juraj Mydlík (1893 – 1944) – gréckokatolícky kňaz, v Becherove pôsobil od roku 1921 do až svojej smrti (26. 1. 1944).

Oľga Mydlíková s rodičmi
(Zdroj: publikácia Príbeh môjho života)

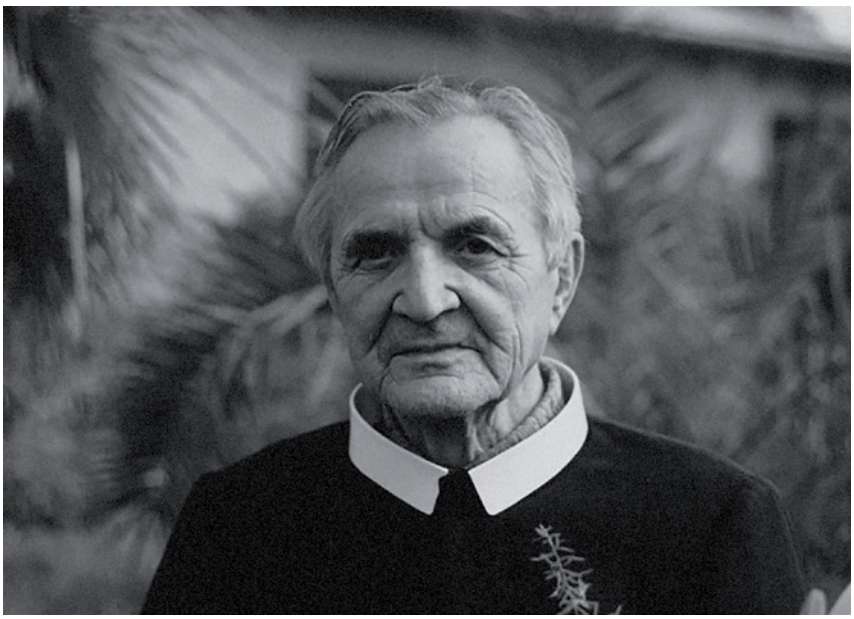

Pankrác Pavol Hučko OSBM
(Zdroj: archív P. Jakubčina)

už začali padať bomby. Vždycky sme počuli ako sa lietadlo akoby spúšťalo dole a nižšie a potom padla bomba. Predstavovali sme si, že už tá ďalšia určite bude na nás. Neďaleko nás bolo ihrisko na Sabinovskej ulici, aj teraz je tam, tam mali uloženú muníciu Nemci, takže to bolo takým cieľom bombardovania. Dosť často tam padali bomby a my sme sa stále nahlas modlili ruženec a triasli sme sa celú tú hodinu. Keď to skončilo, tak sme ďakovali Pánu Bohu, pretože náš dom skutočne nebol ani trochu poškodený.“ [4]

Po maturite v roku 1946 uvažovala Oľga o ďalšom štúdiu a hoci cítila povolanie vstúpiť do rehole, po porade so svojím spovedníkom Mariánom Potašom [5], sa rozhodla pre štúdium medicíny, ktorá ju veľmi priťahovala. Medicínu začala študovať na Karlovej univerzite v Prahe. Ubytovanie v Prahe jej pomohol nájsť kňaz Pankrác Hučko [6], ktorý ju zaviedol do internátu u rehoľných sestier z Kongregácie dcér Božskej Lásky, tzv. Mariánsky ústav na Ječnej ulici. V ústave bývali stredoškoláčky a jedno poschodie bolo vyhradené aj študentkám vysokých škôl. *„Všetky tie vysokoškoláčky boli veriace a veľmi sme si všetky rozumeli. Spoločne sme prežívali skúšky, aj spoločne oslavovali a modlili sa za jednu,*

3 Gréckokatolícke ruské gymnázium v Prešove založil v roku 1936 biskup Pavol Peter Gojdič OSBM, v úsilí o kultúrne pozdvihnutie Rusínov--Ukrajincov. V školskom roku 1942/1943 navštevovalo gymnázium už 350 žiakov. Bližšie pozri BORZA, P.: Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku v období II. svetovej vojny (1939 – 1945). Prešov 2006, 222 s.

4 Dňa 20. 12. 1944 bombardovalo Prešov sovietske letectvo. Identifikovaných a oficiálne pochovaných obetí bombardovania bolo stošty-ridsať. Okrem toho sa na mestskom cintoríne nachádza hromadný hrob, avšak bez udania, koľko ľudí je v ňom pochovaných. Počas náletu bola zasiahnutá aj budova väznice gestapa, v ktorej zahynulo ďalších približne stodvadsať väzňov a údajne vyše tristo Nemcov. Zničených alebo ťažko poškodených bolo 400 objektov, 207 bytov bolo úplne zničených, 3503 poškodených. Viac pozri PETRAŠKO, Ľ.: Stalinove sviečky nad mestom. Nálet na Prešov pred Vianocami 1944 očami pamätníkov. Pamäť národa, roč. 10, 2014, č. 2, s. 62 – 78.

5 Marián Ján Potaš OSBM (1918 – 2006) – gréckokatolícky kňaz; v rokoch 1943 – 1947 pôsobil ako kňaz a riaditeľ gréckokatolíckeho internátu v Prešove; bol blízkym spolupracovníkom biskupa Pavla Gojdiča; v rokoch 1945 – 1948 študoval právo na Karlovej univerzite v Prahe; v roku 1948 bol po prvýkrát zatknutý, v roku 1950 odsúdený na osem rokov väzenia; po podmienečnom prepustení pracoval tajne s mládežou, za čo bol v roku 1958 opäť odsúdený na osem rokov väzenia. Do roku 1968 žil a pracoval v Čechách, následne pastoračne pôsobil v Prešove a vo farnosti Vyšný Orlík, okres Svidník. Na oboch pôsobiskách neustále tajne pracoval s mládežou, duchovne viedol sestry baziliánky, pripravoval samizdatovú literatúru. V roku 1968 sa zaslúžil o prenesenie telesných pozostatkov biskupa Pavla Gojdiča z Leopoldova do Prešova. V roku 1972 prijal z rúk Felixa M. Davídka tajné biskupské svätenie. Viac pozri BABJAK, Ján.: Zostali verní. Osudy gréckokatolíckych kňazov. II. zväzok (5. – 8. diel). Prešov 2011, s. 314 – 319.

6 Pankrác Pavol Hučko OSBM (1913 – 2002) – gréckokatolícky kňaz; do roku 1945 pôsobil na Gréckokatolíckej učiteľskej akadémii v Prešove, následne viedol gréckokatolícku farnosť sv. Klimenta v Prahe. Pomáhal gréckokatolíckym kňazom a veriacim utekajúcim z Ukrajiny, za čo bol v marci 1947 zatknutý a obvinený zo spolupráce s banderovcami. V roku 1948 odsúdený v Prahe na 15 rokov väzenia.

Oľga Mydlíková ako maturantka
(Zdroj: publikácia Príbeh môjho života)

Oľga Mydlíková s mamou v Prešove v roku 1945
(Zdroj: publikácia Príbeh môjho života)

za druhú a tešili sme sa, keď niektorá spravila skúšku. V ústave, v kaplnke, ktorá bola dosť priestranná, slúžieval svätú omšu taký staručký kňaz, ktorý tam aj v internáte býval. Skoro všetky vysokoškoláčky chodili denne na svätú omšu, alebo chodili aj k jezuitom, ktorí boli na Ječnej ulici a ich kostol svätého Ignáca bol veľmi sympatický a veľmi nás tiež priťahoval. Do našej cerkvi,[7] *ktorá je tiež v Prahe, som chodievala iba v nedeľu. Ale pán Šutka, ktorý viedol zbor, ma hneď zaangažoval do spevu, takže som chodila potom aj na skúšky zboru a vždy v nedeľu som išla do našej cerkvi na svätú liturgiu. V roku 1946 a 1947 ešte pripravovali prednášky pre vysokoškolákov jezuiti, dominikáni, aj františkáni. My dievčatá sme ich väčšinou striedali, raz sme boli tu, raz tam, všetko nás priťahovalo.“*[8] Veľmi živo si Oľga spomína na pražské kázne: *„U jezuitov boli aj veľmi hodnotné kázne. Pamätám si, že v nedeľu mali poslednú liturgiu večer o pol ôsmej a predtým o siedmej mali kázeň. Vtedy mali amplióny aj vonku a plno ľudí na ulici počúvalo ich kázeň. V roku 1947 prišiel do Prahy Silvester Krčméry. Prišiel vtedy z Francie a bol taký nadchnutý! Zorganizoval medikov do takzvanej Svätováclavskej ligy a tam sme sa schádzali a rozoberali sme Sväté písmo.“*

Február roku 1948 jej utkvel v spomienkach takto: *„Veľmi ťažko sme prežívali štyridsiaty ôsmy rok, február. So strachom a úzkosťou sme čakali, čo bude ďalej. A skutočne všeličo sa na fakulte zmenilo. Hneď boli zavedené marxistické prednášky a na konci každého semestra skúška. Hneď sa aj začalo hovoriť o previerkach. Ja som si nevedela predstaviť, ako prejdem previerkou, ale Pán Boh zasiahol takým divným spôsobom. Ešte keď som bola v roku 1943 na gymnáziu, prišla k nám na gymnázium študovať Zuzka Lukáčová. Pochádzala zo židovskej rodiny z Popradu, v Poprade jej rodičia mali obchod a pomocou pána biskupa Gojdiča a otca Krličku*[9] *bola celá rodina pokrstená. Otec Krlička im vybavil aj takzvanú výnimku, takže kým neprišli Nemci, mali zaistené, že nebudú odvezení do Osvienčimu. Ona už nechcela chodiť v Poprade do školy, keď sa pokrstili, tak prišla do nášho gymnázia. My sme sa tak trošku kamarátili. Veľa mi rozprávala o tom, ako sa jej známi a príbuzní dostali do Osvienčimu a zahynuli. A potom, už keď prišli Nemci, tak sa celá rodina musela skrývať*

7 Cerkev, cerkov alebo cerkva – tradičné výrazy pre gréckokatolícky chrám.

8 Išlo o tzv. Studium catholicum pre poznanie katolíckej teológie pre laikov, ktoré vzniklo v Prahe v polovici tridsiatych rokov 20. storočia. Prerušené vojnou, pokračovalo najmä v rokoch 1947 – 1948. Hlavný organizátor, Jan Evanjelista Urban OFM, chcel vytvoriť systém kurzov, ktoré by doplňovali vysokoškolské štúdium a jeho odbory po stránke katolíckej. Cieľom bolo sprostredkovať laikom primerané poznanie katolíckej náuky o Bohu, svete a ľudskom živote. Viac pozri NOVOTNÝ, V.: Odvaha být církví. Josef Zvěřina v letech 1913 – 1967. Praha 2014, s. 182 – 184.

9 Ján Krlička (1911 – 1994) – gréckokatolícky kňaz; počas vojny pomáhal zachraňovať Židov vysluhovaním sviatosti krstu ako aj ukrývaním židovskej rodiny priamo na svojej fare v Helcmanovciach, kde v rokoch 1939 – 1950 pôsobil. V roku 1950 bol zatknutý a následne internovaný. Po násilnom vysťahovaní žil v rokoch 1952 – 1963 aj s rodinou v severných Čechách. V roku 1968 sa stal členom Akčného výboru a pričinil sa o obnovu Gréckokatolíckej cirkvi. Viac pozri BABJAK, J.: Zostali verní, II. zväzok, s. 68 – 71.

v lese. Nakoniec, s Božou pomocou sa zachránili, aj prežili celá rodina. Ale ja som o nich už potom nič nevedela. Až sme sa naraz stretli na fakulte v Prahe. Povedala mi takto: – Mňa zachránila Červená armáda, vstúpila som do strany a už o náboženstve nechcem nič počuť. –" Napriek odlišnému postoju k náboženstvu však zostal medzi Zuzanou Lukáčovou a Oľgou kamarátsky vzťah a počas príprav na skúšky trávili spolu veľa času. *„Keď už začali previerky, tak Zuzka prišla za mnou a hovorí: – Kedy ideš na previerku? – Mala by som ísť zajtra. – No, nemôžeš ísť zajtra, lebo ja to musím pripraviť. Ty si myslíš, že teba preveria, keď si farárova dcéra? – Tak som oznámila, že som chorá. Žiadala som nový termín a našťastie mi dali bez všetkého nový termín. Keď som už prišla na previerku, ihneď som vycítila, že je pôda pripravená. Totiž, previerku robil obyčajne jeden asistent z fakulty a nejakí dvaja študenti a medzi nimi bolo veľmi veľa Židov. Ona tam mala známych a cez týchto známych mi to pripravila. Takže, ja jej môžem ďakovať, že som mohla ďalej študovať, že som skončila medicínu."*

„Ešte v roku 1949, keď som odchádzala na vianočné prázdniny do Prešova, zavolal ma predstavený jezuitov, otec Šilhan [10]*, u ktorého som sa vtedy spovedala. S dôverou mi dal tri balíčky a mala som to osobne odovzdať biskupom Gojdičovi, Čárskemu a Pobožnému v Rožňave. Veľmi mi prikazoval, aby som dávala pozor na tie balíčky, lebo sú cennejšie než moja hlava. Bolo to už trošku problematické, lebo už vtedy všetci biskupi mali svojich zverencov, takých strážnikov, keď už neboli celkom slobodní, ale boli strážení.*[11] *S Božou pomocou som sa dostala k otcovi biskupovi Gojdičovi, vtedy som s ním bola naposledy. Ťažkosti mi robil v Košiciach tajomník Čárskeho, lebo ma nechcel pustiť, chcel to prevziať on. Otec Šilhan mi však nakázal, že to nikomu do ruky nesmiem dať, len biskupovi. Tak som sa musela ešte na druhý deň vrátiť a znovu prosiť. Potom ma pustil aj k Čárskemu. U Pobožného som nemala problémy, tam boli sestričky a tie mi bez problémov zaistili stretnutie s pánom biskupom."*

„Už v päťdesiatom roku sme prežívali aj likvidáciu rehoľných spoločností. Jeden deň večer prišli naše kolegyne, teda moje spolubývajúce a povedali mi, že okolo jezuitov stojí veľké nákladné auto a tam nakladajú veci otcov jezuitov. Hneď sme sa dohovorili, že sa budeme modliť a tak sme robili celonočnú adoráciu, striedali sem sa po hodine. O niekoľko dní potom prišli aj pre naše sestry.[12] *Tiež tak celú noc nakladali na auto ich veci.*

Emma Dutková
(Zdroj: publikácia Príbeh môjho života)

Sestričky odviezli niekam do Čiech. Nám ešte dovolili ostať v internáte do konca školského roka." Ostatné spolubývajúce si hľadali miesto v štátnych internátoch, zatiaľ čo Oľge sa podarilo nájsť si bývanie v Prahe, v dome, v ktorom bývala vzdialená príbuzná jej mamy, Oľga Turkiňáková.[13] *„Keď som cestovala domov v päťdesiatom roku na prázdniny do Prešova, tak som prerušila cestu v Hlohovci, kde boli sústredení naši kňazi* [14] *a bol tam aj biskup*

10 František Šilhan SJ (1905 – 1985) – rímskokatolícky kňaz; v rokoch 1945 – 1971 provinciál českej provincie jezuitov, v roku 1950 zatknutý a v monsterprocese s rehoľníkmi Machalka a spol. odsúdený na 25 rokov väzenia; prepustený na amnestiu v roku 1965. Po prepustení bol veľmi aktívny, v roku 1968 výrazne prispel k obnove rehoľného života jezuitov. Počas normalizácie internovaný v Radvanově. Posledné roky prežil a aj zomrel v charitnom domove pre kňazov v Moravci.

11 Strážcami biskupov boli tzv. vládni zmocnenci, dosadení na všetky biskupské úrady v roku 1949, bez akéhokoľvek zákonného podkladu. Zmocnenci sa snažili úplne kontrolovať a usmerňovať chod úradov, kontrolovali poštu, návštevy. Z biskupských úradov, na ktorých pôsobili štátnou mocou akceptovaní kapitulní vikári boli vládni zmocnenci stiahnutí v polovici 60. rokov. Z úradov, na ktorých pôsobili riadni biskupi (Trnava, Nitra, Rožňava) boli zmocnenci odvolaní až v roku 1968. Viac pozri VNUK, F.: Vládni zmocnenci na biskupských úradoch v rokoch 1949 – 1951. Martin 1999.

12 Rehoľné sestry z Kongregácie dcér Božskej lásky boli z Mariánskeho ústavu na Ječnej ulici v Prahe odsunuté až koncom augusta 1950, v rámci Akcie „R". V budove následne sídlila vojenská správa a až do roku 1990 Vojenská katedra Českého vysokého učení technického. Pozri: <http://dcerybozskelasky.webnode.cz/historie/zalozeni-marianskeho-ustavu-v-praze/>. Prístup 15. 1. 2015.

13 Oľga Turkiňáková bola manželkou gréckokatolíckeho kňaza Borisa Turkiňáka, ktorý bol bratrancom Oľginej mamy, Marty Mydlíkovej, rodenej Kapišinskej.

14 V Hlohovci, v priestoroch bývalého františkánskeho kláštora bol zriadený internačný tábor pre gréckokatolíckych kňazov, ktorí po násilnej likvidácii Gréckokatolíckej cirkvi v apríli 1950 odmietli prestúpiť na pravoslávie. V lete 1950 tu bolo internovaných približne sedemdesiat kňazov, ktorí boli postupne presúvaní na iné miesta. Ďalší „nezjednotení" kňazi boli internovaní v kláštoroch v Pezinku, Podolínci a v Báči. Pozri CORANIČ, J.: Prenasledovanie gréckokatolíckej cirkvi v rokoch 1948 – 1968. Pamäť národa, roč. 2, 2006, č. 4.

Hopko [15]*. Tam som sa stretla s otcom Mariánom Potašom. Mal totiž také privilégium, že mohol raz za čas vyjsť z tábora a ísť na nákup pre kňazov. Tak sa mi podarilo stretnúť sa s ním. Otec Marián mi doniesol jeden list od otca biskupa pre otca Ljavinca* [16]*. Pre otca Ljavinca to bolo poverenie, aby viedol ďalej Gréckokatolícku cirkev ako generálny vikár, to som potom doniesla domov.*[17] *Mamka bola stále v styku s otcom Ljavincom, takže ona mu to doniesla. Vtedy bol veľký problém s tými kňazmi, ktorí v návale strachu v päťdesiatom roku podpísali na pravoslávie, a potom sa trápili vo svedomí a chceli sa vrátiť do cerkve a bolo potrebné mať k tomu kompetenciu. Túto kompetenciu dostal práve otec Ljavinec. Pomáhala mu veľa v tom mamka, lebo mu sprostredkovala stretnutie s tými kňazmi.“*

Ivan Ljavinec sa od roku 1952 zamestnal spolu s Jánom Hirkom [18] v Trenčíne. V roku 1952 však Hirku zatkli, a tak sa Ljavinec z obavy pred zatknutím začal opäť skrývať. Odišiel do Prahy, kde mu práve Oľga pomohla nájsť úkryt. Istý čas sa skrýval priamo v dome, kde bývala Oľga (v dome Oľgy Turkiňákovej). *„Otec Ljavinec chcel slúžiť svätú liturgiu, ale doma sme k tomu absolútne nič nemali. Tak som sa vybrala za jedným otcom, ku ktorému som chodila vtedy k svätej spovedi. Vysluhoval v kostole dominikánov na Husovej ulici v Prahe. Bol to ináč veľmi horlivý kňaz a veľmi krásne kázal. Išla som akože ku spovedi, ale rozpovedala som mu celú situáciu otca Ljavinca, prosila som veci na svätú omšu. Pokladal ma za provokatéra, zľakla som sa, že zavolá políciu. S takou úzkou dušičkou som odišla a išla som potom za sestričkami na Františku, u Milosrdných bratov. Ony boli dôverčivejšie a dali mi všetko, čo som potrebovala. Tak otec Ljavinec ostal u nás. Medzitým som robila posledné skúšky a šestnásteho decembra* [1952] *som promovala. Na moje promócie bola mamka, iných hosťov sme nemali. Bolo to celkom skromné a potom sme s mamkou odcestovali do Prešova.“*

PRVÉ PÔSOBISKO, ZATKNUTIE A VYŠETROVANIE

„Dostala som zameranie na pľúcne ochorenia. Hlásila som sa v Košiciach na zdravotnom odbore a ten ma pridelil do Lučivnej. Lučivná bola liečebňa pre tuberkulózu, deti v školskom veku. Tam som sa hlásila asi piateho januára v roku 1953. Riaditeľ ma prijal veľmi milo, aj sa mi niekoľko hodín venoval, všetko mi poukazoval. Spočiatku som spala v kancelárii a potom mi pridelili byt v pavilóne číslo päť. Vchod do môjho bytu bol hneď zvonku. Byt sa skladal len z jednej väčšej izby a priestrannejšej kúpeľne a mal aj dve predsiene. Jedna predsienka viedla z oddelenia priamo do kúpeľne, aby sa lekár z oddelenia išiel napred osprchovať a potom do bytu. A druhá predsienka viedla zvonku. Po niekoľkých týždňoch ma prišla navštíviť mamka, a tak sme rozmýšľali, že či by sme nemohli otca Ljavinca zobrať do toho bytu. Tak sa mamka začiatkom marca 1953 vybrala do Prahy, porozprávala sa s otcom Ljavincom a aj ho priviedla do Lučivnej. Bolo to práve na deň umretia Stalina, piateho marca. Tak sme si zaopatrili takú rozkladaciu pohovku pre otca Ljavinca do kúpeľne. Kúpeľňa bola skutočne priestranná a v kúte sme si urobili kuchynský kútik. Totiž v areáli toho nášho ústavu neboli nijaké obchody, ani bufet a všetci sa stravovali v spoločnej kuchyni. A tak som mohla brať dve porcie pre mamku a pre seba a z toho sme jedli všetci traja. Sem tam bolo potrebné niečo doplniť, tak sme si na dvojplatničke uvarili.“

„Otec Ljavinec sa veľa modlil a veľa študoval. Teologické knihy mu mamka nosila z Prešova, lebo ich mal aj u nás uložené. Aj písal rozjímania. Keď som prišla z roboty, tak veľmi rád mi všetko rozprával, čo čítal a čo písal a mne to bolo veľmi príjemné počúvať. Na

15 Vasiľ Hopko (1904 – 1976) – gréckokatolícky biskup; biskupskú vysviacku prijal v máji 1947. Po tom, ako v apríli 1950 odmietol prestúpiť na pravoslávie, bol internovaný v Báči; neskôr počas vyšetrovania bol podrobený brutálnemu týraniu, po ktorom podpísal vykonštruované zápisnice. Na základe súdneho procesu, ktorý sa konal 24. októbra 1951 v Bratislave, bol odsúdený na 15 rokov väzenia. Aj po vypršaní trestu musel žiť v starobinci v Oseku. Na Slovensko sa mohol vrátiť až v roku 1968. Aktívne sa zapojil do procesu obnovy Gréckokatolíckej cirkvi; v roku 1969 bol menovaný za svätiaceho biskupa Prešovskej eparchie. Viac pozri BABJAK, J.: Zostali verní. Osudy gréckokatolíckych kňazov. I. zväzok (1. – 4. diel). Prešov 2009, s. 32 – 44 a LETZ, R.: Hopko, Vasiľ. In: Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska. Bratislava 2000, stĺpce 507 – 509.

16 Ivan Ljavinec (1923 – 2012) – gréckokatolícky biskup; po Akcii „P“ sa začal skrývať na rôznych miestach. V júli 1955 bol zatknutý a odsúdený na štyri roky väzenia; po prepustení pracoval v Prahe (ako kurič, smetiar, sprievodca električky). V roku 1968 spoluorganizoval petíciu za obnovenie Gréckokatolíckej cirkvi. V marci 1968 ho Felix M. Davídek tajne vysvätil za biskupa. V apríli 1969 bol menovaný za správcu gr. kat. farnosti sv. Klimenta v Prahe. V marci 1996 menovaný za prvého exarchu novozriadeného gr. kat. pápežského exarchátu v Prahe a o niekoľko dní neskôr prijal v Ríme aj podmienečné biskupské svätenie (svätenie subconditione – z dôvodu pochybností platnosti svätenia z roku 1968). Viac pozri BABJAK, J.: Zostali verní, II. zväzok, s. 291 – 295.

17 O okolnostiach udelenia poverenia Ivanovi Ljavincovi pozri PEŠEK, J. – BARNOVSKÝ, M.: Pod kuratelou moci. Cirkvi na Slovensku v rokoch 1953 – 1970. Bratislava 1999, s. 57.

18 Ján Hirka (1923 – 2014) – gréckokatolícky biskup; v roku 1952 zatknutý a odsúdený na tri roky väzenia, avšak na základe prezidentskej amnestie v roku 1953 prepustený na slobodu. V roku 1955 opäť zatknutý a odsúdený na dva a pol roka väzenia. V roku 1968 vymenovaný za apoštolského administrátora Prešovskej eparchie. Prešovským sídelným biskupom bol pre nesúhlas komunistickej štátnej moci vymenovaný až v decembri 1989. Emeritovaný bol v roku 2002. Viac pozri BABJAK, J.: Zostali verní, II. zväzok, s. 386 – 391.

prechádzku sme chodili raz mesačne, boli sme obkolesení lesom, takže sme spravili niekoľko krokov a už sme boli v lese. To bola taká výhoda bývania v Lučivnej. Nadviazali sme styk aj s otcom Lazorom. Štefan Lazor [19]*, redemptorista, bol v Ružomberku, tam pracoval. On k nám potom chodil každý mesiac pravidelne do Lučivnej. Otec Ivan sa u neho spovedal. Mali sme aj iných hostí. Aj otec Marián* [Potaš] *k nám prišiel, aj otec* [Mikuláš] *Krett* [20] *k nám prišiel, aj sestra Veronika Zbihlejová* [21] *si u nás odbavila trojdenné exercície. Potom bol jeden bohoslovec na liečení v Hágoch* [Jozef Mašlej]. *Aj ten k nám prišiel, takže sem-tam niekto prišiel k nám. Kto nás potom zradil, to nevieme, ani som za tým nepátrala. Nechcela som vedieť.“*

Začiatkom júla bola u Oľgy v Lučivnej na návšteve Emma Dutková [22], s ktorou sa Oľga spoznala v Prahe. Dňa 2. júla 1955 boli Oľga s Emmou na výlete vo Svite. Oľgina mama Marta práve v ten deň odcestovala do Prešova. *„Prišli sme naspäť a zbadali sme tam nejaké cudzie auto neďaleko od našej bytovky, ale nechceli sme tomu venovať pozornosť. Večer, asi o ôsmej, mi zavolal správca ústavu pán Paška a hovorí mi: – Viete čo? Máme poruchu s vodovodom a potrebujeme sa pozrieť do vášho bytu. – Pán správca, u mňa nie je žiadna bieda. Voda dobre tečie aj odteká, nemáme nijakú poruchu. – Ale oni sa potrebujú aj k vám pozrieť. Tu sú*

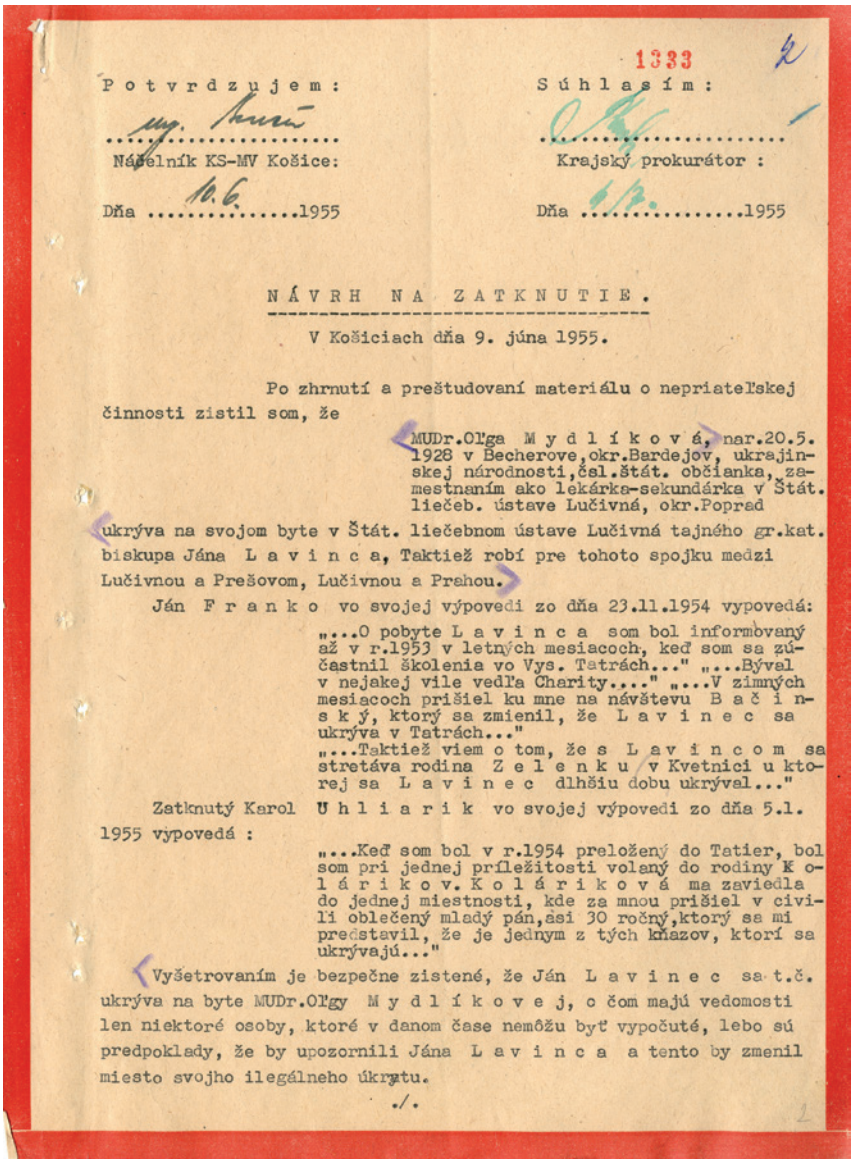

1333

Potvrdzujem: Súhlasím:

Náčelník KS-MV Košice: Krajský prokurátor:

Dňa 10.6.1955 Dňa 6.7.1955

NÁVRH NA ZATKNUTIE.

V Košiciach dňa 9. júna 1955.

Po zhrnutí a preštudovaní materiálu o nepriateľskej činnosti zistil som, že

MUDr.Oľga Mydlíková, nar.20.5.1928 v Becherove,okr.Bardejov, ukrajinskej národnosti,čsl.štát. občianka, zamestnaním ako lekárka-sekundárka v Štát. liečeb. ústave Lučivná, okr.Poprad

ukrýva na svojom byte v Štát. liečebnom ústave Lučivná tajného gr.kat. biskupa Jána Lavinca, Taktiež robí pre tohoto spojku medzi Lučivnou a Prešovom, Lučivnou a Prahou.

Ján Franko vo svojej výpovedi zo dňa 23.11.1954 vypovedá:

„...O pobyte Lavinca som bol informovaný až v r.1953 v letných mesiacoch, keď som sa zúčastnil školenia vo Vys. Tatrách..." „...Býval v nejakej vile vedľa Charity...." „...V zimných mesiacoch prišiel ku mne na návštevu Bačinský, ktorý sa zmienil, že Lavinec sa ukrýva v Tatrách..."
„...Taktiež viem o tom, že s Lavincom sa stretáva rodina Zelenku v Kvetnici u ktorej sa Lavinec dlhšiu dobu ukrýval..."

Zatknutý Karol Uhliarik vo svojej výpovedi zo dňa 5.1. 1955 vypovedá :

„...Keď som bol v r.1954 preložený do Tatier, bol som pri jednej príležitosti volaný do rodiny Kolárikov. Kolárikova ma zaviedla do jednej miestnosti, kde za mnou prišiel v civilí oblečený mladý pán,asi 30 ročný,ktorý sa mi predstavil, že je jednym z tých kňazov, ktorí sa ukrývajú..."

Vyšetrovaním je bezpečne zistené, že Ján Lavinec sa t.č. ukrýva na byte MUDr.Oľgy Mydlíkovej, o čom majú vedomosti len niektoré osoby, ktoré v danom čase nemôžu byť vypočuté, lebo sú predpoklady, že by upozornili Jána Lavinca a tento by zmenil miesto svojho ilegálneho úkrytu.

./.

Návrh na zatknutie Oľgy Mydlíkovej (Zdroj: AÚPN)

19 Štefan Lazor CSsR (1913 – 1996) – gréckokatolícky kňaz; po prvýkrát zatknutý už v roku 1949; v roku 1950 opäť zatknutý a odsúdený na tri roky väzenia. Po prepustení aktívne pôsobil medzi gréckokatolíckymi veriacimi, za čo bol v roku 1955 opäť zatknutý a v procese Ljavinec a spol. odsúdený na štyri roky väzenia. Po prepustení pracoval v rôznych zamestnaniach v Ružomberku. Po roku 1968 pôsobil v pastorácii. V rokoch 1981 – 1990 bol viceprovinciálom rehole redemptoristov. Viac pozri BABJAK, J.: Zostali verní, I. zväzok, s. 69 – 75.

20 Nikodém Mikuláš Krett OSBM (1912 – 1983) – gréckokatolícky kňaz; už v roku 1941 bol na základe krivého udania krátko uväznený v Ilave. V roku 1949 bol odsúdený na sedem rokov väzenia; počas väznenia odsúdený na ďalšie tri roky za vykonávanie náboženských aktivít vo väzení; na slobodu sa dostal v roku 1957. Od roku 1962 pracoval v Košiciach v robotníckych povolaniach. V roku 1975 bol Fridolínom Záhradníkom tajne vysvätený za biskupa. Pripravoval mladých mužov na prijatie sviatosti kňazstva, viacerých aj vysvätil. Viac pozri BABJAK, J.: Zostali verní, II. zväzok, s. 61. – 67.

21 Veronika Mária Zbihlejová SNPM (1921 – 2008) – rehoľná sestra; študovala na Gréckokatolíckom učiteľskom ústave v Prešove; ešte počas štúdia, ako sedemnásťročná, vstúpila v roku 1938 do Kongregácie sestier služobníc Nepoškvrnenej Panny Márie. V rokoch 1966 – 1971 pôsobila ako viceprovinciálna predstavená rehole. Začiatkom 70. rokov zakúpila v Košiciach dom, v ktorom zriadila tajný noviciát rehole. Od roku 1975 pracovala v civilnom zamestnaní ako vychovávateľka mentálne postihnutých detí v rôznych ústavoch.

22 Volodimíra Emma Dutková OSBM (1913 – 2007) – rehoľná sestra; v roku 1937 vstúpila do rehole baziliánok v Užhorode, odkiaľ aj pochádzala. Po maďarskej okupácii Podkarpatskej Rusi musela v roku 1939 odísť na Slovensko. Emma bola vlastnou sestrou Oľgy Turkiňákovej, u ktorej istý čas v Prahe Oľga Mydlíková bývala.

majstri a prídu sa k vám pozrieť. – Zakrátko už aj klopali. Otvorila som dvere, boli oblečení v montérkach, dvaja, ale bolo hneď vidieť, že ich nezaujíma vodovod, len sa obzerali a hneď aj išli do tej komôrky, kde bol otec Ljavinec. Keď ho tam zbadali, skričali ruky hore a hneď mu zviazali ruky a už aj ho viedli do auta.“

Spolu s Ivanom Ljavincom bola zatknutá aj Emma Dutková. *„Mne povedali, že ja ostanem, lebo budú robiť domovú prehliadku. Tak začali preberať všetko. Previerka trvala asi do polnoci, a potom ma posadili tiež do auta. Bol tam ešte jeden okrem šoféra, ale nerozprával so mnou, tak som sa mohla po ceste modliť. Pri Levoči sme stretávali ľudí, čo išli na odpust, práve v nedeľu mal byť odpust v Levoči.*[23] *Tak sme prišli do Košíc. V Košiciach pravdaže som sa musela vyzliecť a obliecť sa do väzenského a išla som na výsluch. Do rána som bola na výsluchu. Otázky: – Rozprávajte o svojej protištátnej činnosti. – Ja som žiadnu nevykonávala. – Tak rozprávajte o protištátnej činnosti Ljavincovej. – Neviem o žiadnej jeho protištátnej činnosti. – Tak nám rozprávajte o ľuďoch, ktorí tam chodili sa schádzať a čo tam jednali na tých schôdzkach. – Tieto tri otázky sa v podstate striedali. Medzitým nám nadávali, nadávali na svätého otca, že je nepriateľ socializmu a my sme jeho posluhovači, takí nepriatelia socializmu, naši biskupi a my sme im slúžili a tak ďalej. – Rozprávajte, lebo tu zhnijete v tom väzení. Nebudete rozprávať? Iba keď budete rozprávať, tak to bude poľahčujúca okolnosť. – Čo som mala rozprávať, keď som si nebola ničoho vedomá? Ráno ma odviezli teda do cely. Keď sa za mnou zamkli dvere, tak som sa rozplakala. Vtedy to na mňa prišlo. Na cele boli ešte dve ženy. Jedna bola mladšia, možno okolo dvadsaťpäť rokov, tá o sebe tvrdila, že mala chlapca, o ktorom sa potom dozvedela, že bol špión a že v tejto súvislosti ju zobrali. Ale my sme sa potom dozvedeli, že ona bola len špiónom tam pre nás, aby donášala. Ale bola tam ešte jedna pani, Košičanka, asi štyridsaťpäťročná a ona bola v súvislosti s nejakým náboženským deliktom. Veľa o tom nerozprávala, ale nečakala dáky dlhý trest. Aj skutočne bola u nás len asi dva, tri týždne a potom ju zobrali. Na raňajky nám priniesli čiernu kávu a chleba. Chleba bolo pomerne dosť, takého menšieho chleba štvrtka, takže na celý deň to bola porcia chleba. Po raňajkách hneď ma zobrali naspäť na výsluch.* […] *Výsluch pokračoval až doobeda, potom ma zase na obed dali na celu. Dačo som zajedla a naspäť na výsluch. Takisto aj po večeri. Takže aj celú druhú noc som bola na výsluchu. Až potom ráno ma trošku nechali oddýchnuť. Potom asi až poobede som išla na výsluch. Na cele nebola žiadna stolička, sedelo sa na matracoch a na dekách. V kúte sme mali francúzsky záchod. Toaletné veci sme mali pred dverami na poličke, ktoré sme vždyc-*

Emma Dutková, Oľga Mydlíková a Ivan Ljavinec po zatknutí Štátnou bezpečnosťou v roku 1955 (Zdroj: AÚPN)

23 Odpustová slávnosť na Mariánskej hore v Levoči konaná pravidelne v prvú júlovú nedeľu.

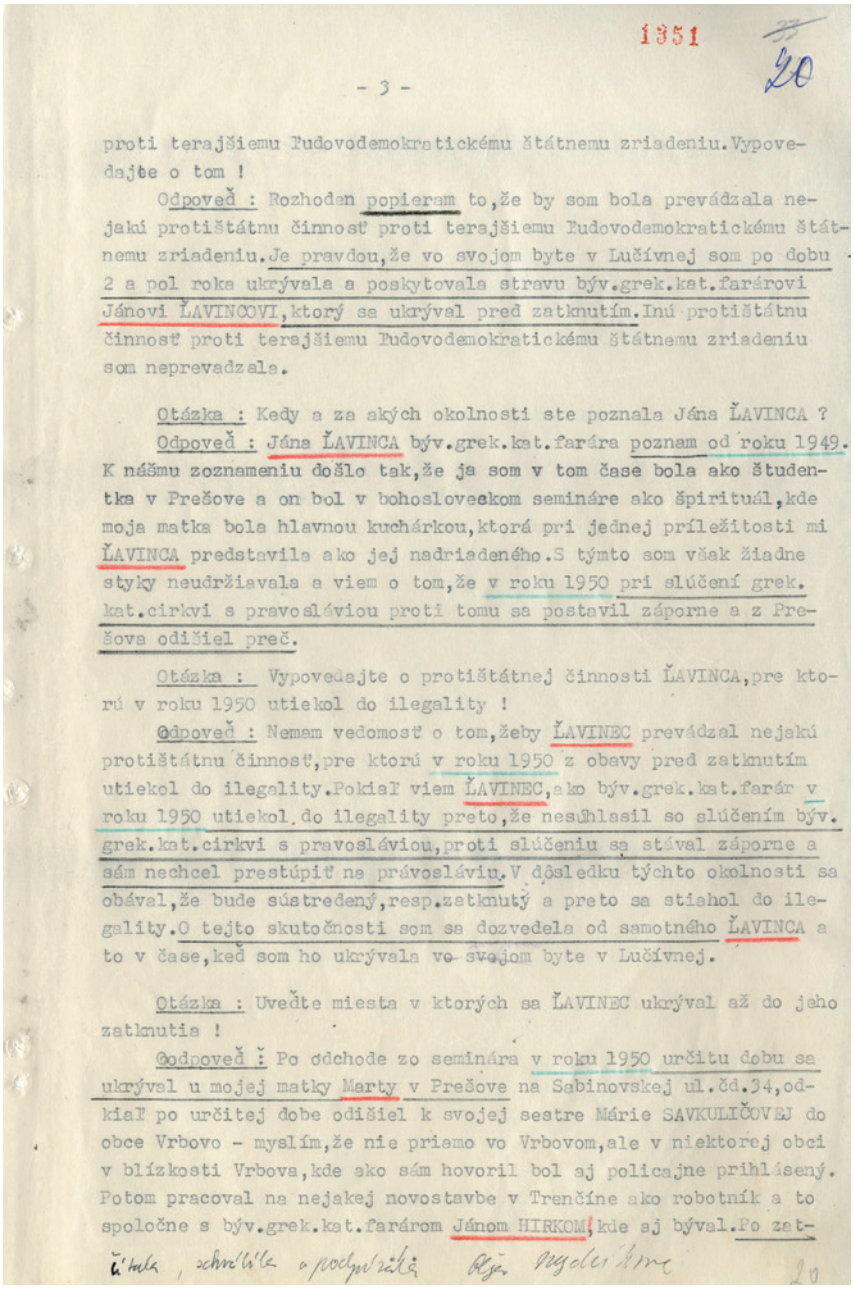

1351

- 3 -

proti terajšiemu ľudovodemokratickému štátnemu zriadeniu. Vypovedajte o tom !

Odpoveď : Rozhoden popieram to, že by som bola prevádzala nejaki protištátnu činnosť proti terajšiemu ľudovodemokratickému štátnemu zriadeniu. Je pravdou, že vo svojom byte v Lučívnej som po dobu 2 a pol roka ukrývala a poskytovala stravu býv. grek. kat. farárovi Jánovi ĽAVINCOVI, ktorý sa ukrýval pred zatknutím. Inú protištátnu činnosť proti terajšiemu ľudovodemokratickému štátnemu zriadeniu som neprevadzala.

Otázka : Kedy a za akých okolnosti ste poznala Jána ĽAVINCA ?

Odpoveď : Jána ĽAVINCA býv. grek. kat. farára poznam od roku 1949. K nášmu zoznameniu došlo tak, že ja som v tom čase bola ako študentka v Prešove a on bol v bohosloveckom semináre ako špirituál, kde moja matka bola hlavnou kuchárkou, ktorá pri jednej príležitosti mi ĽAVINCA predstavila ako jej nadriadeného. S týmto som však žiadne styky neudržiavala a viem o tom, že v roku 1950 pri slúčení grek. kat. cirkvi s pravosláviou proti tomu sa postavil záporne a z Prešova odišiel preč.

Otázka : Vypovedajte o protištátnej činnosti ĽAVINCA, pre ktorú v roku 1950 utiekol do ilegality !

Odpoveď : Nemam vedomosť o tom, žeby ĽAVINEC prevádzal nejakú protištátnu činnosť, pre ktorú v roku 1950 z obavy pred zatknutím utiekol do ilegality. Pokiaľ viem ĽAVINEC, ako býv. grek. kat. farár v roku 1950 utiekol do ilegality preto, že nesúhlasil so slúčením býv. grek. kat. cirkvi s pravosláviou, proti slúčeniu sa stával záporne a sám nechcel prestúpiť na právoslávíu. V dôsledku týchto okolnosti sa obával, že bude sústredený, resp. zatknutý a preto sa stiahol do ilegality. O tejto skutočnosti som sa dozvedela od samotného ĽAVINCA a to v čase, keď som ho ukrývala vo svojom byte v Lučívnej.

Otázka : Uveďte miesta v ktorých sa ĽAVINEC ukrýval až do jeho zatknutia !

Odpoveď : Po odchode zo seminára v roku 1950 určitu dobu sa ukrýval u mojej matky Marty v Prešove na Sabinovskej ul. čd. 34, odkiaľ po určitej dobe odišiel k svojej sestre Márie SAVKULIČOVEJ do obce Vrbovo - myslím, že nie priamo vo Vrbovom, ale v niektorej obci v blízkosti Vrbova, kde ako sám hovoril bol aj policajne prihlásený. Potom pracoval na nejakej novostavbe v Trenčíne ako robotník a to spoločne s býv. grek. kat. farárom Jánom HIRKOM, kde aj býval. Po zat-

Ukážka z výpovede Oľgy Mydlíkovej vo vyšetrovacej väzbe ŠtB (Zdroj: AÚPN)

ky dostali ráno. Otvorili nám dvere a mohli sme si ich zobrať. Musela som tam dávať aj svoje okuliare. Na cele som nesmela mať okuliare. Mohla som si ich brať len na výsluch. Ráno sme vstávali o šiestej hodine a večierka bola o desiatej. Celú noc nám svietilo svetlo, dosť silné svetlo. Strašne mi začali napúchať oči, myslela som si, že možno aj preto, že nemám okuliare, tak som potom veľmi žiadala okuliare. Skutočne som to potom presadila, že mi okuliare dali a dozvedela som sa, že aj druhým väzňom potom dovolili okuliare na cele. Ráno bolo hlásenie, bolo potrebné povedať svoje číslo. Ja som mala tristotri, tak bolo treba ho povedať a mohli sme si povedať aj žiadosť, keď sme niečo súrne potrebovali, alebo keď niekto potreboval k lekárovi. Potom nám dovolili aj nákup, pokiaľ sme mali nejaké peniaze, takže sme si mohli jeden deň nahlásiť, čo chceme kúpiť. Obyčajne sme si kupovali nejaké jablká, maslo a nejaký cukor. Prvé dni som chodila každý deň na výsluch a stále sa toto isté opakovalo. Boli všelijakí, tí, čo ma vypočúvali a medzi nimi bol raz aj rusky hovoriaci. Potom, neskoršie, už bol len jeden a ten sa volal Ivanič. Po niekoľkých málo týždňoch som počula, že od susedov mi klopú a vždycky opakujú ten istý počet klopnutí. Tak som prišla na to, že sú to vlastne jednotlivé písmená a poradie písmena v abecede, toľkokrát klopli. Takže som sa dozvedela, že otec Ljavinec je práve v susedstve.

Keď odišla tá Košičanka od nás, priviedli k nám ženu, staršiu, sivovlasú, ťažko chodila. V duchu som si pomyslela, Pane Bože, čo tá žena mohla len urobiť, že ju v takom veku zavreli? Keď sa naše dvere zavreli, tak sa predstavila: – Ja som sestra Vincencia, som predstavená sestier vincentiek.[24] – Bola už niekoľko rokov vo väzení, dávno odsúdená a bola vo výkone trestu v Pardubiciach. Keďže bola chorá, jej brat, františkán, napísal žiadosť o milosť, aby ju pustili vzhľadom na jej chorobu. Jedného dňa, keď jej priniesli habit, aby sa obliekla, ona bola presvedčená, že ide domov a zatiaľ ju priniesli do Košíc na výsluch. Až neskoršie sme sa dozvedeli, o čo išlo. Bol odhalený tajný noviciát v Levoči u sestier vincentiek a zavreli tam predstavenú novicmajsterku, aj niektoré novicky zavreli a potiahli aj túto chuderu, že aj ona mala možno nejakú vinu na tom. To ale bolo prakticky

24 Vincencia Valéria Olšovská DKL (1882 – 1959) – uväznená v januári 1951 a následne odsúdená na osem rokov väzenia. Prepustená v novembri 1955 zvláštnym spôsobom, kedy ju dozorca akoby „zabudol" na chodbe nemocnice v Košiciach. Bola v zlom zdravotnom stave a pravdepodobne nebolo žiaduce, aby zomrela vo väzení. Pozri KOYŠ, M.: Sestry svätého Vincenta de Paul v Ladcoch. Pôsobenie Spoločnosti dcér kresťanskej lásky v rokoch 1924 – 1951. Diplomová práca. RKCMBF UK, Bratislava 2008.

nemožné, lebo bola vo väzení. Takže ju vzali na výsluch. Chudera, bola skutočne chorá. Fyzicky bola veľmi slabá, no márne sme pre ňu žiadali diétu. Sestra Vincencia jedla len chlieb s čiernou kávou alebo s polievkou, ale mala neustále hnačku. Nakoniec chodila aj pätnásťkrát na záchod. Žiadali sme pre ňu lekára. Lekár prišiel, pousmial sa, ale nepomohol. Jej zdravotný stav sa čím ďalej tým viac zhoršoval. Bolo strašné pozerať, ako sa jej trasú nohy. Bola už veľmi slabá a ten francúzsky záchod bol pre ňu veľmi ťažký, lebo tam sa nedá sadnúť, musíš len v drepe vydržať a jej ostať v drepe bolo veľmi ťažké. Bolo mi jej strašne ľúto. Keď lekár prišiel druhýkrát, povedala som mu, nech ma odtiaľto preložia, lebo ja ako lekárka sa na to nemôžem pozerať, ako ona chodí na tú toaletu, to je strašné utrpenie. Niekoľko dní po tejto udalosti ju od nás vzali. Neskôr som sa dozvedela, že ju odviezli do nemocnice v Košiciach, odkiaľ ju potom sestry vincentky vzali do Brna a tam umrela na rakovinu hrubého čreva. Bola so mnou v cele asi dva mesiace. Ináč bola skutočne svätá osoba. Bola svojím spôsobom veselá. Aj nás sa snažila rozveseliť. Rozprávala nám príhody zo života svätého Vincenta a tak sa snažila nás rozveseliť. V nedeľu nás vždycky volala: – Poďte na svätú omšu, je nedeľa. – Vedela naspamäť mnohé state z evanjelia, takže nám vždy niečo zarecitovala a vedela modlitby, takže sme mali v nedeľu takú spoločnú omšu.[25] Keď som už nemala každodenné výsluchy, tak som sa tiež snažila modliť sa ráno našou liturgiou, ktorú som vedela naspamäť. Vždycky som sa snažila spojiť s nejakou liturgiou, ktorá sa odbavuje, lebo určite je stále niekde vo svete svätá omša. Duchovné sväté prijímanie[26] som si spravila a aj som si spomínala na niektoré state z Písma svätého, napríklad som si brala podobenstvá a zázraky Ježišove. Tak som sa snažila spraviť si rozjímanie. Ružence som sa modlila, naše molebeny[27] k srdcu Ježišovmu, k Matke Božej, k svätému Jozefovi, to všetko som vedela naspamäť. Poobede som sa modlila krížovú cestu a takto som si spravila taký krížik na stene s nechtom a tam som buď kľačala, alebo som sa prechádzala po cele.

V auguste nás preložili z druhého poschodia na prvé poschodie. Zaujímavé, že tam mi tiež začali klopať susedia, ale celkom ináč. Prišla som na to, že to je asi morzeovka a snažila som sa so zubom z hrebeňa poznačiť si to na papier trošku. Potom som vyklopala nejaké meno a mali z toho veľkú radosť. Dozvedela som sa, že vedľa nás je jeden mladý muž, ktorý je pre Katolícku akciu a bol tam ešte jeden muž, ktorý o sebe tvrdil, že je špiónom a že ho čaká trest smrti. Či to bola pravda, neviem.

Asi v septembri, keď sme išli na prechádzku na dvor, tak som počula, že na prízemí kašle moja mama. Bezpečne som ju poznala podľa kašľu a tak som zistila, že aj moja mama je vo väzení. Potom neskoršie som sa dozvedela, že ju zavreli v septembri. Veľmi som ju ľutovala, že práve v septembri, lebo v septembri bola vo väzení veľká zima. Kúriť začali až pätnásteho októbra a pretože tam nikde nesvietilo slnko, tak v izbách bola strašná zima. Mama prišla akurát do tej zimy a bola náchylná na priedušky, takže veľmi kašľala. Neskoršie som prišla na to, že mama je naproti v izbe a to podľa kašľa, lebo keď otvorili dvere, tak už som ju počula kašľať. Naproti mňa bola aj Emka Dutková, a keď išla na výsluch, tak vždycky zakašľala na chodbe. Veľmi často bolo tak, že ona išla prvá a ja po nej, alebo opačne. Takže keď išla ona, už som čakala, že ja pôjdem tiež.

Keď zobrali sestru Vincenciu preč, o niekoľko dní nám dali sestričku vykupiteľku, ktorá pracovala v nemocnici v Košiciach. Bola zaujímavá tým, že strašne rada robila ružence. Vytiahla si nitku z deky a potom žmolila chlebík, a keď ho mala celkom mäkký, tak nalepila takú guľku na niť a takto robila ružence. Takú mala zábavu. Potom nám dali predstavenú z Levoče, sestru Petronelu. Tá bola vo veľkej depresii. Strašne sa bála výsluchu a súdu a stále bola v strachu. S ňou som sa modlila spoločne krížovú cestu aj ruženec. Bola som asi dva týždne aj sama, tak som sa snažila urobiť si exercície. Krátko pred zavretím som si robila exercície u otca Ljavinca, tak som si ešte niektoré prednášky pamätala.“

SÚDNY PROCES A VÝKON TRESTU

„V máji [1957] *ma preložili do druhej väznice v Košiciach, kde boli nepolitickí. Dali ma na izbu, kde nás bolo asi šesť alebo sedem. Nemali sme žiadnu stoličku a keď sme rozložili matrace, tak nebolo ani kade prejsť. Mali sme tam dva kýble, v jednom čistú vodu a druhý nám slúžil ako toaleta. Bolo to veľmi nepríjemné. Väzni vo výkone trestu nám tie vedrá každé ráno vynášali. Keď sme raz išli na prechádzku, viedla nás žena, strážnička, v nej som spoznala, že je to zdravotná sestra, ktorá pracovala na mojom oddelení v Lučivnej. Jej otec bol strážnikom vo väzení a zverboval ju, aby zanechala zdravotnú sestru a išla za strážničku. Ona sa ku mne priznala, že ma pozná a prezradila mi, že nebudeme súdení v Košiciach, ale že nás všetkých zoberú do Prahy. Aj mi povedala, že mamka je tiež v tejto väznici. Strašne som mamku ľutovala, lebo väznica pre politických predsa len bola lepšie vybavená ako táto. Okolo pätnásteho júna nás všetkých zobrali autom do Prahy. Cestovali sme v aute, kde bola malá chodbička a na každú stranu malé cely,*

25 Sestra Nikolaja Oľga Mydlíková nemá na mysli skutočnú svätú omšu ale skôr liturgiu slova.

26 Duchovné sväté prijímanie je náboženský úkon, ktorý spočíva vo vrúcnej túžbe, vyjadrenej najmä modlitbou a pôstom, kedy sa Kristovo telo, Najsvätejšia sviatosť, neprijíma skutočne, ale len v duchu. Využívajú ho najmä veriaci, ktorí z rôznych dočasných príčin nemôžu pristúpiť ku skutočnému prijímaniu.

27 Moleben – druh modlitby v Gréckokatolíckej cirkvi i ostatných cirkvách byzantského obradu.

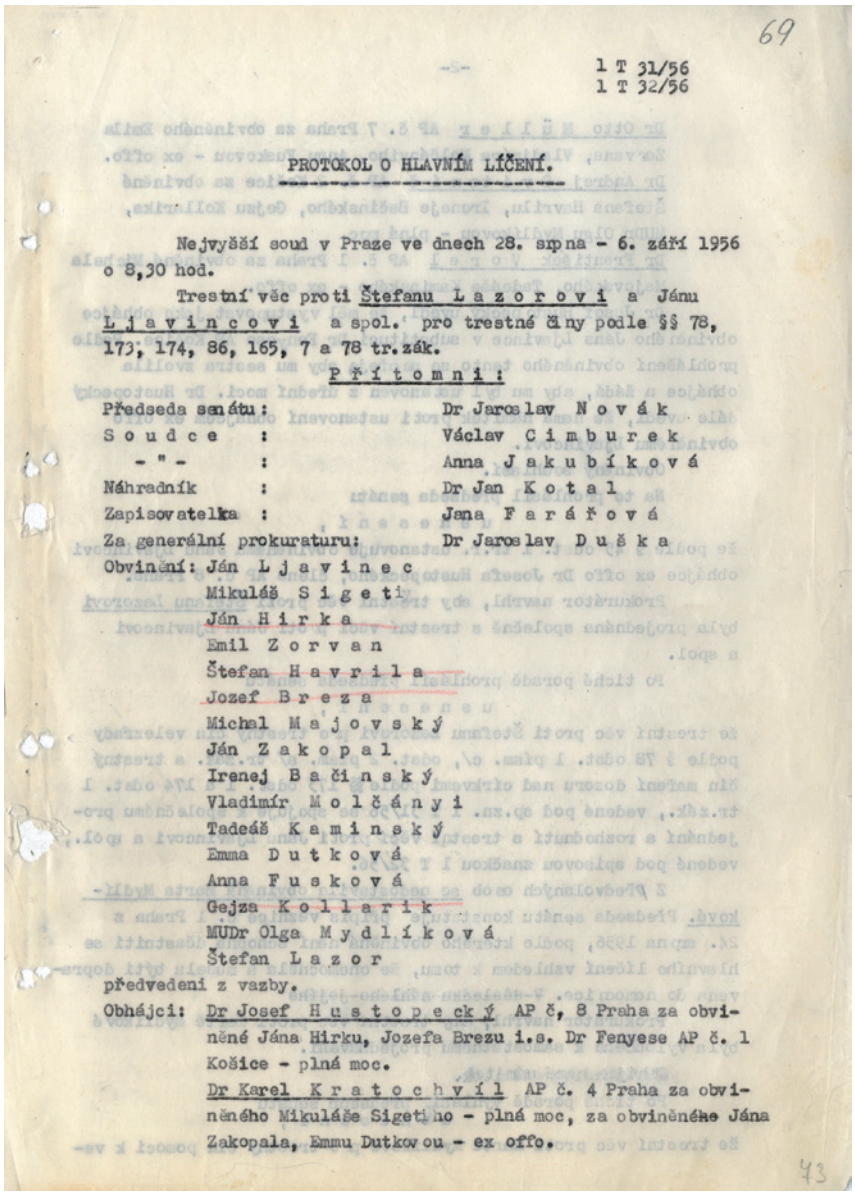

69

1 T 31/56
1 T 32/56

PROTOKOL O HLAVNÍM LÍČENÍ.

Nejvyšší soud v Praze ve dnech 28. srpna - 6. září 1956 o 8,30 hod.

Trestní věc proti Štefanu Lazorovi a Jánu Ljavincovi a spol. pro trestné činy podle §§ 78, 173, 174, 86, 165, 7 a 78 tr.zák.

Přítomni:

Předseda senátu: Dr Jaroslav Novák
Soudce : Václav Cimburek
- " - : Anna Jakubíková
Náhradník : Dr Jan Kotal
Zapisovatelka : Jana Farářová
Za generální prokuraturu: Dr Jaroslav Duška
Obvinění: Ján Ljavinec
Mikuláš Sigeti
Ján Hirka
Emil Zorvan
Štefan Havrila
Jozef Breza
Michal Majovský
Ján Zakopal
Irenej Bačinský
Vladimír Molčányi
Tadeáš Kaminský
Emma Dutková
Anna Fusková
Gejza Kollárik
MUDr Olga Mydlíková
Štefan Lazor
předvedeni z vazby.
Obhájci: Dr Josef Hustopecký AP č, 8 Praha za obviněné Jána Hirku, Jozefa Brezu i.s. Dr Fenyese AP č. 1 Košice - plná moc.
Dr Karel Kratochvíl AP č. 4 Praha za obviněného Mikuláše Sigetiho - plná moc, za obviněného Jána Zakopala, Emmu Dutkovou - ex offo.

43

Titulná strana protokolu o hlavnom pojednávaní pred Najvyšším súdom v Prahe (Zdroj: AÚPN)

že sa do každej vmestil práve jeden človek. Bolo tam okienko a strážnik na chodbe otváral okná raz na jednej, raz na druhej strane, aby sme sa v tom kumbálku nepodusili. Keď sme raz odpočívali pre toaletu, tak strážnička, moja známa, prišla ku mne a povedala mi, že aj mamka cestuje s nami a veľmi ťažko tú cestu znáša. Doviezli nás do Ruzyně, do Prahy.

Okuliare som si bez všetkého mohla nechať, ale ináč tí strážnici sa mi zdali takí drsnejší. Bol tam veľmi dobrý lekár vo väzení v Ruzyni. Moju mamku hneď zobral na nemocničnú izbu, kde mala posteľ, takže si konečne mohla ľahnúť na posteľ. Bol skutočne súcitný ku všetkým. Chcel aj mne pomôcť, ale ja, chvála Bohu, som sa cítila zdravá. Nechcela som to zneužívať. Na výsluchy sme už v Prahe nechodili. Mohla som sa ale stretnúť so svojím advokátom Svitaničom. Nič zvláštneho mi nepovedal. Hovoril hlúposti, že ako sa mám ospravedlňovať. To absolútne neprichádzalo do úvahy. Konečne dvadsiateho ôsmeho augusta nás všetkých zobrali, dali nás do civilu a išli sme na Pankrác na súd. Tam sme prvýkrát boli všetci. Bolo nás celkove šestnásť, desať kňazov a šesť civilov, teda nekňazov.[28] *Prečítal zoznam všetkých obvinených, a keď čítal meno mojej mamky, tak povedal: – Nie je prítomná Marta Mydlíková, lebo bola preložená do väzenskej nemocnice na Pankrác, pretože jej stav bol veľmi kritický. – Potom ôsmeho septembra bol vyhlásený rozsudok. Boli sme celkom milo prekvapení, lebo sme čakali ozaj vysoké tresty, mali sme obžalobu na velezradu. Ale v Prahe nám zmenili paragrafy a dali nám marenie dozoru štátu nad cirkvou a napomáhanie trestnému činu. Tieto paragrafy neboli ohrozené takým vysokým trestom, takže traja kňazi dostali po štyri roky, otec Ljavinec, otec Lazor a otec Majovský a ostatní kňazi dostali iba po niekoľkých mesiacoch a väčšinou len to, čo už mali vlastne odsedené, takže veľa z nich išlo po súde hneď domov.*[29] *Ešte bola nejaká amnestia, takže väčšina išla po súde domov. Po súde sme sa mohli stretnúť so svojimi príbuznými, ale ja som nemala nikoho. Potom, keď*

28 Súdny proces so skupinou Ljavinec a spol. sa konal pred Najvyšším súdom v Prahe v dňoch 28. augusta – 6. septembra 1956. Medzi šestnástimi obvinenými bolo desať kňazov, dve rehoľné sestry a štyria laici. Bližšie Archív Ústavu pamäti národa, f. KS ZNB, S ŠtBKE, arch. č. 320, Ljavinec a spol.

29 Výška trestov jednotlivých členov skupiny: Ján Ljavinec 4 roky, Mikuláš Sigeti 18 mesiacov, Ján Hirka 2,5 roka, Emil Zorvan 18 mesiacov, Michal Majovský 4 roky, Irenej Bačinský 2 roky, Vladimír Molčányi 16 mesiacov, Štefan Lazor 4 roky, Tadeáš Kaminský 1 rok, Emma Dutková 16 mesiacov, Anna Fusková 10 mesiacov, Oľga Mydlíková 2 roky. Ďalší obvinení Ján Zakopal, Gejza Kollárik a Štefan Havrilla boli oslobodení. Oľgina mama, Marta Mydlíková, nebola súdená, keďže sa v tom čase nachádzala v nemocnici. Z nemocnice bola prepustená bez súdu. Bližšie Archív Ústavu pamäti národa (ďalej AÚPN) v Bratislave, fond (f.) KS ZNB, S ŠtB KE, archívne číslo (arch. č.) 320. Ljavinec a spol.

Adela Šlachtová z Ružomberka
(Zdroj: publikácia Príbeh môjho života)

Oľga Mydlíková pred nemocnicou v Dolnom Kubíne
(Zdroj: publikácia Príbeh môjho života)

už sme boli po súde, tak som žiadala, aby som mohla ísť navštíviť mamku na Pankrác. Skutočne ma po niekoľkých dňoch zobrali na Pankrác a mamka bola na nemocničnej izbe zamknutá. Jednu hodinu som mohla s ňou rozprávať. Nevedela ani, že bol súd, tak bola potešená, že neboli až také veľké tresty. Len nevedela, čo bude s ňou, lebo bola bez súdu a asi čakali, že zomrie.

Povedali mi, že na výkon trestu pôjdem na Slovensko. Potom ma odviezli do Želiezoviec. Dostala som dva roky väzenia a tri roky straty občianskych práv. Vtedy som si z tých občianskych práv nič nerobila, nevedela som, aké to má následky. To som sa dozvedela až neskoršie. Želiezovský tábor sa skladal z troch táborov, bol to Veľký dvor, Karolína a Nýrovce.[30] *Mňa odviezli na Karolínu, kde som mala ordinovať ako lekárka. Boli tam nepolitické väzenkyne. Dostala som jednu izbu v baraku, v tej som spala aj ordinovala. Nemala som nikoho na pomoc, ani sestru, ani upratovačku. Keď som chcela niečo pichať, musela som si vysterilizovať striekačky varom. Mala som sluchátko, teplomer a tlakomer a mohla som chemicky vyšetriť moč a to bolo všetko. Ženy tam pracovali v poľnohospodárstve a žiadnej sa nechcelo robiť. Ráno, ešte pred nástupom, bolo plno ľudí pred dverami. Ženy sa snažili predložiť nejaké svoje ťažkosti, aby mohli dostať omluvenku, aby nešli na pole. Ťažko sa mi rozhodovalo, lebo som nemala veľké vyšetrovacie možnosti. Keď som ich nechala viacej, tak prišiel strážnik na mňa a zase, keď som niekoho nechcela počúvnuť, tak mi nadávali. Musela som chodiť medzi tými dvoma kameňmi. Medzi tými ženami bola iba jedna politická, pani Adela Šlachtová*[31] *z Ružomberka, ktorá pomáhala jezuitom a tak sa dostala do väzenia. Vždy prišla za mnou trošku sa porozprávať.*

V decembri 1956 ma zobrali zo Želiezoviec a preložili ma do Trnovca nad Váhom[32]*. V Trnovci nad Váhom bol sympatickejší tábor. Tam som mala ordináciu zvlášť. Jeden strážnik bol stále pri mne, ale bol celkom príjemný, a druhú izbu som mala, kde som spávala. Vedľa mojej ambulancie bola aj zubná technička, to bolo tiež príjemné, že som sa mohla s ňou niekedy*

30 Nápravno-pracovný tábor v Želiezovciach vznikol 18. 12. 1952. Lokalita bola zvolená s ohľadom na nedostatok pracovných síl v poľnohospodárstve v danej oblasti. V blízkosti Želiezoviec boli dislokované tri pracoviská (hospodárske dvory), v ktorých sa uskutočňoval výkon trestu odňatia slobody odsúdených žien. Základné oddelenie útvaru bolo na hospodárstve Karolína, kde sa nachádzali aj ubytovne príslušníkov. Jedno oddelenie vzniklo na hospodárstve Veľký Dvor a druhé v Nýrovciach. Na oddelení Veľký Dvor boli umiestnení tzv. politickí väzni. V Nýrovciach ženy odsúdené za kriminálne trestné činy s dlhými trestami, na oddelení Karolína recidivistky. Odsúdené ženy pracovali v letnom období prevažne na štátnych majetkoch v rastlinnej a živočíšnej výrobe. V roku 1956 boli zrušené pobočky Karolína a Nýrovce a bol utvorený jeden základný útvar na Veľkom Dvore. V roku 1966 boli ženy odsunuté do iných ústavov a Veľký Dvor sa stal ústavom na výkon trestu odňatia slobody pre mužov zaradených do I. nápravno-výchovnej skupiny. Pozri: <http://www.zvjs.sk/?ustav-vykon-trestu-zeliezovce>.

31 Adela Šlachtová, rodená Kaštilová (1906 – ?) – bola zatknutá v máji 1955; vo svojom dome v Ružomberku poskytla úkryt pátrovi Jurajovi Bakovi SJ, ktorý spolu s Jánom Dieškom SJ utiekol z internačného kláštora v Podolínci. Bližšie AÚPN, f. KS ZNB BB, arch. č. BB V – 487. Srna a spol.

32 Trnovec nad Váhom – pravdepodobne išlo o miestnu časť Horný Jatov, kde sa v päťdesiatych rokoch 20. storočia nachádzal nápravno-pracovný tábor. V roku 1956, keď sem prišla Oľga Mydlíková, to bol ženský tábor, pričom ženy pracovali v poľnohospodárstve, v zime plietli svetre.

porozprávať. Mala som tam ešte jednu izbu pri svojej ambulancii, kde boli tri postele a tam som si mohla pacientku zobrať na pozorovanie, keď som potrebovala.“ Režim v Trnoveckom tábore bol miernejší než v Želiezovciach, čo sa prejavilo napríklad aj v tom, že Oľga už nemusela byť oblečená vo väzenskej rovnošate, ale ako lekárka mohla nosiť bielu blúzku a bielu sukňu. Taktiež strážnici sa Oľge zdali byť ľudskejší. Jeden z dozorcov ju raz zobral dokonca k sebe domov, keďže mal chorú dcéru, ďalší ju zobral do Trnovca nad Váhom, do lekárne na nákup liekov. V tábore pôsobil aj kultúrny referent, väzňami nazývaný osvetový, ktorý mal na starosti morálnu prevýchovu väzňov. K Oľge sa správal navonok odmerane a prísne, avšak v skutočnosti sa jej usiloval pomáhať. Dovolil, aby Oľge poslali knihy z oblasti medicíny. Vyžadoval, aby Oľga učila väzňov ruštinu, vyučovala negramotných a pravidelne prednášala o rôznych chorobách. Osvetový strážnik kontroloval aj prichádzajúcu a odchádzajúcu korešpondenciu odsúdených. Z jedného listu, ktorý Oľge posielala známa, sa dozvedel o zlom zdravotnom stave jej mamy Marty Mydlíkovej, ktorá bola opätovne hospitalizovaná v nemocnici v Prahe. Na základe tohto listu osvetový strážnik Oľge navrhol, aby si podala žiadosť o dvojtýždňovú priepustku a mohla ísť navštíviť mamu. *„Vždy tak prísne rozprával so mnou a hneď mi predložil aj papier a nadiktoval mi, čo mám napísať. Išiel kvôli tomu aj do Nitry a na prokuratúre to vybavil. Na druhý deň som už mohla cestovať. Dostala som dva týždne priepustky.“* Peniaze na cestu jej poskytlo vedenie tábora s odôvodnením, že si ich zarobila svojou prácou. *„Keď som prišla po dvoch týždňoch späť, zase prišiel za mnou osvetový a hovorí: – Napíšte si hneď žiadosť, aby vám tie dva týždne odpustili, aby ste to nemuseli potom dopĺňať. – Aj tú žiadosť mi nadiktoval, aj to vybavil v Nitre, takže mám na neho dobré spomienky. Myslím, že to bol gréckokatolík, asi z východu, lebo na Veľkú noc mi povedal: – Christosvoskrese! –“* [33]

NA SLOBODE

Dňa 3. júla 1957 o tretej hodine ráno, presne po dvoch rokoch od zatknutia v Lučivnej, bola Oľga prepustená na slobodu. Ešte pred prepustením ju jeden z dozorcov upozorňoval, aby sa na slobode vyhýbala kontaktom s kňazmi, inak sa môže opäť dostať do väzenia. Priamo z trnoveckého tábora cestovala za mamou do Prahy a potom do Lučivnej, kde chcela pokračovať vo svojej práci v liečebni. *„Dozvedela som sa však, že keď som stratila občianske práva, tak som stratila aj akademický titul a keďže výkon lekárskej praxe je viazaný na akademický titul, tým pádom, pokiaľ mám stratu občianskych práv, nemôžem pracovať ako lekárka. Teda som bola bez práce.“* Následne sa Oľga neúspešne pokúšala zamestnať aspoň ako zdravotná sestra alebo pri výrobe liekov. Nakoniec sa jej podarilo nájsť prácu ako predavačka v obchode s textilom v Ružomberku. Naďalej sa však usilovala zamestnať sa v zdravotníctve, čo sa jej podarilo v septembri 1958, odkedy začala pracovať ako zdravotná sestra na úrazovom oddelení nemocnice v Žiline. Po vyše roku, koncom septembra 1959 sa jej podarilo dosiahnuť odpustenie zvyšku z trojročného trestu straty občianskych práv, vďaka čomu mohla v roku 1959 nastúpiť na miesto lekárky do Dolného Kubína. V roku 1962 absolvovala prvú atestáciu, po ktorej mohla pôsobiť ako zástupkyňa primára.

V lete 1964 sa spolu s mamou, ktorá už bývala s ňou, išli pozrieť do Becherova, kde sa Oľga narodila a vyrastala. Cestou sa zastavili aj vo Svidníku, kde mali veľa známych. Riaditeľ nemocnice vo Svidníku okamžite Oľgu nahováral, aby prestúpila z Dolného Kubína k nim, keďže práve vypísali konkurz na miesto primára. *„Ja som ale všetko videla také iluzórne, že by som vyhrala konkurz, keď som nemala ešte ani druhú atestáciu. Ale fakt je, že keď sme išli na polikliniku a keď som tam počula všade rozprávať dialektom, zacítila som, že som tu doma. Bolo to také silné, že mi to stále vŕtalo v hlave, že by som mala ísť medzi svojich ľudí.“* Naopak, v Dolnom Kubíne ju známi prehovárali, aby zostala tam, pretože vo Svidníku majú komunisti oveľa silnejšie postavenie. *„Skutočne som nevedela, čo robiť, ale predsa len mi nedalo a napísala som tú žiadosť. Dlho, dlho nič neprichádzalo. Až niekedy v novembri sa objavilo auto a bol*

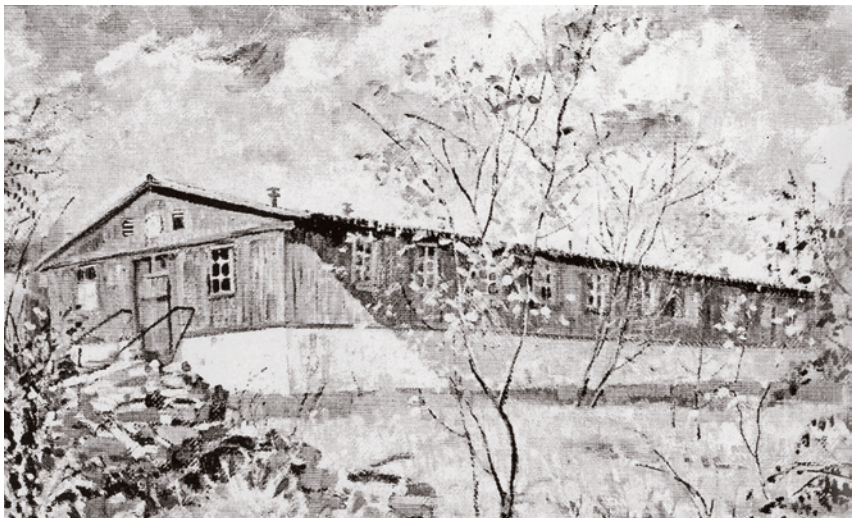

Stará nemocnica vo Svidníku (Zdroj: publikácia Príbeh môjho života)

33 Christosvoskrese (Kristus z mŕtvych vstal) – veľkonočný pozdrav v Gréckokatolíckej cirkvi.

to riaditeľ bardejovskej nemocnice.[34] *Prišiel mi oznámiť, že som konkurz vyhrala.“* Od decembra 1964 pôsobila teda Oľga v nemocnici vo Svidníku, kam sa presťahovala aj so svojou mamou. V apríli 1965 však Oľgina mama zomrela.

„Po mamkinej smrti, asi po mesiaci, prišla zase delegácia z Kubína, lebo môj primár bol presvedčený, že som nechcela ísť z Kubína, že len kvôli mamke som odišla. Tak prišiel aj riaditeľ z Kubína, aj primár a nás presvedčovali, aby sme sa vrátili okamžite do Kubína. Bolo to veľmi ťažké rozhodovanie. Lenže, keď sa dozvedeli Svidníčania, že nás boli verbovať z Kubína, tak sa aj oni pohli a prišiel za mnou riaditeľ nemocnice, prišiel aj predseda mestského národného výboru a za Emkou vedúci odboru školstva, prišli nás prosiť, aby sme ostali.“ [35] Oľga aj Emma Dutková sa nakoniec rozhodli zostať vo Svidníku.

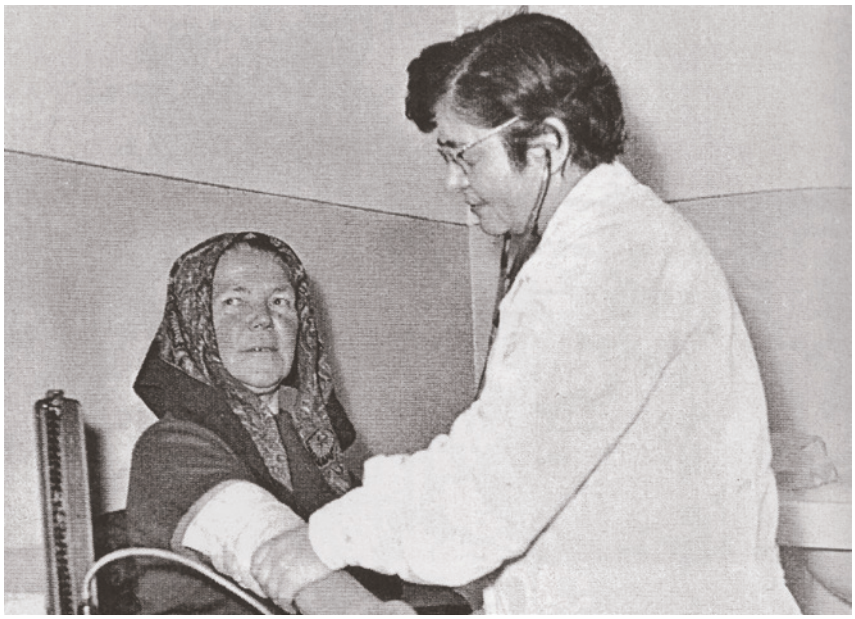

Oľga Mydlíková pri vyšetrovaní pacientov (Zdroj: publikácia Príbeh môjho života)

OBNOVENIE GRÉCKOKATOLÍCKEJ CIRKVI A VSTUP DO REHOLE

„Veľmi sme prežívali šesťdesiaty ôsmy. Bolo to pre mňa niečo také neuveriteľné. Mysleli sme si, že je to sen, že sa zobudíme a všetko nebude pravda. Pamätám si na Literárne noviny, ako tam niektorí autori písali voľne.[36] *To bolo pre nás čosi neslýchané. Hneď sa začalo hovoriť aj o obnovení gréckokatolíckej cirkvi. Od otca Ljavinca sme dostali inštrukcie, že treba písať žiadosti s podpismi a posielať na pána kardinála Tomáška. On predloží naše žiadosti pred vládu, aby sa obnovila gréckokatolícka cirkev.*[37] *Chodili sme po dedinách a veľmi nám pomáhali šoféri autobusov, ktorí chodili do určitých dedín. Dávali sme im tie formuláre, rozdávali to tam na tých dedinách a ľudia veľmi ochotne podpisovali žiadosť o obnovenie gréckokatolíckej cirkvi. Už na Veľkú noc prišiel otec* [Vladimír] *Molčányi* [38] *do dediny, v ktorej pracoval do päťdesiateho roku, do Miňoviec, a tam slúžil svätú liturgiu. Boli sme strašne radi, že sme na svojej liturgii už na Veľkú noc. Piateho júna v šesťdesiatom ôsmom roku bola obnovená gréckokatolícka cirkev.*[39]

Podarilo sa nám ísť s Čedokom do Talianska, v auguste v šesťdesiatom

34 Svidník nebol v tom čase samostatným okresom, ale patril k okresu Bardejov. Z tohto dôvodu prišiel výsledok konkurzu Oľge oznámiť riaditeľ nemocnice v Bardejove, pod ktorú spadala aj nemocnica vo Svidníku.

35 Oľga Mydlíková hovorí v množnom čísle, pretože spolu s ňou a s jej mamou sa z Dolného Kubína do Svidníka presťahovala aj jej kamarátka a spoluobvinená v procese Ljavinec a spol. Emma Dutková, ktorá v Dolnom Kubíne pôsobila ako učiteľka hry na klavír v ľudovej škole umenia. Vo Svidníku pôsobila taktiež v ľudovej škole umenia, najskôr ako učiteľka, od septembra 1965 až do odchodu na dôchodok dokonca ako riaditeľka, a to i napriek tomu, že bola rehoľnou sestrou, vrátila sa z väzenia a aj počas pôsobenia v ľudovej škole umenia pravidelne chodila do kostola.

36 Literární noviny – český kultúrno-politický týždenník. V druhej polovici šesťdesiatych rokov 20. storočia sa v novinách vo veľkej miere odrážala postupná liberalizácia pomerov v spoločnosti. Týždenník vychádzal pod názvom Literární noviny do roku 1967. Od roku 1968 vychádzal pod názvom Literární listy. Na Slovensku bol podobným, v určitých smeroch ešte liberálnejším týždenníkom Kultúrny život.

37 Uvoľňovanie politických pomerov od začiatku roka 1968 umožnilo, že už niekoľko rokov trvajúce volanie po obnovení Gréckokatolíckej cirkvi zaznelo v tomto období s veľkou silou. Požiadavky na zrušenie rozhodnutia o likvidácii cirkvi z roku 1950 získali verejnú podporu v celej spoločnosti a podporovali ich aj reformní komunisti. PEŠEK, J. – BARNOVSKÝ, M.: Pod kuratelou moci, s. 187 – 198.

38 Vladimír Molčányi (1908 – 2004) – gréckokatolícky kňaz; v súdnom procese Ljavinec a spol., v ktorom bola súdená aj Oľga Mydlíková, bol Molčányi odsúdený na 16 mesiacov väzenia. Keďže vo vyšetrovacej a súdnej väzbe bol už takmer 17 mesiacov, po vynesení rozsudku bol prepustený na slobodu. Po obnovení Gréckokatolíckej cirkvi pastoračne pôsobil vo viacerých farnostiach. Viac pozri BABJAK, J.: Zostali verní, II. zväzok, s. 296 – 300.

39 Dňa 13. 6. 1968 prijala vláda uznesenie č. 205/1968 o povolení činnosti Gréckokatolíckej cirkvi a vládne nariadenie č. 70/1968 Zb. o jej hospodárskom zabezpečení.

Vladyka Ivan Ljavinec
(Zdroj: internet)

ôsmom roku, a navštívili sme aj náš generalát. Hlásili sme sa, že chceme pokračovať – Emka pokračovať a ja začínať – ako baziliánky. Vracali sme sa práve dvadsiateho augusta. Išla som ešte navštíviť otca Ljavinca, ktorý bol po pľúcnej operácii v Tatrách. Keď som sa vrátila do Prešova, už som nemala spoj [do Svidníka]. *Musela som nocovať v hoteli a ráno počujem taký hukot na dvore. Nevedela som, čo sa stalo a keď som potom vyšla von, tak som videla, samý tank a samé auto. Vedeli sme, že sa situácia určite zmení k horšiemu. V šesťdesiatom deviatom roku naše sestry baziliánky, ktoré pracovali v ústave pre mentálne postihnutých mužov vo Veľkom Blhu* [okres Rožňava], *dostali ponuku z Bardejova, aby prišli pracovať pre mentálne postihnutých chlapcov do ústavu. Mali chuť sa vrátiť, lebo to značí vrátiť sa medzi svojich veriacich. My sme sa len potešili, lebo už keď boli tak blízko, tak sme sa k nim pripojili.“* Oľga spolu s Emmou Dutkovou tak bývali vo Svidníku, kde pracovali a súčasne boli v tajnom noviciáte Rádu sestier sv. Bazila Veľkého, prislúchajúc ku komunite sestier v Bardejove.

„Gréckokatolícki kňazi v Košiciach vytvorili takzvaný akčný výbor.[40] *Z výboru nám poslali kňaza, Emila Zorvana*[41], *s ktorým sme išli hľadať kurátorov*[42]. *Na ulici sme stretli pána Jána Kupaja a on sa nám predstavil: – Ja som kurátor gréckokatolíckej cirkvi. – V jeho dome sa zišli všetci kurátori, čo pracovali v pravoslávnej cirkvi a robili plán ako prevezmú cerkov. Dohodli sa, že v nedeľu pôjdu za otcom Liptákom, pravoslávnym, poďakujú mu za jeho doterajšiu službu a povedia mu, že si viacej neprajú, aby do cerkvi išiel, že oni sú gréckokatolíci. A tak potom kostol zamkli, kľúče mu nedali. Potom cerkov strážili, báli sa, že niektorí pravoslávni horlivci by ju mohli nasilu otvoriť.* […] *Naši kurátori sa vybrali na Moravu, kde pracoval ešte otec Prokipčák*[43], *ktorý do päťdesiateho roku bol vo Svidníku a počas tých osemnástich rokov kŕmil prasatá na Morave. Prišli za ním a veľmi ho prosili, aby čím skôr prišiel do Svidníka. Nechceli ostať bez kňaza, lebo by sa im pravoslávni vysmievali, že ste jedného vyhodili a ďalšieho nemáte. Ale otec Prokipčák odmietol, nechcel ísť do Svidníka. To bola pre nich dosť veľká rana. Ale našťastie otec Bačinský*[44] *bol strašne obetavý, ochotný kdekoľvek a kedykoľvek odslúžiť liturgiu, takže veľmi veľa v našom okrese pomáhal. Emka potom napísala do Prahy otcovi Turkiňákovi*[45], *ktorý sa vrátil z väzenia a pomáhal tam v cerkvi v Prahe, aby prišiel do Svidníka a aby obslúžil našu farnosť. On nás poslúchol, prišiel do Svidníka, u nás býval a obsluhoval. Pamätám si, keď som ho prvýkrát viedla do cerkvi, išiel okolo s takým vozom starší pán a hovorí: – Vitajte otče. Viete, my sme tu chodili, ale na vás sme mysleli a za vás sme sa modlili. –* […] *Podobne ako u nás, prebehlo prebratie kostola aj v iných dedinách, ale najlepšie bolo tam, kde prestúpil pravoslávny kňaz na gréckokatolíka. To bolo najľahšie, lebo tam ostala dedina spojená a tak to bolo v Krajnej Bystrej a v Bodružali. V iných dedinách, kde ostal pravoslávny, tak tam sa väčšinou ľudia rozdelili, a potom boli medzi nimi nevraživosti. Viaceré farnosti ostali ešte bez kňazov. Neboli ešte pridelení trvale farári, a tak prichádzali len na sobotu, aby obslúžili tie dediny v našom okrese. Prichádzali*

40 Akčný výbor vznikol 10. 4. 1968 v Košiciach, na stretnutí približne 130 gréckokatolíckych kňazov na čele s biskupom Vasiľom Hopkom.

41 Emil Zorvan (1913 – 1989) – gréckokatolícky kňaz; v rokoch 1936 – 1946 pôsobil v obci Šarišské Čierne, kde koncom vojny aktívne pomáhal partizánom, za čo bol odsúdený na trest smrti. Zachránil ho priamy zásah prezidenta Jozefa Tisa na nemeckom veliteľstve. V apríli 1951 bol zatknutý a následne internovaný v Hlohovci a Podolínci; po prepustení z Podolínca bol aj s rodinou vysťahovaný do Čiech. V roku 1955 odsúdený na 18 mesiacov väzenia. V roku 1968 bol aktívny pri obnove Gréckokatolíckej cirkvi. Viac pozri BABJAK, J.: Zostali verní, I. zväzok, s. 319 – 323.

42 Kurátor – v Gréckokatolíckej cirkvi je to člen farskej rady (hospodárskej rady farnosti). Ide o voleného člena, ktorý po prijatí voľby skladá prísahu. Volený je dospelými členmi farnosti. Byť kurátorom bola veľká česť ale aj zodpovednosť. V niektorých rodinách je niekoľko generácií kurátorov.

43 Vasiľ Prokipčák (1914 – 2004) – gréckokatolícky kňaz; v rokoch 1946 – 1950 pôsobil vo Svidníku. Po Akcii „P“ strávil istý čas v táboroch nútenej práce v Novákoch, potom v internácii v Hlohovci a Podolínci. Neskôr, až do roku 1968 pracoval na Morave, kde kŕmil ošípané. Od roku 1969 pôsobil ako správca farnosti Chmeľová. Do Svidníka sa nechcel vrátiť pravdepodobne z toho dôvodu, že sa obával situácie, keď vo Svidníku zostane aj pravoslávny kňaz a medzi veriacimi nastane rozdelenie. Viac pozri BABJAK, J.: Zostali verní, II. zväzok, s. 326 – 331.

44 Irenej Teodor Bačinský (1906 – 1989) – gréckokatolícky kňaz; v rokoch 1930 – 1950 správca farnosti Ľutina, v procese Ljavinec a spol. bol spolu s Oľgou Mydlíkovou odsúdený na dva roky odňatia slobody.

45 Boris Turkiňák (1905 – 1980) – gréckokatolícky kňaz; v rokoch 1947 – 1950 bol tajomníkom biskupa Pavla Gojdiča.

k nám obyčajne už v sobotu, u nás nocovali traja – štyria kňazi a potom išli obsluhovať dediny, ktoré už sa stali gréckokatolíkmi a ešte nemali svojho farára. Až po niekoľkých mesiacoch sa potom začali prideľovať farári a tak bol pridelený aj do Svidníka otec Mikuláš Hricov.“ [46]

STAVBA DOMU

„V roku 1971 sme dostali od MNV [47] *ponuku pozemku a možnosť stavať dom. Bála som sa toho, ale Emka mala veľkú chuť stavať. Už keď sme boli v Ríme, tak sa rozprávala s matkou generálnou, že či by nám dovolila stavať dom. Ona povedala: – Ja vám nie že dovoľujem, ja vám prikazujem. Keď budete mať možnosť, postavte dom. – Takže sme mali na to schválenie.* […] *Vo Svidníku bolo veľa asanantov. Veľa domov sa búralo, lebo tam stavali iné objekty, takže títo asananti dostávali na jednom sídlisku svoje pozemky a tam sme dostali pozemok aj my. Bolo to blízko nemocnice. Pustili sme sa do toho v sedemdesiatom druhom roku, práve na Sviatok svätej Makríny* [48] *sme začali kopať základy.*[49] *Neďaleko od nás tiež stavali jeden podnik, fabriku pre potravinársky priemysel a tam sme išli prosiť tých robotníkov, či by poobede neprichádzali k nám na stavbu. Zoznámili sme sa s dvoma robotníkmi, ktorí boli veľmi ochotní a jeden z nich mal tetu, sestru baziliánku a druhý bol pravoslávny, ale bol tiež veľmi ochotný a obetavý. Títo dvaja sa nám ujali toho domu, takže si už potom priberali ďalších robotníkov, keď ich potrebovali. Stavba nám naozaj išla veľmi dobre. Dostali sme takzvanú stabilizačnú nenávratnú pôžičku od MNV po tridsaťpäť tisíc, no a potom sme ešte zobrali pôžičku z banky za výhodné dve percentá, ktoré sme do skončenia stavby nemuseli splácať. Mali sme každá po päťdesiattisíc a tak pomaly sme ten dom postavili. Spomínam si, môj riaditeľ mi povedal: – Vy budete strašne plakať, že ste sa pustili do stavby. – Ale, chvála Bohu, my sme mali za dva roky dom hotový a už sme sa sťahovali.*

V Bardejove sa pomaly začal tajný noviciát. Otec Marián Potáš do Bardejova priviezol jednu kandidátku na noviciát a potom aj ďalšie dievčatá sa začali prihlasovať. Avšak nie všetky dievčatá, ktoré aj prišli, vydržali. Lebo, bolo treba stále žiť v napätí a ťažko to bolo pred rodičmi, nemohli rodičom povedať a stále odchádzali na sobotu, nedeľu a rodičia sa pýtali kam. Ťažko sa vyhovárali, takže to napätie nevydržali. Ale aj tak sa z toho tajného noviciátu vychovalo sedemnásť sestier, s ktorými sme potom mohli začať pracovať v deväťdesiatom roku, takže aj tak to bol veľký prínos a zásluha otca Mariána, lebo bol smelý.“ V Bardejove však mali sestry baziliánky veľmi obmedzené priestory, ktoré celkom nevyhovovali všetkým aktivitám a len s ťažkosťami pojali väčší počet návštevníkov. V ich dome sa pritom odbavovali nielen duchovné obnovy, ale aj rehoľné sľuby i obliečky sestier, ako aj rehoľníkov – bratov. Z toho dôvodu sa po dostavaní domu vo Svidníku viaceré aktivity presunuli práve sem. *„S otcom Mariánom sme spolupracovali celé tie roky, exercície sa robili u nás.*

Monastier vo Svidníku a v Prešove (súčasnosť) (Zdroj: Internet)

46 Mikuláš Hricov (1922 – 1978) – gréckokatolícky kňaz; v roku 1951 bol aj s rodinou vysťahovaný do Litoměřic, kde pracoval ako pomocný robotník v tehelni. Do Prešova sa mohli vrátiť v roku 1961. Do roku 1968 pracoval ako kurič a skladník. V rokoch 1968 – 1978 pôsobil ako správca farnosti Svidník. Viac pozri BABJAK, J.: Zostali verní, I. zväzok. s. 232 – 236.

47 MNV – miestny národný výbor.

48 Sviatok svätej Makríny, sestry Bazila Veľkého – v gréckokatolíckom cirkevnom kalendári 19. júla.

49 Oľga s Emmou stavali dom ako súkromné osoby. Bol to poschodový rodinný dom s dvoma samostatnými bytmi. V súčasnosti je v dome monastier Rádu sestier sv. Bazila Veľkého.

Oľga Mydlíková ako riaditeľka SZŠ sv. Bazila Veľkého v Prešove
(Zdroj: publikácia Príbeh môjho života)

V monastieri v Prešove spoločne s Emmou Dutkovou
(Zdroj: publikácia Príbeh môjho života)

Bolo to také veľké nervové napätie, lebo sme sa stále báli, že dakto príde. Isteže, aj eštebáci o nás dačo vedeli. Jedenkrát ma riaditeľ v nemocnici napomínal: – Dajte si pozor, lebo ŠtB má o vás záujem. – Prečo pán riaditeľ, zato, že chodím do kostola? – A on mi hovorí: – Zato, že sa zaoberáte mládežou. – Takže, eštebáci vedeli, ale ja mám taký dojem, možno sa mýlim, že aj medzi eštebákmi boli niektorí, ktorí nás chránili pred Košicami a akosi to maskovali a neprišli nám ani na prehliadku. Počuli sme, že v iných kláštoroch robili prehliadky, ale k nám vôbec nič. Jeden čas volali na výsluchy niektoré mladé sestry z Bardejova, ale prešiel výsluch a nič ďalej. Takže si myslím, že boli tam takí, ktorí nás chránili, keď pravdu hovorím, nech im to Pán Boh oplatí.“

Po roku 1989 sa rehoľný život a aktivity sestier baziliánok mohli rozvíjať bez väčších obmedzení. Sestra Nikolaja Oľga Mydlíková sa pričinila o návrat sestier do Prešova, kde si vybudovali Monastier sv. Makríny. Taktiež sa zaslúžila o založenie prvej cirkevnej zdravotníckej školy na Slovensku – Strednej zdravotníckej školy sv. Bazila Veľkého v Prešove, ktorá začala fungovať v septembri 1990. Pre množstvo iných povinností zanechala v júni 1990 prácu lekárky v nemocnici vo Svidníku. Nasledujúcich päť rokov pôsobila aj ako riaditeľka novozaloženej zdravotníckej školy. V rokoch 1990 – 2000 pôsobila aj ako provinciálna predstavená Rádu sestier sv. Bazila Veľkého na Slovensku. V rokoch 2000 – 2002 pôsobila v Prahe, kde sa starala o chorého biskupa Ivana Ljavinca, v tom čase už pražského exarchu pre gréckokatolíckych veriacich. Od roku 2002 žije v monastieri v Prešove.

Pavol Jakubčin • Nikolaya Oľga Mydlíková OSBM (The Order of Saint Basil the Great)
Oľga Mydlíková was born in 1928 in Becherov, a village close to the city of Bardejov, in the family of a Greek-Catholic priest. After passing her school-leaving examination at the Greek-Catholic Grammar School in Prešov she studied at the Faculty of Medicine at the Charles University in Prague and in 1952 she graduated as a doctor of medicine. She started her medical career at the Institute for Tuberculosis Treatment in Lučivná. In her flat she was hiding Ivan Ljavinec, the Greek-Catholic priest. In July 1955 she was therefore arrested and sentenced by the Supreme Court in Prague within the trial with Ljavinec and his companions to two years of prison. She was imprisoned in Želiezovce and Trnovec nad Váhom. After released from prison she worked as a shop-assistant and nurse. Later she worked as a doctor in Dolný Kubín and Svidník, until 1990. She was involved in the renewal of the Greek-Catholic Church in 1968. In 1969 she joined the secret noviciate of Sisters of the Order of Saint Basil the Great. After 1989 she contributed to the renovation of the Order. In the years from 1990 to 2000 she was the Provincial Superior of Sisters of the Order of Saint Basil the Great in Slovakia.

Mgr. Pavol Jakubčin, PhD. (1983)
Je absolventom Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave, študijný odbor história. Vo svojej vedeckej činnosti sa venuje najmä dejinám katolíckej cirkvi v rokoch 1948 – 1989. Je autorom monografie *Pastieri v osídlach moci*, zostavovateľom a spoluzostavovateľom zborníkov *Likvidácia reholí a ich život v ilegalite v rokoch 1950 – 1989* a *Prenasledovanie cirkví v komunistických štátoch strednej a východnej Európy*.

SPOMIENKY UKRAJINSKÉHO HISTORIKA NA VEDECKÝ POBYT NA UNIVERZITE KOMENSKÉHO V BRATISLAVE V ROKOCH 1965 – 1966

EVHEN PUHAČ
(Preklad: Mgr. Yevgen Rogovyy, PhD.)

Za hranicami našej vlasti majú slovenské dejiny iba málo profesionálnych znalcov. Jedným z hŕstky historikov na východ od našich hraníc, ktorý sa bližšie venoval najnovším dejinám Slovenska, je profesor Evhen Puhač z Charkovskej univerzity. Narodil sa v roku 1935. V roku 1959 absolvoval Charkovskú univerzitu a od roku 1966 až dodnes bol asistentom, docentom a profesorom na tejto univerzite. Je autorom viacerých prác s tematikou najnovších slovenských dejín a takisto vychoval viacero doktorandov, z ktorých sa vďaka odbornému výskumu stali sympatizanti Slovenska a Slovákov a na Ukrajine či v Rusku pomáhajú šíriť dobré meno našej krajiny. V minulom roku vydal v Charkove viac ako tristostranovú monografiu *Dejiny Slovenska* [1] v ruskom jazyku, ktorá pre ruskojazyčného čitateľa mapuje slovenské dejiny od najstarších čias až po súčasnosť. V čase tzv. predjaria, v rokoch 1965/1966 študoval na Slovensku. Z tohto pobytu si odniesol viaceré skúsenosti, ktoré ho ovplyvňovali po celý zvyšok života. V roku 2011, počas návštevy historikov ÚPN na Charkovskej univerzite, sa zrodila myšlienka spísať jeho spomienky na slovenský pobyt a predostrieť ich čitateľom. Stalo sa tak, vlastne po prvýkrát, až teraz a možno povedať, exkluzívne pre čitateľov časopisu *Pamäť národa*.[2]

Keď som v novembri roku 1963 nastúpil na doktorandské štúdium na Katedru nových a najnovších dejín Charkovskej národnej univerzity, vybral som si ako tému budúcej dizertačnej práce *Politický boj na Slovensku v rokoch 1945 – 1948*. Spočiatku sa uvažovalo o téme spojenej s problematikou Slovenského národného povstania (SNP) v roku 1944, ale na katedre rozhodli, že v sovietskej historiografii bolo na túto tému už dosť prác, no na tému národno-demokratickej revolúcie, a navyše na Slovensku, nebolo prakticky nič. Preto katedra schválila vyššie uvedenú tému. Pokiaľ išlo o to, že dizertačná práca mala byť zo slovenskej problematiky, nemal som žiadne pochybnosti. Písal som totiž seminárne práce aj diplomovú

Evhen Puhač pri prejave na 5. Všezväzovej konferencii historikov-slavistov v roku 1970
(Zdroj: archív E. Puhača)

1 PUHAČ, E. P.: Istorija Slovakii. Charkov 2013.
2 Autorom vstupného textu je Martin Lacko.

prácu o dejinách Slovenska. Môj vedecký školiteľ profesor Sideľnikov [3] bol účastníkom bitky o Dukliansky priesmyk, kde bol zranený a prišiel o obe nohy. V Charkove býval aj jeden z veliteľov partizánskej jednotky v období SNP, P. A. Veličko a v Sokolove (pri Charkove) sa v marci roku 1943 zúčastnila prvej bitky s nemeckými vojskami československá jednotka pod velením Ludvíka Svobodu.

Keď som začal pracovať v knižniciach v Charkove a Moskve, presvedčil som sa, že pramene k tejto téme – s výnimkou novín *Rudé právo* a *Pravda* – neboli. V knižniciach v Moskve sa nachádzali práce Marty Vartíkovej *Roky rozhodnutia* [4], Viléma Prečana *Slovenský katolicizmus pred Februárom 1948* [5] a Gustáva Husáka *Svedectvo o Slovenskom národnom povstaní* [6]. Bolo mi jasné, že napísať dizertačnú prácu na uvedenú tému bez cesty na Slovensko, jednoducho nie je možné. Dva roky som žiadal od Ministerstva vysokého školstva Zväzu sovietskych socialistických republík (ďalej ZSSR) povolenie, aby som sa mohol dostať do zoznamu osôb, ktorých posielali na stáž do Československa. Bolo to veľmi ťažké, pretože zoznam sa takmer vždy skladal z predstaviteľov moskovských univerzít.

Konečne, v septembri 1965 bola moja požiadavka vyriešená pozitívne a na začiatku októbra roku 1965 som prišiel na desaťmesačný vedecký pobyt na Univerzitu Komenského v Bratislave. Bol som pridelený na Katedru československých dejín, ktorú v tom čase viedol profesor Miloš Gosiorovský [7] a za vedeckého školiteľa mi pridelili docenta Samuela Cambela [8]. To preto, lebo práve on v roku 1965 vydal knihu *Revolučný rok 1945* [9], pri príprave ktorej využíval materiály sovietskych archívov, dobre ovládal históriu nastolenia štátnej moci Slovenskou národnou radou (ďalej SNR) a problematiku národných výborov na území oslobodenom Červenou armádou. V Bratislave boli dvaja historici, ktorí pred tým chodievali na Charkovskú univerzitu, kde som sa s nimi zoznámil. Bol to riaditeľ slovenského Ústavu dejín európskych socialistických krajín Jozef Hrozienčik [10] a vedecký pracovník tohto istého ústavu Ľudovít Haraksim [11]. Obaja mi pomohli etablovať sa v Bratislave. Ešte pred príchodom som si voľne čítal a prekladal slovenské a české knihy, časopisy a noviny, preto moja úloha spočívala v tom, aby som čo najskôr zvládol rozprávanie v slovenskom jazyku. Najprv mi v tom veľmi pomohlo bývanie na internáte Univerzity Komenského Mladá Garda a každodenná komunikácia so slovenskými študentmi a zároveň cvičenia s lektorom slovenského jazyka na špeciálnych kurzoch. Samozrejme, bolo veľmi dôležité neustále komunikovať v jazykovom prostredí. Po troch alebo štyroch mesiacoch som viac-menej voľne komunikoval v slovenčine.

Môj pobyt v Bratislave sa zhodoval s dôležitými udalosťami v živote štátu a najmä Slovenska. V roku 1963 sa otázka štátoprávneho postavenia Slovenska stala predmetom verejnej diskusie v spoločnosti. V marci toho istého roku bol do časopisu *Nová mysl* odovzdaný známy článok profesora Miloša Gosiorovského s návrhom na preformovanie Československej socialistickej republiky na federáciu.[12] Hoci tieto návrhy vedenie Komunistickej strany Československa (ďalej KSČ) zamietlo, v spoločnosti mali obrovskú odozvu. V decembri roku 1963 špeciálna, tzv. Barnabitská komisia, dospela k výsledku, že obvinenia na adresu tzv. slovenských buržoáznych nacionalistov na IX. zjazde Komunistickej strany Slovenska (ďalej KSS) boli neopodstatnené, čo znamenalo ich konečnú rehabilitáciu. Vtedajší prezident Antonín Novotný bol nútený

3 Stepan Ivanovič Sideľnikov (1916 – 1977).

4 VARTÍKOVÁ, M.: Roky rozhodnutia. Bratislava 1962.

5 PREČAN, V.: Slovenský katolicizmus pred Februárom 1948. Bratislava 1961.

6 HUSÁK, G.: Svedectvo o Slovenskom národnom povstaní. Bratislava 1964.

7 Miloš Gosiorovský (1920 – 1978) – významný slovenský marxistický historik a pedagóg, komunistický funkcionár, autor a spoluautor viacerých historických prác z dejín robotníckeho hnutia, KSS, KSČ a SNP. Od roku 1953 prednášal československé dejiny a bol vedúcim Katedry československých dejín a archívnictva na Filozofickej fakulte UK v Bratislave. Bol aj aktívnym funkcionárom KSS – v rokoch 1950 – 1953 člen ÚV KSS, v rokoch 1952 – 1953 člen Predsedníctva ÚV KSS.

8 Samuel Cambel (1928 – 2004) – slovenský marxistický historik a pedagóg, autor a spoluautor viacerých historických prác, v ktorých sa venoval dejinám Slovenska a Československa po roku 1948, dejinám Sovietskeho zväzu a svetovej socialistickej sústavy. Od roku 1952 (s krátkou prestávkou v roku 1960) pôsobil na Filozofickej fakulte UK v Bratislave.

9 CAMBEL, S.: Revolučný rok 1945. Bratislava 1965.

10 Jozef Hrozienčik (1915 – 1990) – slovenský marxistický historik a pedagóg, autor a spoluautor viacerých historických prác, v ktorých sa venoval dejinám SNP a Sovietskeho zväzu a zaoberal sa československo-sovietskymi vzťahmi a všeobecnými medzinárodnými vzťahmi. Od roku 1951 bol riaditeľom Ústavu dejín európskych socialistických krajín SAV. Od roku 1970 prednášal na Filozofickej fakulte UK v Bratislave.

11 Ľudovít Haraksim (1928 – 2008) – slovenský marxistický historik.

12 Štúdia Miloša Gosiorovského o riešení česko-slovenských vzťahov formou federácie (K niektorým otázkam vzťahu Čechov a Slovákov v politike KSČ) nebola zaslaná len do tohto časopisu, ale tiež na rôzne oficiálne miesta. Oficiálne publikovaná bola až v Historickom časopise v roku 1968.

odstrániť z funkcií takých odióznych činiteľov, akými boli Viliam Široký, Július Ďuriš a ešte skôr Karol Bacílek. Krajina vstúpila do obdobia liberalizácie. A tak Gustáv Husák mohol v roku 1964 publikovať už spomínanú knihu o Slovenskom národnom povstaní. So všetkými týmito dôležitými zmenami – najmä pre Slovensko – ma zoznámil môj vedecký školiteľ Samuel Cambel. On mi vybavil aj pozvanie na slávnostné zasadnutie venované 150. výročiu narodenia Ľudovíta Štúra, na ktorom som dostal širšie a komplexnejšie informácie o jednom z vedúcich činiteľov Slovenského národného obrodenia, o jeho boji za uznanie národnej svojbytnosti Slovákov, o jeho úlohe v kodifikácii slovenského literárneho jazyka a mnoho ďalších, pre mňa veľmi zaujímavých vecí. Po zasadnutí môj školiteľ povedal, že bez zmien, ktoré prišli v rokoch 1962 – 1963 v smere čiastočnej demokratizácie spoločenského života, by sa takéto slávnostné podujatie pri spomínanej príležitosti proste nemohlo uskutočniť.

Od októbra roku 1965 sa začal môj pracovný život – v prvej polovici dňa som pracoval v archíve Ústavu dejín KSS a v druhej som študoval materiály novín *Pravda*, *Čas*, *Práca*, skúmal som články vo vedeckých časopisoch týkajúcich sa predmetu mojej témy a taktiež knihy, najmä tie, ktoré boli vydané na začiatku šesťdesiatych rokov 20. storočia. Po rozhovore s riaditeľom Ústavu dejín KSS Bohuslavom Gracom [13] som dostal možnosť pozrieť si prakticky všetky materiály, ktoré ma zaujímali a ktoré sa nachádzali v archíve ústavu – materiály straníckych konferencií, zasadnutí Ústredného výboru (ďalej ÚV) KSS, komisií ÚV KSS, pozemkovej reformy, hospodárskej, mládeže a mnohých ďalších. Zápisnice zo schôdzí sekretariátu ÚV KSS a analytické správy o rôznych otázkach sa nachádzali v živom archíve ÚV KSČ a neboli k dispozícii. Neskôr som väčšinu pracovného času venoval práci s fondmi Slovenského štátneho ústredného archívu v Bratislave [14] – fondy SNR, predsedníctva SNR, Úradu Predsedníctva Zboru povereníkov, Slovenského národného frontu, povereníctiev vnútra, priemyslu a obchodu, poľnohospodárstva a pozemkovej reformy, Jednotného zväzu slovenských roľníkov a ďalších. Mnohé z týchto dokumentov sa podarilo mikrofilmovať a mohol som

Profesor Evhen Puhač na zasadnutí Vedeckej rady pri príležitosti 200. výročia založenia Charkovskej národnej univerzity V. N. Karazina v roku 2005 (Zdroj: archív E. Puhača)

Posledné stretnutie Evhena Puhača s profesorom Samuelom Cambelom v roku 2004 v Bratislave (Zdroj: archív E. Puhača)

13 Bohuslav Graca (1925 – 1976) – komunistický funkcionár a marxistický historik, autor a spoluautor viacerých historických prác, v ktorých sa venoval problematike odboja v rokoch druhej svetovej vojny a SNP. V rokoch 1955 – 1969 pôsobil vo funkcii riaditeľa Ústavu dejín pri ÚV KSS. V roku 1968 sa stal členom ÚV KSS, členom Sekretariátu a tajomníkom ÚV KSS, neskôr aj členom ÚV KSČ. V roku 1970 bol odvolaný zo všetkých funkcií.

14 Dnes Slovenský národný archív.

ich zobrať so sebou do Sovietskeho zväzu. Na začiatku som mal isté ťažkosti s čítaním dokumentov, ktoré neboli vytlačené na stroji, ale potom som zvládol aj tie.

Na jar roku 1966, počas služobnej cesty do Prahy, sa mi podarilo v priebehu dvoch týždňov bádať v Archíve Národného zhromaždenia, a to najmä vo fondoch výborov poľnohospodárstva, bezpečnosti a zásobovania a prejsť stenografické záznamy parlamentných zasadnutí. V máji roku 1966 sme spolu s doktorom Samuelom Cambelom autom navštívili Považskú Bystricu, Prievidzu, Topoľčany, Žilinu, Košice, kde sme pracovali v okresných archívoch. V Štátnom archíve v Košiciach sa mi podarilo prejsť niektoré fondy Demokratickej strany za rok 1945. V iných archívoch materiály týkajúce sa tejto strany boli pre výskumných pracovníkov neprístupné. Na tejto ceste bolo pre mňa obrovským zážitkom zoznámenie sa s novými ľuďmi, s krásnou slovenskou prírodou, nádhernými starobylými hradmi a architektúrou malých starých miest.

Rozhovory s profesorom Emiliánom Stavrovským [15], ktorý mal na Univerzite Komenského prednášky o stredovekých dejinách Slovenska, mi pomohli pochopiť spoločný osud Slovákov a Maďarov, ich vývoj v rámci stredoeurópskej civilizácie, ich protiodpor v období formovania národov, keď Slováci začali bojovať s pokusmi o ich maďarizáciu. Doktor Ľudovít Haraksim ma prihlásil na štúdium dejín Rusínov žijúcich na východnom Slovensku, ktorí si zachovali svoju národnú identitu, kultúru a jazyk. Komunikácia so Samuelom Cambelom, s kolegami z Katedry československých dejín a tiež z Historického ústavu Slovenskej akadémie vied rozšírili moje vedomosti o vývoji československo-maďarských vzťahov v prvých povojnových rokoch. Bolo pre mňa prekvapením, že nespravodlivosť Viedenskej arbitráže 2. novembra 1938, ktorá sa uskutočnila na rozkaz Nemecka a Talianska, s tichým súhlasom Francúzska a Veľkej Británie, po skončení druhej svetovej vojne vo vzťahu k Slovensku nebola úplne odstránená. V Košickom vládnom programe sa hovorilo o trestaní nepriateľov (Nemcov a Maďarov) a kolaborantov, išlo o konfiškáciu ich majetku a vysťahovanie z Československa, ale toto riešenie nebolo podporené Postupimskou mierovou konferenciou. A nie nepodstatnú rolu tu zohrala aj pozícia Sovietskeho zväzu, ktorý už vtedy premýšľal plány na inštaláciu komunistickej vlády v Maďarsku. To malo negatívne dôsledky najprv pre Slovensko. Masové vysťahovanie Maďarov sa neuskutočnilo. Značné množstvo obrábanej pôdy zostalo v rukách maďarských majiteľov. Uskutočniť pozemkovú reformu na princípe *„pôda, patrí tomu, kto ju obrába!“*, sa nepodarilo. Všetko to sa odrazilo vo výsledkoch prvých povojnových volieb na Slovensku.

Veľmi dôležitými pre pochopenie procesov, spojených s osudom Československa a Slovenska v záverečnej fáze vojny a počas tzv. režimu ľudovej demokracie sa v roku 1965 stali publikácie takých zbierok dokumentov ako napríklad *Cesta ke Květnu. Vznik lidové demokracie v Československu* [16] či *Slovenské národné povstanie. Dokumenty* [17], ktoré pripravil český vedec Vilém Prečan. Tieto diela objasňovali otázky o povahe a cieľoch SNP, o vyrovnaní politických síl, o spolupráci komunistov a „občianskeho bloku“, o postoji Londýna a Moskvy (sovietskeho vedenia a Zahraničného byra ÚV KSČ) k SNP a rovnako aj veľa iných vecí. V publikácii *Cesta ke Květnu* pre mňa zvláštnu hodnotu predstavovali dokumenty o rokovaniach prezidenta Eduarda Beneša a vedenia Zahraničného byra ÚV KSČ v decembri roku 1943 v Moskve v otázkach obnovenia samostatného Československa po oslobodení a štátoprávne postavenie Slovenska v novej republike a tiež analogické dokumenty pri rokovaniach v Moskve na konci marca roku 1945 o formovaní vlády Národného frontu Čechov a Slovákov a prijatie jeho programu. Dôležitými boli tiež dokumenty a komentáre zostavovateľov k nim, ktoré odrážali vzťahy k premenám na oslobodenom území Slovenska do apríla roku 1945 z pohľadu Eduarda Beneša a exilovej vlády, rovnako ako aj komunistického vedenia, ktoré sa nachádzalo v Moskve.

V čase, keď som prišiel do Bratislavy, v plnom prúde pokračovala diskusia medzi historikmi o mnohých principiálne nových výsledkoch bádania o SNP a jeho hlavných cieľoch, o vytvorení Národného frontu v inštitúcii SNR, o činnosti SNR a národných výborov na oslobodených územiach. V roku 1964 boli výsledky výskumu publikované v knihe slovenských a českých historikov pod názvom *Dejinná križovatka. Slovenské národné povstanie – predpoklady a výsledky* [18]. V tejto knihe na základe analýzy dokumentov bola preukázaná celá absurdita obvinení vedenia

15 Emilián Stavrovský (1924 – 1996) – slovenský historik a pedagóg. Vo svojej práci sa venoval predovšetkým hospodárskym a sociálnym problémom na východnom Slovensku, odkiaľ pochádzal, tiež problematike rusínskej národnosti a zložitým problémom vzťahov národnostných skupín a menšín, ktoré žili v prihraničných oblastiach Slovenska, Ukrajiny a Poľska. Na Katedre všeobecných dejín UK v Bratislave pôsobil od roku 1949.

16 KLIMEŠ, M. – LESJUK, P. – MALÁ, I. – PREČAN, V. (Ed.): Cesta ke Květnu. Vznik lidové demokracie v Československu. 1 a 2 svazek. Praha 1965.

17 PREČAN, V. (Ed.): Slovenské národné povstanie: Dokumenty. Bratislava 1965.

18 BEER, F. – BENČÍK, A. – GRACA, B. – KŘEN, J. – KURAL, V. – ŠOLC, J.: Dejinná križovatka. Slovenské národné povstanie – predpoklady a výsledky. Bratislava 1964.

KSS z tzv. buržoázneho nacionalizmu v období SNP a v prvých povojnových rokoch, odrážala sa tu vedúca úloha slovenských komunistov v boji o dosiahnutie hlavných cieľov povstania – zvrhnutia diktátu hitlerovského Nemecka a tisovského režimu, s ktorým sa Slovensko dostalo do vojny na strane fašistického bloku a taktiež zabezpečenie uznania národnej identity Slovákov a ich rovnoprávnosti v obnovenom Československu. Po starostlivom preštudovaní tejto knihy som našiel pre seba odpoveď na otázku, prečo povstanie v roku 1944 vstúpilo do dejín pod názvom „národné". Lebo bolo celonárodné a podporované väčšinou národa, pripojilo Slovákov na stranu bojovníkov proti fašizmu a zabezpečovalo zachovanie ich postavenia plnoprávneho národa v boji proti prívržencom čechoslovakizmu. Táto kniha mi dala odpovede na mnoho otázok o predpokladoch revolučno-demokratických reforiem na Slovensku v prvých povojnových rokoch, čo bolo práve aj predmetom môjho vedeckého výskumu. Po celý čas môjho pobytu v Bratislave a komunikácie s historikmi Univerzity Komenského, Ústavu dejín KSS a Historického ústavu SAV som počúval väčšinou pozitívne hodnotenia tejto knihy a tiež niektoré myšlienky o tom, že rozhodnutia decembrového pléna ÚV KSČ o stiahnutí obvinenia proti vedúcim činiteľom KSS z obdobia SNP a prvých povojnových rokov ako aj vznik vyššie uvedenej analytickej práce slovenských a českých historikov do veľkej miery zmenili spoločensko-politickú náladu v krajine, osobitne na Slovensku, kde sa zrodila nádej na zmenu jeho štátoprávneho postavenia. Z rozhovorov s Milošom Gosiorovským a so Samuelom Cambelom som sa dozvedel o mnohých zvláštnostiach situácie, ktorá sa vytvorila, najmä o nespokojnosti Antonína Novotného a jeho okolia so skutočnosťou, že slovenská otázka sa zase stala predmetom diskusie v spoločnosti. Po návrate do Sovietskeho zväzu som sa dozvedel, že časť sovietskych historikov – československistov staršej generácie sa negatívne vyjadrovala o Husákovej knihe a vyššie spomínanej kolektívnej monografii. Niektorí sa dokonca domnievali, že tieto diela napomáhali oživiť nacionalistické nálady na Slovensku. Je zrejmé, že to bolo do istej miery odrazom nejednoznačného vnímania procesov prebiehajúcich v Československu sovietskymi straníckymi činiteľmi. Zdá sa, že postoj vedenia komunistickej strany Sovietskeho zväzu voči Pražskej jari v roku 1968 to akoby potvrdil.

V jeden zimný deň začiatkom roku 1966 mi Samuel Cambel povedal, že ideme na stretnutie s Gustávom Husákom, ktorý súhlasil odpovedať na niektoré otázky začínajúceho sovietskeho historika. Samozrejme, že tieto otázky boli predtým podrobne a detailne prerokované s mojím vedeckým školiteľom a starším slovenským súdruhom. Stretnutie sa konalo v uvoľnenej atmosfére. Gustáv Husák povedal, že s rozhovorom súhlasil v nádeji na spravodlivejšie ocenenie boja slovenských komunistov za uznanie svojbytnosti slovenského národa a jeho rovnoprávnosti s Čechmi v jednom štáte zo strany sovietskych historikov. Veľmi mu imponovalo, že sa náš rozhovor konal v slovenskom jazyku. Na začiatku povedal, že by bolo lepšie, aj pre mňa, aby som na neho vo svojich vedeckých prácach neodkazoval. Potom zažartoval, že jeho odpovede na moje otázky nech slúžia na rozšírenie môjho svetonázoru na „slovenské problémy", keď som sa už na to dal. Inak, musím sa priznať, že toto je moja vôbec prvá verejná zmienka o tomto stretnutí. Pri obhajobe dizertačnej práce a debate s recenzentmi rukopisov mojich článkov som sa veľakrát presvedčil o múdrosti a správnosti uvedeného upozornenia Gustáva Husáka.

Na prvú otázku, prečo vedenie KSČ na čele s Klementom Gottwaldom presvedčilo predstaviteľov KSS a celkovo delegáciu SNR neklásť na oficiálnych rokovaniach o prijatí programu vlády otázky o federalizácii, ktorá bola v Memorande SNR, sa Husák pred odpoveďou najprv spýtal: *„Čítali ste Dejinnú križovatku?"* Dostal odo mňa kladnú odpoveď a povedal, že úplne súhlasí s vysvetlením a závermi tykajúcimi sa tejto otázky v knihe. Pri pokračovaní v téme som sa spýtal: *„Prečo nebola vyriešená otázka federalizácie Československa s prijatím Ústavy v roku 1948 a či sa vôbec o nej debatovalo?"* Žiadny záznam som si neviedol, a preto sa budem snažiť načrtnúť hlavnú myšlienku odpovede Gustáva Husáka. Návrh Ústavy bol prerokovaný špeciálnou komisiou ešte pred februárom roku 1948. Komunisti nezdôrazňovali túto tému, pretože najmä na ich naliehanie boli v tretej pražskej dohode medzi vládou Československej republiky a SNR po voľbách v roku 1946 niektoré autonómne právomoci slovenských vládnych orgánov obmedzené. Po februári roku 1948 bolo pre komunistov najdôležitejšou úlohou upevniť víťazstvo nad buržoáziou a legitimizovať svoju absolútnu moc v krajine na realizáciu konečného cieľa – budovania socializmu. V mene tohto triedneho cieľa bola v júli roku 1948 zlikvidovaná nezávislosť KSS. V zodpovedajúcom nariadení sa hovorilo, že pri výstavbe socializmu robotnícka trieda a spoločnosť musia mať jedinú vedúcu silu, odvolávajúc sa na klasikov marxizmu-leninizmu o priorite internacionálnych úloh komunistov. V lete roku 1948 došlo k značnej zmene situácie v politike Informačného byra komunistických a robotníckych strán, ktoré prijalo rezolúciu s názvom *O situácii v Komunistickej strane Juhoslávie*. Obvinenie tejto strany z nacionalizmu znamenalo začiatok známej kampane vo všetkých komunistických stranách štátov sovietskeho bloku. Na Slovensku túto situáciu využili Viliam Široký a niektorí komunistickí funkcionári predvojnového obdobia, ktorí považovali spoločné vystúpenie vedenia KSS s občianskym blokom v slovenskej otázke za nesprávny postup. Tieto sily našli podporu medzi dogmatikmi vo vedení KSČ a poradcami zo Sovietskeho zväzu, ktorí sa

Evhen Puhač na prezentácii knihy Dejiny Slovenska v októbri 2013 (Zdroj: archív E. Puhača)

objavili v Československu. Husák dokončil svoju odpoveď a položil si otázku: *„Či bolo možné v takejto situácii diskutovať o téme federácie?“*

V odpovedi na moju otázku ohľadom negatívneho vplyvu spojenia slovenských sociálnych demokratov s KSS v období SNP na výsledky volieb v roku 1946 na Slovensku náš spolubesedujúci poznamenal, že spojenie v roku 1944 bolo správne a v roku 1946 vplyv slovenských sociálnych demokratov na výsledky volieb nemohol byť značný. Koniec-koncov, ich sociálna základňa bola obmedzená (asi stotisíc robotníkov a časť inteligencie). *„Hlavné bolo to, že KSS nebola schopná si získať na svoju stranu väčšinu roľníctva, pretože ono po prvej fáze pozemkovej reformy (na antifašistickej základni) nedržalo pôdu a presunúť sa do generálnej pozemkovej reformy sme sa nemohli kvôli situácii v Čechách. O tom správne píše súdruh Cambel. Naši partneri v Slovenskej národnej fronte prišli k dohode s biskupmi katolíckej cirkvi a získali si hlasy veľkej časti roľníctva. To bolo krutou lekciou pre nás v budúcich vzťahoch s Demokratickou stranou.“* V súvislosti s týmto sme sa opýtali: *„Dosiahli slovenskí komunisti svoje ciele počas politickej krízy na jeseň roku 1947?“* Husák sa na chvíľku zamyslel a povedal, že jednoznačne odpovedať nie je možné. *„Poraziť Demokratickú stranu sa nám nepodarilo, lebo od augusta roku 1947 buržoázne strany (národnosocialistická a demokratická) posilnili spoluprácu vo všetkých oblastiach konfrontácie s komunistami, vrátane Národnej fronty Čechov a Slovákov. Gottwald nebol schopný dosiahnuť riešenie tohto orgánu, súčasťou ktorého stále boli len politické strany a platila zásada úplnej zhody pri rozhodovaní o rezignácii zástupcov Demokratickej strany v SNR a v Zbore povereníkov. Postavenie demokratov bolo iba oslabené. Ale mobilizácia KSS veľkej časti ľudí pomocou masových organizácií ako slovenské odbory, Zväz slovenských partizánov, Jednotný zväz slovenských roľníkov, SSM, SSŽ a ďalších pripravila slovenskú spoločnosť na rozhodujúce udalosti vo februári roku 1948. Pre komunistov a ich podporovateľov, ktorí ešte pokladali Národný front za orgán dosiahnutia súhlasu medzi politickými stranami, sa ukázalo, že vo svojej súčasnej podobe Národný front zlyhal a že rozhodujúca bitka sa stále blíži.“* Po rozprávaní o niektorých druhoradých otázkach sme sa so Samuelom Cambelom poďakovali Gustávovi Husákovi za stretnutie a za dôležité spomienky, popriali mu úspechy vo vedeckej práci a pri návrate do veľkej politiky.

Moja práca v archívoch a knižniciach pokračovala. Veľkú pozornosť som stále venoval práci s novinami, ktoré vychádzali na Slovensku v rokoch 1945 – 1948 a ktoré boli jedným z prameňov pre moju budúcu dizertáciu. Počas mojej vedeckej stáže v Bratislave a Prahe vyšiel, okrem zbierok dokumentov, celý rad monografií priamo súvisiacich s okruhom mojich výskumných záujmov. Podarilo sa mi zohnať publikácie, akými sú *Československá revoluce v letech 1944 – 1948* [19]; Jozef Jablonický *Slovensko na prelome* [20]; Věra Jarošová – Oldřich Jaroš *Slovenské robotníctvo v boji o moc (1944 – 1948)* [21]; Ivan Laluha *Február 1948 a stredné Slovensko* [22]; Marta Vartíková *Zjazd Závodných a zamestnaneckých rád v Bratislave (1947)* [23]; Samo Falťan *K problémom národnej a demokratickej revolúcie na Slovensku* [24]; Jaroslav Opat

19 Československá revoluce v letech 1944 až 1948. Sborník příspěvků z konference historiků k 20. výročí osvobození ČSSR. Praha 1966.
20 JABLONICKÝ, J.: Slovensko na prelome. Zápas o víťazstvo národnej a demokratickej revolúcie na Slovensku. Bratislava 1965.
21 JAROŠOVÁ, V. – JAROŠ, O.: Slovenské robotníctvo v boji o moc (1944 – 1948). Bratislava 1965.
22 LALUHA, I.: Február 1948 a stredné Slovensko. Banská Bystrica 1967.
23 VARTÍKOVÁ, M.: Zjazd Závodných a zamestnaneckých rád v Bratislave 1947. Bratislava 1965.
24 FALŤAN, S.: K problémom národnej a demokratickej revolúcie na Slovensku. Bratislava 1965.

O novou demokracii 1945 – 1948 [25]; Viliam Plevza, Lubomír Vebr, Samuel Cambel *KSČ a roľnícka otázka na Slovensku (1921 – 1960)* [26]. S niektorými z týchto autorov ma zoznámil môj vedecký školiteľ a podarilo sa mi s nimi porozprávať, čo bezpochyby rozšírilo moje vedomosti. Užitočnou pre mňa bola aj prítomnosť na zasadnutiach katedry, kde sa debatovalo o vedeckých prácach a prípravách výukových programov.

Mal som šťastie, že pobyt v Bratislave sa zhodoval s „vetrom zmien", ktoré sa prejavovali vo všetkom. Počnúc postojmi v spoločnosti, s aktivizáciou vedeckých hľadaní a revíziou mnohých starších predpisov a končiac novými trendmi v umení a literatúre. Cítil som to v komunikácii s lektormi a so študentmi pri čítaní nových literárnych diel, pri pozeraní nových filmov či umeleckých výstav. Bez preháňania možno povedať, že do Charkova som sa vracal s úplne novým kufríkom znalostí, s novými skúsenosťami, zážitkami a vnímaním Slovenska, s pocitom hlbokého zmyslu pre Slovensko a láskou ku Slovákom, k ich histórii a kultúre. To vo mne zostalo na celý život.

Po návrate domov v roku 1966 ma očakávalo veľa práce. Termín doktorandského štúdia sa skončil v októbri 1966. Dostal som miesto odborného asistenta na Katedre nových a najnovších dejín Charkovskej univerzity. Bolo nevyhnutné pripravovať nové kurzy prednášok, písať články a dizertačnú prácu. To bolo ďalšie obdobie kampane za posilnenie marxisticko-leninskej orientácie celého vzdelávacieho procesu v oblasti vysokého školstva, zavedenia tzv. spoločensko-politickej praxe študentov a ďalších „inovácií". Kapitoly dizertačnej práce dôkladne prerokúvali na katedre, po celý čas poukazovali na zlepšenie teoretickej úrovne, zohľadňovanie uznesení medzinárodných zasadnutí komunistických a robotníckych strán, kritický postoj k využívaniu zdrojov a mnohé iné.

Vo februári roku 1967 počas Všezväzovej konferencie historikov – slavistov v Minsku som sa zoznámil s kandidátkami vied, vedeckými pracovníčkami Ústavu slavistiky Akadémie vied Sovietskeho zväzu Valentinou Marjinou a Galinou Muraško, ktoré sa venovali histórii Československa všeobecne, no najmä dejinám Slovenska. Boli predstaviteľkami novej generácie výskumných pracovníkov, ktoré poznali český a slovenský jazyk, novú slovenskú a českú literatúru a jej autorov. Po mojom prejave v sekcii prišli za mnou a spýtali sa, odkiaľ som mal materiály zo slovenských archívov a odkiaľ som tak dobre oboznámený s novými publikáciami venovanými slovenskej otázke. Keď sa dozvedeli, že bol som na vedeckej stáži v Bratislave celý školský rok, tak mi povedali: *„Náš pluk sa posilnil!"* a odporučili mi neponáhľať sa kritizovať staršiu generáciu sovietskych historikov, ktorí písali o dejinách SNP alebo o udalostiach na Slovensku a v Československu v prvom povojnovom desaťročí. Vtedy som však už aj sám vedel, že to nemám robiť.

Obhajovať dizertačnú prácu som musel v júni roku 1968. Samozrejme, našli sa aj kritické poznámky, ale vedecká rada ju jednomyseľne schválila. K tomu prispelo vysoké vedecké hodnotenie mojej práce Katedrou československých dejín Univerzity Komenského v Bratislave. Po vstupe sovietskej armády na územie Československa v auguste roku 1968 boli všetky dizertácie súvisiace s najnovšími dejinami Československa, respektíve 20. storočia z Najvyššej atestačnej komisie zaslané na vonkajšie nezávislé posúdenie. Našťastie, moja dizertačná práca sa dostala na Ústav slavistiky a vyslúžila si pozitívny posudok.

Od roku 1966 prednášam študentom Charkovskej univerzity o dejinách slovanských národov a krajín strednej a juhovýchodnej Európy, o ich boji za uznanie národnej identity a štátnosti, o skúškach, ktoré museli prekonať na ceste k hospodárskemu, sociálnemu a kultúrnemu rozkvetu, o ich skorších pokrokoch a úspechoch ako aj o stále neriešených problémoch. V roku 1998 bola pod mojím vedením pripravená a publikovaná učebnica o dejinách západných a južných Slovanov v 20. storočí. Polstoročie bola moja vedecká práca venovaná predovšetkým dvom smerom – dejinám Slovákov a Slovenska a tiež vývoju slovanských štúdií na Charkovskej univerzite.

Vo vedeckých článkoch a tiež v knihe *Dejiny Slovenska* publikovanej v roku 2013 som vždy zdôrazňoval identitu Slovákov aj v rámci Uhorska, aj v Československej republike, písal som o ich úsilí o dosiahnutie vlastnej štátnosti. Z jedenástich kandidátov historických vied, ktorých som pripravil, bola prvá práca venovaná Slovenskému národnému povstaniu ako začiatku národno-demokratickej revolúcie v Československu a dve posledné Slovenskej republike v rokoch 1939 – 1945 a európskej integrácii súčasnej Slovenskej republiky na začiatku 21. storočia. Dúfam, že svoju lásku k Slovensku som odovzdal svojim žiakom a historická slovakistika v Charkove sa bude vyvíjať aj v budúcnosti. Na konci spomienok na tak vzdialené, ale srdcu milé udalosti, by som chcel popriať pospolitosti samostatného Slovenska prosperitu v rodine európskych národov.

Články publikované na Slovensku:

- Komunistická strana Slovenska v boji o víťazstvo socialistickej revolúcie v Československu. In: *Historica. Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského*, Bratislava 1972.
- Miesto Slovenska v Československej revolúcii 1944 – 1948. In: *Historický časopis.* 1989, č. 1.

25 OPAT, J.: O novou demokracii 1945–1948. Praha 1966.

26 PLEVZA, V. – VEBR, L. – CAMBEL, S.: KSČ a roľnícka otázka na Slovensku (1921 – 1960). Bratislava 1961.

Články publikované v Rusku:

- Mesto Slovackoj respubliki 1939 – 1945 godov v istorii Slovakov. In: *Istoriki-slavisty Moskovskogo universiteta: Kniga 8. Slavianskij mir v poiskach identičnosti*. Moskva 2011.

Články publikované na Ukrajine:

- Nacionaľnoje vosstanie 1944 goda i slovackaja perspektiva. In: *Visnyk Černihivskoho pedahohičnoho universytetu T. H. Ševčenka. Serija: Istoryčni nauky*. Černihiv 2006, Vypusk 34, č. 4.
- Misce Narodnoho frontu v polityčnomu žytti Čechoslovaččyny (1945 – 1948). In: *Mižnarodni zviazky Ukrajiny. Mižvidomčij zbirnyk naukovych prac*. Kyjiv 2008, Vypusk 17.
- Slovacka istoriohrafija pro mify z istorii Slovackoji naciji ta jich rozvinčanňa. In: *Mižnarodni zviazky Ukrajiny. Mižvidomčij zbirnyk naukovych prac*. Kyjiv 2012, Vypusk 21.
- Čecho-slovacka federacija, jak možlyvisť vstanovlenňa rivnych prav Slovakiv i Čechiv v jedynij deržavi (sproba realizacii ta jiji doľa). In: *Visnyk Charkivskoho nacionaľnoho universytetu V. N. Karazina. Serija: Istorija*. Charkov 2013, Vypusk 47.
- *Istorija Slovakii*. Charkov 2013.

Obálka knihy Evhena Puhača Dejiny Slovenska (Zdroj: archív E. Puhača)

Evhen Puhač • Remembrances of a Ukrainian Historian of his Visit to Comenius University in Bratislava in the Years of 1965–1966

The contribution deals with brief remembrances of Evhen Puhač, a Ukrainian historian and professor at Kharkov University of his scientific and research stay in Slovakia, at the Department of Czechoslovak History at Comenius University in Bratislava in 1965–1966. He met number of leading Slovak historians there and learned about their social and political opinions on the development in Slovakia in the period anticipating the Prague Spring. The author presents the views of a foreign (then Soviet) historian on social changes in the country, and at the same time he presents his own ideas related to that development. His remembrances reflex also the atmosphere in Slovakia in 1965. At the same time the reader gets number of information about interesting meetings (for example with Gustáv Husák); it not only enriched him personally, but also influenced his scientific career. That research stay in Slovakia influenced the young Soviet historian to such an extent, that he dedicated the following 50 years of his scientific career to history of Slovakia.

Prof. Evhen Puhač, PhD. (1935)

Absolvoval Historickú fakultu Charkovskej univerzity (1959), kde v roku 1968 obhájil vedecký titul PhD. Od roku 1966 až doposiaľ pracoval postupne ako asistent, docent a profesor na Katedre nových a najnovších dejín Charkovskej národnej univerzity V. N. Karazina. Vo svojej výskumnej činnosti sa venuje slovenským dejinám 20. storočia, najmä problematike Slovenského národného povstania a obdobia tzv. ľudovej demokracie v rokoch 1945 – 1948. Je zostavovateľom zborníkov, zbierok dokumentov a učebníc dejepisu pre vysokoškolských študentov historických fakúlt o dejinách krajín východnej a juhovýchodnej Európy v období komunistického režimu. Zároveň je autorom monografie *Dejiny Slovenska* a viacerých štúdií publikovaných v slovenských, ruských a ukrajinských vedeckých časopisoch.

IVANIČKOVÁ, E., ŘEZNÍK, M., ZIMMERMANN, V. (EDS.)

DAS JAHR 1989 IM DEUTSCH-TSCHECHISCH--SLOWAKISCHEN KONTEXT [ROK 1989 V NEMECKO-ČESKO-SLOVENSKOM KONTEXTE]

Essen 2013, 280 s.

V minulom roku si krajiny strednej a východnej Európy pripomenuli 25. výročie pádu komunistického režimu. Primerane významu tohto výročia sa konalo niekoľko vedeckých konferencií a bolo vydaných viacero publikácií, ktoré sa tejto kľúčovej téme moderných dejín v jednotlivých štátoch venovali. Samotná téma však priťahuje pozornosť bádateľov z rôznych spoločenských vied nielen v súvislosti s uplynulým výročím, ale akosi prirodzene ako jeden z míľnikov moderných dejín. Vedci si pritom všímajú nielen súvislosti v jednotlivých krajinách, ale celkový medzinárodný kontext, v ktorom sa prelomové udalosti roku 1989 odohrali. Ku knihám, ktoré spomínanú tému spracovávajú v širšom kontexte, môžeme zaradiť aj spoločnú publikáciu nemeckých, českých a slovenských historikov nazvanú *Rok 1989 v nemecko-česko-slovenskom kontexte*, vydanú v nemeckom jazyku vydavateľstvom Klartext v roku 2013. Zborník je výstupom z medzinárodnej vedeckej konferencie, ktorá sa konala v dňoch 9. – 11. októbra 2009 v priestoroch slovenského Ministerstva zahraničných vecí v Bratislave a ktorú organizovali nemecko-česká a nemecko-slovenská komisia historikov. Uvedený zborník tak vyšiel ako výstup zo zasadania česko-nemeckej a slovensko-nemeckej komisie historikov. Zborník mal byť zároveň publikovaný v dvoch verziách – jednej nemeckej (recenzovaná) a v druhej slovenskej, s minimálnym rozdielom – v slovenskej sa nenachádza príspevok Jamesa Krapfla, ktorý vyšiel na Slovensku ako monografia.

Publikácia obsahuje celkovo jedenásť vedeckých štúdií od vedcov z troch vyššie uvedených krajín, v ktorých títo analyzujú vybrané problematiky súvisiace nielen s vývojom v roku 1989, ale zaoberajú sa aj dôsledkami, ktoré pre krajiny strednej a východnej Európy tento rok priniesol. Prestíž zborníka zvyšuje skutočnosť, že medzi autormi je niekoľko popredných bádateľov dlhé roky sa venujúcich téme pádu komunistických režimov vo východnej Európe. Pred samotnými štúdiami je uvedený úvod od zostavovateľov publikácie Edity Ivaničkovej (Slovensko; Historický ústav Slovenskej akadémie vied), Miloša Řezníka (Česko; Univerzita v Chemnitzi) a Volkera Zimmermanna (Nemecko, Collegium Carolinum). V Úvode objasnili tematické zameranie jednotlivých príspevkov zborníka, ako aj celkový kontext v ktorom prebiehala konferencia. V predkladanej recenzii si priblížime najmä tie štúdie, ktoré sa svojím obsahom dotýkajú Slovenska.

Prvé dva príspevky recenzovaného zborníka sú venované všeobecnému úvodu do problematiky – pádom komunistických režimov v Nemeckej demokratickej republike a Československu. V prvej štúdii s názvom *Úvaha o zmene systému v stredovýchodnej Európe* nemecký profesor z univerzity v Salzburgu Christoph Boyer ponúka komplexnú úvahu nad príčinou pádu komunistických režimov v strednej a východnej Európe. Venuje sa nielen systémovým problémom štátneho socializmu, aké vykazoval tento systém v podstate v každom komunistickom štáte, ale spomína aj individuálne slabiny, ktoré boli špecifické pre jednotlivé štáty. Či už išlo o nedostatočnú recepciu tretej priemyselnej revolúcie súvisiacej s nástupom mikroelektroniky a s tým súvisiace technologické i hospodárske zaostávanie za štátmi Západu, ako aj z toho plynúcu závislosť od dovozu západných technológií. Všíma si tiež ekonomickú situáciu komunistických režimov, ktorých financie boli vo veľkej miere závislé aj od postoja západných štátov a ich prípadných finančných pôžičiek, aby mohli komunistické režimy udržiavať životnú úroveň obyvateľstva. Poukazuje tiež na skutočnosť, ako komunistické režimy svojou snahou o budovanie konzumnej spoločnosti v dôsledku technologického zaostávania nemohli uspieť v súperení so západnými štátmi a porovnanie týchto dvoch konzumných spoločností spôsobilo stratu dôvery obyvateľstva komunistických štátov v režim. Všíma si porovnanie medzi vtedajšou Nemeckou demokratickou republikou a Československom, kde ani v jednom štátne na jeseň 1989 neprišlo k reforme socializmu (hoci aj to mohlo byť jedno z východísk krízy režimov), ale k systémovým zmenám. Ako autor konštatuje, aj v NDR sa ukázal koncept „obnovenia socializmu“ ako beznádejný. Vo svojom texte pritom porovnáva vývoj v NDR s vývojom v ČSSR a zároveň konštatuje, že Poľsko a Maďarsko sa v druhej polovici osemdesiatych rokov uberali inou cestou. Príčiny vidí v celkovom vývoji v druhej polovici 20. storočia, v rámci ktorej mali Poľsko a Maďarsko špecifické postavenie v sovietskom bloku a komunistické režimy v týchto štátoch mali svoje výrazné špecifiká. Celkovo je štúdia veľmi dobrým zamyslením nad pádom komunizmu v stredoeurópskych a východoeurópskych štátoch

v roku 1989, upriamujúc pozornosť na slovenskému čitateľovi menej známe súvislosti.

Známy český historik z Ústavu hospodárskych a sociálnych dejín Univerzity Karlovej v Prahe Michal Pullmann prispel do zborníka štúdiou *Cesta k revolúcii 1989. Sociálna kritika a kolaps komunistického panstva v strednej a východnej Európe.* Možno povedať, že ani v tejto štúdii sa neodchyľuje od niektorých svojich záverov zverejnených (a široko diskutovaných odbornou aj širšou verejnosťou) v publikácii *Konec experimentu. Přestavba a pád komunistického režimu v Československu* (Praha, 2011). V štúdii ponúka na základe hospodárskeho vývoja stručný prehľad udalostí v štátoch východného bloku, ktoré viedli v sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch 20. storočia pomaly ale iste ku kríze režimov a v jej dôsledku k nástupu politiky perestrojky. Tá je spojená s menom Michaila Gorbačova, ktorý sa už od svojho nástupu systematicky obklopil proreformne orientovanými ľuďmi zo straníckeho aparátu, s ktorými roky predtým spolupracoval a s ktorými si bol ideovo blízky. Reformy *perestrojky* sa najskôr spustili v oblasti hospodárstva, až neskôr boli doplnené politikou *glasnosti* uvoľňujúcou cenzúru, ako aj snahou o reformu politického systému a zmenšovania moci straníckeho aparátu. Autor tiež zdôrazňuje perestrojkový princíp zahraničnej politiky Sovietskeho zväzu nemiešať sa do vnútorných záležitostí satelitných štátov ako jeden z kľúčových faktorov zmien v roku 1989. Zároveň stručne opisuje hlavné udalosti roku 1989 v jednotlivých štátoch sovietskeho bloku, vrátane Juhoslávie, Albánska či samotného Sovietskeho zväzu, ktorý sa rozpadol krátko po páde režimov v strednej a východnej Európe. Jednotlivé republiky začali požadovať samostatnosť už koncom osemdesiatych rokov a po roku 1990 rozpad sovietskej ríše pokračoval nezadržateľne. Tento proces bol vyústením politiky perestrojky, ktorá z pohľadu komunistov stroskotala v každom aspekte (preto aj pomenovanie „katastrojka"), na druhej strane však umožnila pád zločineckého komunistického režimu. Celkovo však ide v tomto prípade o veľmi povrchnú a v mnohom zjednodušujúcu štúdiu.

Aj druhá časť zborníka obsahuje dva príspevky, zamerané na medzinárodný aspekt vývoja v NDR a ČSSR, ako aj pohľad na prelomové udalosti v Československu z regionálnej perspektívy. Slovenská historička pôsobiaca na Viedenskej univerzite Beata Katrebová Blehová v príspevku *Sovietsky faktor a pád komunizmu v Československu. Československo-sovietske vzťahy ako predmet historického výskumu* opisuje politiku sovietskeho lídra Michaila Gorbačova a jej vplyv na vzájomné vzťahy medzi Československom a Sovietskym zväzom v druhej polovici osemdesiatych rokov 20. storočia. Nik nemôže pochybovať, že v procese pádu komunistického režimu v našich krajinách išlo o kľúčový faktor, bez ktorého by boli historické zmeny nemysliteľné. Autorka sa téme venuje v širšom kontexte, vrátane skúmania pramennej bázy tak potrebnej k historickému výskumu. Práve nástup perestrojky priniesol dramatickú zmenu v zahraničnej politike ZSSR, ktorá nemohla obísť ani po roku 1968 „normalizované" vzájomné vzťahy s Československom. Tieto vzťahy boli poznačené okupáciou z roku 1968 a autorka sa zaoberá aj postojom Gorbačova k prípadnému prehodnoteniu invázie, ktoré sa napokon z rôznych príčin až do pádu režimu v Československu na trpké sklamanie jeho obyvateľstva nekonalo. Gorbačov aj tu striktne aplikoval myšlienku nezasahovania do vnútorných záležitostí týchto štátov, vedomý si, aké vnútropolitické otrasy by svojím vyhlásením mohol dosiahnuť. Syndróm roku 1968 však výrazne ovplyvňoval charakter vzájomných vzťahov aj za Gorbačova. Autorka si v štúdii osobitne všíma postoje popredných sovietskych politikov k osobe Gustáva Husáka. Tiež sa venuje priblíženiu všetkých vrcholových návštev československých delegácií v Moskve od roku 1986, ktoré rekonštruuje na základe dostupných sovietskych dokumentov. Spomína aj návštevu Ladislava Adamca v Moskve 3. – 4. decembra 1989 a jeho rozhovor s Gorbačovom, ktorý neskôr pri rokovaniach s opozíciou Adamec (chybne) interpretoval ako Gorbačovovu podporu v snahe využiť situáciu vo svoj prospech. V jednej z podkapitol sa autorka zaoberá aj otázkou postoja Sovietov k 17. novembru, od ktorého si títo sľubovali predovšetkým zavedenie potrebných reforiem (s. 66). Moskva v prelomových dňoch nezasahovala do vývoja v Československu, zato ho však pozorne sledovala. Významným činom však bolo ospravedlnenie sa za inváziu v roku 1968. Rokovania o odchode sovietskych vojsk potom začali v roku 1990 a poslední sovietski vojaci odišli v priebehu roku 1991.

Autorom druhého príspevku tejto časti zborníka je kanadský historik z McGillovej univerzity v Montreale James Krapfl, známy odbornej aj širokej verejnosti na Slovensku svojou publikáciou *Revolúcia s ľudskou tvárou* (Bratislava, 2009). Vo svojej štúdii *Ideály Novembra. Idey a ciele československých občanov v čase zmien roku 1989* (ktorá je zároveň 3. kapitolou jeho spomenutej publikácie) sa venuje analýze požiadaviek, akýmsi „ideálom Novembra", ktoré formulovali občania v Československu v novembrových a decembrových dňoch roku 1989. Autor konštatuje, že pri tejto revolúcii neexistuje jeden ucelený programový dokument, ale keď chceme nájsť „ideály Novembra", musíme prejsť stovky letákov, proklamácií a vyhlásení od rôznych autorov z celého spoločenského spektra (teda nielen disidentov alebo formujúcej sa opozície, ale najrôznejších profesijných skupín, jednotlivcov či pracovných kolektívov), ktoré obsahujú desiatky rôznych požiadaviek. Výsledky jeho veľmi precíznej analýzy ukazujú, že vo vyhláseniach nešlo až tak veľmi o materiálne požiadavky, ale skôr o hodnotovo orientované. Dominovali pojmy ako nenásilie a slobodné voľby, ktoré boli dokonca najčastejšou požiadavkou Novembra (s. 85). V diskurze novembrových dní má osobitné postavenie termín socializmus. Autor

konštatuje, že v roku 1989 väčšina občanov nechcela zrušenie socializmu, skôr jeho obrodu (s. 97). Autor zároveň spochybňuje najmä v západnej Európe vžitú tézu, že revolúcie v roku 1989 nepriniesli žiadnu novú myšlienku. Poukazuje pritom na význam idey nenásilia, ktorá v konečnom dôsledku položila komunistický režim v Československu v roku 1989.

Nasledujúci príspevok českých historikov Miroslava Kunštáta (Inštitút medzinárodných štúdií, Karlova univerzita) a Tomáša Vilímka (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR) *Nemecko-československé vzťahy v období perestrojky* sa zaoberá analýzou československo-nemeckých vzťahov v druhej polovici osemdesiatych rokov, ktoré sa týkajú tak NDR, ako aj Spolkovej republiky Nemecko. Autori sledujú tieto vzťahy vo viacerých rovinách – nielen ako vzťahy na politickej, hospodárskej a kultúrnej úrovni, ale pripomínajú aj vzťahy medzi disidentskými skupinami v jednotlivých štátoch. Autori upozorňujú, že v období osemdesiatych rokov 20. storočia treba vzájomné vzťahy vnímať predovšetkým v kontexte súdobých vzťahov medzi Východom a Západom, ako aj v kontexte zmenenej zahraničnopolitickej línie perestrojky, ktorej sa oba štáty museli chtiac-nechtiac prispôsobiť. V tomto smere sú zaujímavé najmä pasáže venujúce sa vzťahom Československa s Nemeckou spolkovou republikou, ktorých intenzita bola v druhej polovici osemdesiatych rokov výrazne väčšia ako v predchádzajúcom období komunizmu. Týkali sa spolupráce v oblasti kultúry a hospodárskej spolupráce, vrátane niekoľkých významných spoločných projektov. Súčasťou vzájomných vzťahov boli aj oficiálne návštevy delegácií na najvyššej štátnej úrovni.

Slovenský Nemec Ondrej Pöss z Múzea kultúry karpatských Nemcov sa vo svojom príspevku *Príležitosť na samostatnú organizáciu. Zmena v roku 1989 a Nemci na Slovensku* venuje problematike nemeckej menšiny na Slovensku a tomu, ako jej postavenie ovplyvnil pád komunistického režimu. Situáciu nemeckej menšiny analyzuje v širšom kontexte, vrátane krátkeho opisu jej histórie na Slovensku po roku 1945. V dôsledku udalostí druhej svetovej vojny klesol podľa oficiálnych údajov počet Nemcov na Slovensku na cca 5000 v roku 1950 (hoci v skutočnosti ich bolo viac, s. 151) a tento počet do roku 1980 klesol na polovicu. Krátkou nádejou bol obrodný proces v roku 1968, avšak až pád komunizmu v roku 1989 otvoril pre nemeckú menšinu možnosti garancie národnostných práv. Ťažisko štúdie nájdeme v zachytení procesu budovania organizácií Nemcov na Slovensku po páde komunizmu. V roku 1990 mohol vzniknúť Spolok Nemcov v Československu (s. 154 – 155). Tento spolok mal členov aj zo Slovenska. Už v priebehu roku 1990 sa však začali množiť názory, že by mal na Slovensku vzniknúť nezávislý Spolok karpatských Nemcov, ktorý potom v júli aj formálne vznikol (s. 163). Na zakladajúcom zhromaždení vo Veľkom Medzeve 30. septembra 1990 sa zúčastnilo asi 130 delegátov zo všetkých regiónov, kde karpatskí Nemci na Slovensku žili.

Spoločný príspevok nemeckého profesora politických vied Dietera Segerta a českého politológa Vladimíra Handla s názvom *Perestrojka, alternatívny alebo moderný socializmus?* sa venuje téme postojov vtedajších ľavicových prúdov v NDR a Československu, najmä reformných komunistov, k politike perestrojky a udalostiam vedúcim k pádu socializmu. Z pohľadu „európskej" politiky a postojov občanov v Československu a v NDR na príklade disidentov z týchto štátov sa na tému pádu režimu pozerá nemecká bádateľka Suzanne Schwarz vo svojej štúdii *Obrazy Európy československých a východonemeckých občianskych práv a ich význam pre politiku Európskej únie pred a po roku 1989.* Štúdia ďalšej nemeckej výskumníčky Blanky Koffer z Humboldtovej univerzity *Vlasť, cudzina, zmena. Nemecký a český etnografi počas zmeny režimu 1989/1990* analyzuje pád komunistického režimu a následné spoločenské zmeny na konkrétnom príklade jedného vedného odboru v oboch krajinách – v tomto prípade je týmto odborom etnológia.

Posledné dve štúdie patria svojím obsahovým zameraním do celku, ktorý by sme mohli nazvať ako pamäťová politika zameraná na pád komunistického režimu. Slovenský historik Adam Hudek (HÚ SAV) sa vo svojej analýze *Historická veda a rok 1989. Úloha historikov pri formovaní historického vedomia na Slovensku (v porovnaní s Českom a Nemeckom)* venuje z tohto zorného uhla pohľadu problematike slovenskej historiografie po roku 1989. Vo všeobecnej rovine hovorí o postoji slovenskej historiografie k prelomovým udalostiam roku 1989 a v teoretickej rovine neobchádza ani problematiku tzv. vyrovnávania sa s minulosťou. Rozsah témy je ale natoľko široký, že v jednej čiastkovej štúdii nie je možné uviesť všetky jej aspekty. Čitateľ sa však neubráni dojmu, že autor mohol aspoň slovom spomenúť (znepokojivú) kontinuitu medzi stavom pred rokom 1989 a súčasnosťou, ktorá prebieha vo viacerých rovinách. Rovnako je sporné, či v roku 1968 aj v roku 1990 požiadavky na spravodlivejšie štátoprávne usporiadanie zatienili požiadavky demokratizácie (s. 242). Je totiž celkom legitímne a korektné vnímať požiadavky na spravodlivejšie štátoprávne usporiadanie ako integrálnu súčasť či už demokratizácie (rok 1968), alebo demokracie (rok 1990).

V poslednej štúdii *Pohľad českých študentov na komunistické Československo. Výsledky prieskumu na vysokých školách v Ostrave* sa sociológovia Vladimír Horák a Nicole Horáková-Hirschler z Ostravskej univerzity zaoberajú otázkou pohľadu českých študentov na komunizmus v Československu. V závere zborníka sa nachádzajú menný register a krátke životopisné informácie o autoroch jednotlivých príspevkov. Celkovo recenzovaný zborník predstavuje hodnotné dielo rozširujúce poznatky čitateľa o udalostiach prelomového roku 1989 či už v oblasti zahraničnej politiky, ale aj domáceho vývoja.

Peter Jašek

FESTIVAL SLOBODY 2014 – RETROSPEKTÍVA

Vďaka významu Festivalu slobody 2014, ktorý sa uskutočnil pri príležitosti 25. výročia Nežnej revolúcie v novembri minulého roka, sa na stránkach časopisu *Pamäť národa* opäť vraciame k celému podujatiu, aby sme našim čitateľom zvýraznili jeho posolstvo a detailnejšie priblížili jednotlivé festivalové aktivity, ako aj ocenené osobnosti protikomunistického odboja. Nad konaním festivalu prevzali záštitu prezident republiky Andrej Kiska, minister kultúry Marek Maďarič a primátor hlavného mesta Bratislava Milan Ftáčnik. Na otvorení festivalu sa zúčastnili aj podpredsedovia Národnej rady SR Erika Jurinová a Ján Figeľ, veľvyslankyňa Českej republiky Lívia Klausová, veľvyslanec Irackej republiky Mohammed Al Robaiee, veľvyslanec Poľskej republiky Tomasz Chłoń, zástupcovia politických väzňov a účastníkov protikomunistického odboja a široká verejnosť. Na záver otváracieho ceremoniálu predstavil veľvyslanec Poľskej republiky na Slovensku Tomasz Chłoń úvodný film festivalovej filmovej prehliadky z poľskej produkcie pod názvom *Wałęsa, člověk z nádeje* v réžii svetoznámeho Andrzeja Wajdu.

Výstava fotografií Jozefa Mýtneho (Foto: Zuzana Chlupová)

FILMOVÁ PREHLIADKA

Filmová prehliadka ponúkla v rámci dopoludňajších blokov najmä pre študentov základných a stredných škôl možnosť vzhliadnuť projekcie krátkometrážnych dokumentárnych filmov z produkcie ÚPN o základných a kľúčových momentoch dejín Slovenska v 20. storočí, najmä však v čase neslobody počas komunistického režimu. Diváci mali možnosť vidieť aj celovečerné hrané či dokumentárne filmy, prostredníctvom ktorých sa mohli zoznámiť s takými témami, akými sú holokaust, prenasledovanie cirkví či udalosti Novembra ’89. Po každej projekcii filmu bola vytvorená možnosť diskutovať s osobnosťami, historikmi a tvorcami. Počas ďalších dní festivalovej prehliadky boli predstavené aj filmy z domácej i zahraničnej produkcie.

SPRIEVODNÉ AKTIVITY

V ďalších dňoch festivalu bola otvorená výstava fotografií Jozefa Mýtneho z revolučných dní roku ’89 v Bratislave, vo výstavnom priestore budovy RTVS. Uskutočnila sa multimediálna prezentácia projektu *Prevrat*, ktorá pomocou autorských ilustrácií, archívnych dokumentov, dobových fotografií a filmových záberov mapovala turbulentné obdobie dožívajúceho komunistického režimu, Nežnú revolúciu, postupnú transformáciu a zavádzanie demokratických pravidiel do spoločnosti. Pri pamätnej tabuli na budove Univerzity Komenského na Šafárikovom námestí si zástupcovia Ústavu pamäti národa, Univerzity Komenského a študentov pripomenuli študentský pochod zo 16. novembra 1989. Umelecká skupina Old stars z Prahy odohrala dokumentárnu drámu o súdnom procese s vedúcimi tábora v Osvienčime pod názvom *Přelíčení*. Herci divadla SKRAT uviedli divadelnú hru pod názvom *Vnútro vnútra* inšpirovanú nevyšetrenou vraždou kňaza Přemysla Coufala bývalou ŠtB. V závere festivalu sa uskutočnila diskusia s osobnosťami, ktoré sa zaslúžili o pád komunizmu v Česku, Maďarsku, Nemecku, Poľsku a na Slovensku.

SLÁVNOSTNÝ GALAVEČER

V predvečer Dňa boja za slobodu a demokraciu a spomienky na udalosti 17. novembra 1989 vyvrcholil 16. novembra 2014 IV. ročník Festivalu slobody, ktorý zorganizoval Ústav pamäti národa. Vyvrcholenie festivalu začalo pontifikálnou sv. omšou, ktorú za účasti podpredsedu Národnej rady SR Jána Figeľa, zástupcov diplomatického zboru, účastníkov protikomunistického odboja, politických väzňov a širokej verejnosti v Kostole Najsvätejšieho Spasiteľa v Bratislave celebroval bratislavský arcibiskup Mons. Stanislav Zvolenský. Prítomní svätou omšou spoločne poďakovali Bohu za dar slobody a prosili za tých, ktorí pre ňu trpeli a svojimi postojmi, príkladom a obetou ju pomohli dosiahnuť. Program pokračoval v Zrkadlovej sieni Primaciálneho paláca slávnostným galavečerom, počas ktorého predseda Správnej rady Ústavu pamäti národa Ondrej Krajňák za účasti podpredsedov Národnej rady SR Jána Figeľa a Eriky Jurinovej, poslancov Jany Šípošovej a Alojza Hlinu, zástupcov Európskej siete Pamäť a solidarita, Ústavu pro studium totalitních režimů z Českej republiky, Inštitútu pamäti národa z Poľskej republiky, účastníkov protikomunistického odboja a politických väzňov a ďalších hostí odovzdal Ceny ÚPN a pamätné listy. V kategórii Statočný v našej pamäti a v našom srdci si cenu za odpor proti neslobode prevzal Ján Vecan za odvahu a statočnosť pri distribúcii náboženskej literatúry v období neslobody. Cenu za prínos pre zachovanie pamäti národa prevzal Ján Šimulčík za výskum a dokumentovanie prenasledovania veriacich a tajnej cirkvi v období neslobody. V kategórii Statočný v našej pamäti a v našom srdci – mimoriadne ocenenie in memoriam získal Don Anton Hlinka, SDB, saleziánsky kňaz za informovanie prostredníctvom zahraničných rozhlasových staníc o prenasledovaní veriacich počas komunistického režimu. Ondrej Krajňák odovzdal aj štrnásť pamätných listov účastníkom protikomunistického odboja a tým, ktorí boli nútení znášať utrpenie spôsobené komunistickým režimom v období neslobody v podobách násilného vysídlenia, odsúdenia na tresty odňatia slobody a následného väznenia, ponižujúcej služby v Pomocných technických práporoch a táboroch nútených prác, prenasledovania represívnymi orgánmi komunistickej moci alebo spoločenskej diskriminácie z politických dôvodov.

Pontifikálnu sv. omšu v Kostole Najsvätejšieho Spasiteľa v Bratislave celebroval bratislavský arcibiskup Mons. Stanislav Zvolenský (Foto: Štefan Badura)

Slávnostný galavečer v Zrkadlovej sieni Primaciálneho paláca v Bratislave (Foto: Zuzana Chlupová)

FESTIVALOVÉ AKTIVITY V REGIÓNOCH

Festival slobody odštartoval spomienkové podujatia na udalosti Novembra ’89, na ktoré sa účastníci festivalu mohli počas jednotlivých aktivít pripraviť a naladiť. Ústav pamäti národa po prvýkrát v rámci Festivalu slobody 2014 usporiadal v mesiaci november medzinárodné filmové prehliadky aj v mestách Nitra, Ružomberok a Košice. Podobne ako v Bratislave, aj v týchto mestách boli dopoludňajšie programy venované filmovým projekciám pre študentov základných a stredných škôl. Ich súčasťou boli aj následné diskusie s historikom ÚPN Petrom Jašekom,

ktorý študentom približoval okolnosti vedúce a dokumentujúce pád komunizmu v novembri 1989. Večerné programové aktivity boli otvorené pre širokú verejnosť. Diváci mohli vzhliadnuť projekcie filmov, akými boli napríklad film *Sovietsky príbeh*, ktorý je šokujúcim svedectvom o zločinoch stalinizmu, alebo film *Lyrik*, ktorý je portrétom historika Jána Mlynárika a zároveň portrétom Československa, ďalej film *November+20* z dielne ÚPN o udalostiach pred, počas a po Novembri '89. Po skončení projekcií sa prítomní diváci zúčastňovali tiež diskusií s regionálnymi protagonistami udalostí Novembra 1989, s predsedom Správnej rady ÚPN Ondrejom Krajňákom a historikom ÚPN Petrom Jašekom. Večerný program bol vo všetkých mestách uzavretý projekciou nového česko-slovenského filmu s názvom *Fair play*, ktorý približuje neľahký údel vrcholových športovcov v bývalom Československu. V Nitre sa diváci po premietaní filmu mali možnosť stretnúť sa na besede aj s hlavnou predstaviteľkou filmu, herečkou Judit Bárdos, ktorá v diskusii priblížila momenty z nakrúcania filmu. Programové aktivity Festivalu slobody 2014 uskutočnené vo vybraných regiónoch a mestách Slovenska sa stretli so živým záujmom verejnosti a na ich organizácii participovali viacerí organizační partneri pôsobiaci v regiónoch v oblasti kultúry. Festival slobody 2014 v regiónoch navštívilo viac ako 600 záujemcov o históriu a zachovanie živej pamäti na obdobie neslobody, čo bol aj hlavný cieľ a zmysel tohto ročníka festivalu a jeho tvorcovia sú už teraz rozhodnutí v naštartovanom trende pokračovať aj v budúcich rokoch.

SLOVO NA ZÁVER

Festival slobody 2014 splnil svoj cieľ v duchu zámeru, aby nebol len nostalgických spomínaním na minulosť, ale skôr pohľadom do zrkadla, aby aj dnešná generácia z poznania našej minulosti lepšie pochopila súčasnosť. Inšpiratívny IV. ročník Festivalu slobody sa úspešne skončil a jeho aktivity prispeli k budovaniu a zachovaniu pamäti národa na totalitný komunistický režim pre budúce generácie.

LAUREÁTI CENY UPN ZA ROK 2014

Statočný v našej pamäti a v našom srdci – cena za odpor proti neslobode

Ján Vecan – ocenený za odvahu a statočnosť pri distribúcii náboženskej literatúry v období neslobody. Cenu prevzal Ján Vecan osobne. Laudatio predniesol Michal Zajden.

Laudatio:

Milý Jano, milá Janka, dámy a páni,

pripadla mi dnes veľká česť povedať niekoľko slov, ktoré by mali zdôvodniť, že cena, ktorú dnes dostane Ján Vecan, bude v správnych rukách. Je jasné, že primárny argument na udelenie tejto pocty našli historici pracujúci v ÚPN v správach Štátnej bezpečnosti, v ktorých je zdokumentovaný príbeh o tom, ako 21. augusta 1985 zastavila policajná hliadka auto naložené pašovanou kresťanskou literatúrou. V tomto aute boli dvaja pasažieri – Ján Vecan, vtedy dvadsaťtri-ročný študent a Marek Roháček, ktorý nemal ani dvadsať rokov. Mareka Roháčka z vyšetrovacej väzby na druhý deň prepustili, ale Ján Vecan musel stráviť štyri mesiace vo vyšetrovacej väzbe.

Aby sme pochopili, prečo sa Ján Vecan spolu so svojím priateľom odhodlal k tomuto riskantného činu, je potrebné pochopiť jeho pohnútky. Ján Vecan bol od útleho detstva vychovaný v kresťanskej rodine. Jeho otec bol evanjelickým farárom. Obaja rodičia pochádzali z prostredia, kde osobná viera v Boha už niekoľko generácií bola považovaná za samozrejmosť. Táto rodinná tradícia mu pomohla už v mladom veku prijať svetonázor, ktorého sa drží celý život. Totiž, že Ježiš Kristus je jeho Pánom a Spasiteľom.

Tak ako všetci mladí kresťania vyrastajúci v pochmúrnej atmosfére husákovskej normalizácie nemohol ani on verejne prezentovať svoju vieru v Boha. No už vtedy sa v ňom prebudila túžba niesť kresťanské evanjelium mladým ľuďom. To však vo vtedajšom komunistickom Československu nebolo možné. Cirkvi boli zahnané do múrov kostolov a oficiálne mládežnícke stretnutia neboli dovolené. Vtedy sa ukázalo, akým šťastím pre všetkých mladých evanjelikov bolo, že medzi nás patril Ján Vecan. Už od svojich šestnástich rokov bol dušou mnohých ilegálnych letných táborov, ako aj iných stretnutí či už na cirkevnej pôde alebo u ľudí, ktorí jeho aktivitám poskytli svoje domy a byty. Mal a má manažérske schopnosti. Vždy mi vyrážalo dych, ako dokázal príslušníkom ŠtB pred nosom zorganizovať podujatia pre mladých kresťanov a zároveň ich zakamuflovať tak, že ten, ktorý nebol do týchto stretnutí priamo zainteresovaný, ani netušil, čo sa deje. Neexistovali pre neho slová *„to sa nedá“*. Touto charizmou prevyšoval väčšinu z nás. Veľmi rýchlo sa stal jedným z lídrov v neoficiálnych štruktúrach evanjelickej cirkvi. Myslím, že mnohému sa naučil od viacerých, ale najviac od dvoch silných osobností, ktoré v tej dobe formovali evanjelikov mimo oficiálnych štruktúr a ktoré si zaslúžia, aby im tu bola vzdaná pocta. Prvým bol evanjelický farár zo Sliezska Vladislav Santarius a druhým bol náš mládežnícky vedúci Pavel Roháček.

Chýbala nám sloboda. Túžili sme po nej celým srdcom. Napokon sme ju našli vo viere v Boha. Ako mladí sme chceli celému svetu vydať svedectvo, čomu veríme. Boli sme odhodlaní sa konfrontovať s akýmkoľvek svetonázorom. Nechceli sme nikomu svoju vieru vnucovať, ale považovali sme za samozrejmosť, že patrí k neodmysliteľným ľudským právam mať právo o svojom presvedčení verejne hovoriť. Do novembra 1989 sa to oficiálne nedalo. Ale i Janovi Vecanovi patrí vďaka za to, že sme mali v tých časoch, aj v našej evanjelickej cirkvi aspoň maličký ostrovček slobody.

Prajem všetkým nám, dámy a páni, aby si každý z nás uchoval vo svojom srdci vnútornú slobodu, bez ktorej nie je možné byť skutočne slobodný. Lebo ako hovorí Ježiš Kristus: *„Poznajte pravdu a pravda Vás vyslobodí!“*

Cena za prínos pre zachovanie pamäti národa

Ján Šimulčík – ocenený za výskum a dokumentovanie prenasledovania veriacich a aktivít tajnej cirkvi počas komunistickej diktatúry v Československu.
Cenu prevzal Ján Šimulčík osobne. Laudatio predniesol Patrik Dubovský.

Laudatio:
Excelencie, dámy a páni, priatelia,

vďačiac hoci kostrbatému víťazstvu nekomunistických myšlienok a hodnôt v novembri ’89 sme prekonali porobu strachu a stále tvoríme ovzdušie odvahy. Toto odvážne ovzdušie udržovali stovky vojakov odporu voči červenej totalite a aj po jej konci udržiava dnes societa ľudí hodnôt, ľudí ducha a hľadačov pamäti.

Jedným z takýchto bol a je pán Ján Šimulčík, rodák zo Šintavy, narodený v roku 1970. Vtedy tínedžer, začínajúci vysokoškolák, dnes muž, otec štyroch detí, aktívny človek v tak trochu už sprofanovanom procese vyrovnávania sa s totalitnou minulosťou našej vlasti. On sám nie je zo skupiny, ktorá novembrom skončila či začala, ale takpovediac celý svoj život zrelosti sa oddal a venuje službe pamäti.

Ing. PhDr. Ján Šimulčík, PhD. absolvoval štúdium na Slovenskej technickej univerzite v Bratislave. Následne sa zúčastnil študijných pobytov v Rakúsku a vo Veľkej Británii. Diaľkovo ukončil štúdium na Bohosloveckej fakulte UK v Bratislave. Ako dvadsaťpäťročný mal prednášku na Keston College v Oxforde. V roku 2003 získal titul PhDr.

Ján Vecan pri preberaní Ceny ÚPN (Foto: Zuzana Chlupová)

Ján Šimulčík pri preberaní Ceny ÚPN (Foto: Štefan Badura)

na Katedre slovenských dejín FF UK a na tejto pôde absolvoval doktorandské štúdium a v roku 2012 získal titul PhD. V súčasnosti pôsobí ako pedagóg na Katedre slovenských dejín Filozofickej fakulty UK v Bratislave. Je autorom niekoľkých kníh, štúdií a článkov o tajnej/podzemnej cirkvi na Slovensku v rokoch normalizácie. Je jedným z autorov knihy *Život za mrežami*. Práce Jána Šimulčíka boli dosiaľ citované v publikáciách krajín ako USA, Veľká Británia, Ukrajina, Česká Republika, Taliansko, Nemecko či Rakúsko. V súčasnosti pripravuje knihu o podpisových akciách za náboženskú slobodu v rokoch 1969 – 1989. Ján Šimulčík založil internetový portál www.svieckovamanifestacia.sk a publikoval na portáli www.svedectvo.sk.

V rokoch 1986 – 1989 sa zúčastňoval na aktivitách tajnej cirkvi. Začal však už účasťou na slávnej Velehradskej púti v lete 1985, kde sme výrazne zatriasli hlinenými nohami komunistického režimu v Československu. V čase Sviečkovej demonštrácie šíril správy a letáky o jej organizovaní.

Niekoľko rokov po páde totality sa podujal na zodpovednú a náročnú prácu napísať historicko-memoárové práce o činnosti a zápase tajnej cirkvi, o nežno-revolučnom zápase o nádej a svedomie v čase ešte ne-svitania. A tak pod vedením generálov tajnej cirkvi kardinála Jána Ch. Korca, Vladimíra Jukla a Silvestra Krčméryho, či plukovníkov tejto cirkvi Františka Mikloška a Jána Čarnogurského a iných a s využitím archívnych dokumentov postupne uzreli svetlo sveta veľmi pozoruhodné diela o tomto zápase, o v tvári zarastených hrdinoch vo vyťahaných svetroch či obdratých kolárikoch, ale i o fešákoch s legitimáciou Štátnej bezpečnosti. Komu napokon zvonila hrana a pred akými „zombies“ nesmieme driemať na zvädnutých vavrínoch?

Ján Šimulčík tak so železnou disciplínou vytvoril v priebehu šiestich rokov šesť kníh. Počnúc titulom *Svetlo z podzemia*, s podtitulom *Z kroniky katolíckeho samizdatu*

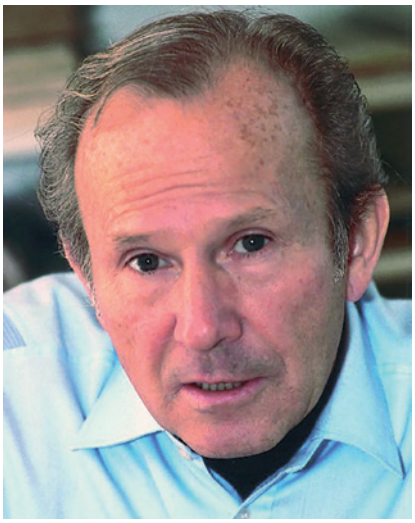

Anton Hlinka (Zdroj: Internet)

1969 – 1989 z roku 1997, pokračujúc knihou *Čas svitania* s podtitulom *Sviečková manifestácia – 25. marca 1988* z roku 1998, ktorá vyšla v dvoch vydaniach. O rok neskôr na 9. výročie Novembra ’89 vychádza spod jeho pera dielko *Katolícka cirkev a nežná revolúcia 1989* a v roku 2000 kniha *Zápas o nádej* ako kronika tajných kňazov za normalizácie s predhovorom kardinála Jána Ch. Korca. O ďalší rok vydáva knihu *Zápas o svedomie* s podtitulom *Hladovka študentov bohosloveckej fakulty v roku 1980*. A napokon v roku 2002 hádam najsenzibilnejšia práca v tejto oblasti, kniha *Združenie katolíckych duchovných Pacem in Terris* ako výber zo samizdatových dokumentov z rokov 1969 – 1989. Kniha o viere, cti i lámaní, o pápežovom zákaze tohto združenia, o prenasledovaní jeho odporcov a o krutosti režimu voči tým kňazom, ktorí sa ním nechceli dať zlomiť či ohnúť, až za cenu zdravia a niekoľkých ich životov.

Túto skromnú no kvalitnú antológiu konfrontácie ateistického režimu KSČ a tajnej i časti verejnej cirkvi dnes vnímajme ako hold tisíckam nenápadných hrdinov, ktorí len chceli zostať verní správnej ceste, pravde a dôstojnému životu. Vďaka za ňu patrí najmä dnešnému laureátovi Jánovi Šimulčíkovi.

Dámy a Páni,

ak by tu dnes bol s nami Ján Langoš, zakladateľ Ústavu pamäti národa, iste by mu s jeho príslovečnou iskrou v zraku silne stisol ruku. Nie je tu a nie sú tu bohužiaľ podobne ani biskup Rudolf Baláž, kardinál František Tomášek, robotník Marcel Strýko, madam spisovateľka Hana Ponická, tajný kňaz Vladimír Jukl alebo nezlomný Silvester Krčméry. No po nich dvoch nedávno pomenovali námestie práve v rodnej Šintave Jána Šimulčíka. Je to nateraz posledný kamienok do mozaiky pamäti zápasu o nádej z ruky tohto laureáta. A i preň, i pre jeho knihy a pre jeho odvahu a námahu predovšetkým v mene spomenutých mužov a žien cti, Ústavu pamäti národa i nás s uznaním stisnime Jánovi Šimulčíkovi ruku.

Statočný v našej pamäti a v našom srdci – mimoriadne ocenenie

Don Anton Hlinka (in memoriam) – ocenený za neúnavné informovanie o prenasledovaní veriacich totalitným režimom v Československu prostredníctvom zahraničných rozhlasových staníc.
Cenu prevzal Jozef Kutarňa, SDB.
Laudatio predniesol Marián Husár, SDB.

Laudatio:
Anton Hlinka bol osobnosťou neuveriteľne širokého záberu – kňaz, rehoľník, publicista, teológ, filozof, prekladateľ, vynikajúci žurnalista, organizátor náboženského života doma i v zahraničí.

Narodil sa 31. októbra 1926 vo Valaskej Belej, v okrese Prievidza. V roku 1944 sa stal saleziánom. Barbarská noc v apríli 1950 ho zastihla na pedagogickej praxi na saleziánskom gymnáziu v Šaštíne. V septembri toho istého roku musel narukovať do PTP. V apríli 1951 bol členom neúspešnej výpravy Titusa Zemana cez rieku Moravu. O niekoľko mesiacov neskôr emigroval do zahraničia.

Štúdium teológie, filozofie a psychológie absolvoval postupne v Turíne, vo Viedni a v Ríme. Za kňaza bol vysvätený 1. júla 1955. V Ríme získal v roku 1961 doktorát filozofie. Akademicky pôsobil v Rakúsku, Nemecku a Taliansku. V roku 1971 začal pracovať v Rádiu Slobodná Európa, neskôr v Hlase Ameriky a v Rádiu Stefanus, kde pôsobil ako dopisovateľ a redaktor až do roku 1990. Je autorom stoviek rozhlasových relácií.

K najčastejšie potlačovaným právam na Slovensku patrila sloboda vierovyznania. Komunistická ideológia si zaumienila odstrániť Boha zo spoločnosti. Z kresťanov sa stali nepriatelia štátu. Na začiatku osemdesiatych rokov zaviedol don Hlinka v Hlase Ameriky relácie v prospech slovenských občanov prenasledovaných pre ich kresťanský svetonázor a angažovanosť za ľudské práva vo viacerých oblastiach života. Postupne sa tieto relácie premieňali na advokatúru prenasledovaných, posilňovali sebavedomie občanov informáciami o odvahe, až hrdinstve jednotlivcov i skupín, konkrétne o púťach, súdnych procesoch, samizdatovej literatúre, mládežníckom hnutí a podobne.

Pre mnohých, ktorí boli prenasledovaní v totalitnom systéme, znamenal don Hlinka nádej. Obhajoval ich. Reagoval na udalosti, odkrýval systém. Informácií mal dosť, vďaka celému tímu tajných spolupracovníkov, ktorý si vybudoval. Desiatky rokov bol „hlasom“, ktorý sa prihováral, burcoval, vyzýval, napomínal – v rozhlase, televízii i vo svojich mnohých knihách a článkoch. Stal sa akýmsi svedomím svojho národa. Uvedomoval si, že je pod neustálym terčom akcií Československej rozviedky. V roku 1981 zorganizoval známy terorista Ramírez Sánchez bombový útok práve v československej časti budovy Slobodnej Európy. Anton Hlinka sa nedal zastrašiť a pokračoval vo svojej práci ďalej.

Významná bola jeho prekladateľská, editorská a vydavateľská činnosť. V zahraničí vyšlo za podpory rôznych sponzorov až tridsať publikácií a na Slovensko ich dopravovali prostredníctvom ďalšej tajnej siete spolupracovníkov, ktorú sám riadil. Pri každom jednom prevoze všetok materiál, ktorý tvorilo 300 až 500 kníh, skrývali v dvojitých stenách dodávok, špeciálne upravených podľa holandského príkladu morských plavidiel. Málo sa vie aj o skutočnosti, že Anton Hlinka tajne prekročil čínske hranice. Na vlastnej koži vyskúšal, akým nebezpečenstvom prechádzajú ľudia, ktorí pašujú náboženskú literatúru do komunistickej Číny.

Z publikačnej činnosti dona Antona Hlinku spomeňme aspoň jeho hlavné knižné diela – *Apartheid* z roku 1976, vydaný v desiatich jazykových mutáciách. Ďalšia publikácia *O 20 + 10 rokov neskôr* systematicky zachytáva vývin náboženskej situácie, zmeny v metódach protináboženského boja komunistov na Slovensku. Mala veľký ohlas, o čom svedčia tri nemecké vydania a jedno francúzske. Podobný ráz mala aj kniha *Sila slabých a slabosť silných*. K jeho hlavným dielam patria tiež tituly – *K širším obzorom*, filozofické dielo *Cesty k nekonečnu*, *Svetlo z Lisieux*, *Myslitelia a myšlienky*, veľmi rozšírená knižočka *Viera veľkých vedcov* a séria kníh *Ozvena slova*. Jeho vrcholným dielom je kniha *Každý sa môže zmeniť. Dynamické modely správania*, vydaná v Bratislave v roku 1994, kde originálnym spôsobom rozpracoval teóriu cností. Interpretuje ich celostne v rámci dynamického modelu správania v zhode s filozofickou tradíciou svätého Tomáša Akvinského.

Ďalšou z kapitol jeho osobných dejín sú sedemdesiate a osemdesiate roky, kedy bol aktívnym členom Európskeho výboru Svetového kongresu Slovákov. Dňa 2. augusta 1991 sa definitívne vrátil na Slovensko, do Bratislavy. Predstavení ho uvoľnili pre spoluprácu s Konferenciou biskupov Slovenska, kde mu pridelili funkciu tajomníka komisie pre masmédiá a kultúru. Aj doma na Slovensku vyvíjal intenzívnu publicistickú a kazateľsko-pastoračnú činnosť, hojne pri tom využíval rozhlas i televíziu. Najdôležitejšími prostriedkami jeho apoštolátu sa stali rozhlasové sväté omše, televízne a rozhlasové náboženské relácie, ako aj analýzy a reakcie na udalosti dňa v novinách i časopisoch. Don Anton Hlinka neúnavne prechádzal mnoho slovenských miest a prednášal mladým. V auguste 1991 založil Slovenskú katolícku akadémiu a bol zvolený za jej rektora. Viedol pravidelné prednášky pre vysokoškolskú mládež. V roku 1995 sa habilitoval na Rímskokatolíckej cyrilometodskej bohosloveckej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave na docenta teológie a v roku 1997 bol vymenovaný za profesora filozofie na Univerzite Konštantína Filozofa v Nitre. Dňa 26. marca 2011 po ťažkej chorobe zomrel v Bratislave vo veku 85 rokov.

POLITICKÍ VÄZNI OCENENÍ PAMÄTNÝM LISTOM PREDSEDU SPRÁVNEJ RADY ÚPN NA FESTIVALE SLOBODY 2014

František Belica

Narodil sa v roku 1931 vo viacdetnej, maloroľníckej rodine v Dolných Orešanoch. S komunistickou nevôľou sa stretol už po prechode frontu v roku 1945, keď ho ako štrnásťročného vyšetrovalo sovietske NKVD (ministerstvo vnútra) pre požiar, ktorý založil sovietsky vojak. Počas vyšetrovania sa mu vyhrážali vyvezením na Sibír. V roku 1952 ho udal spolužiak, že na priváte rozprával vtip o Stalinovi a Gottwaldovi a kvôli tomuto činu nebol pripustený k maturite. Nútili ho k spolupráci s ŠtB, sľubovali mu, že keď podpíše spoluprácu, ihneď bude môcť maturovať a dostane sa aj na akúkoľvek vysokú školu. Keďže spoluprácu nepodpísal, nasledovalo kruté vyšetrovanie s násilím a bitím. Odsúdili ho za spáchanie trestného činu hanobenia spojeneckého štátu a znižovania vážnosti prezidenta

František Belica (Zdroj: ÚPN)

Ján Brichta (Zdroj: ÚPN)

Ján Budaj (Zdroj: ÚPN)

republiky na šesť mesiacov odňatia slobody nepodmienečne. V roku 1952 ho povolali na výkon trestu do PTP (Pomocné technické prápory) na tridsaťjeden mesiacov. Na obálke s kádrovým materiálom mal označenie „klasifikácia E“, čo znamenalo – návrat do civilu nežiaduci. V prácach v bani v Ostrave bol nasadzovaný na najťažšie a najnebezpečnejšie práce. V roku 1953 po smrti Stalina a Gottwalda bol amnestovaný. Po návrate si nemohol nájsť zamestnanie, nemohol študovať na vysokej škole. V roku 1990 bol rehabilitovaný. V súčasnosti je pán Belica členom výkonnej rady Vojenských táborov nútených prác – pomocných technických práporov.

Ján Brichta

„Nikdy neklesať na mysli a ísť za svojím ideálom.“

Ján Brichta sa narodil 8. novembra 1928 v Jablonovom na Záhorí, kde vyrastal v skromných pomeroch roľníckej rodiny. Počas gymnaziálneho štúdia v Šaštíne si ho získala práca saleziánov venovaná mládeži. Po maturite sa preto rozhodol pokračovať v saleziánskom pedagogickom študentáte v Šaštíne. V apríli 1950 tu Jána aj jeho spolužiakov zastihla akcia K (kláštory), ktorou sa komunistický režim pokúsil o likvidáciu mužských reholí v Československu. Odviezli ich do sústreďovacieho kláštora v Podolínci. Režim sa však márne usiloval týchto mladých mužov, oddaných viere, priviesť na „správnu“ cestu. Ján Brichta dostal povolávací rozkaz do PTP, do tábora Libavá neďaleko Olomouca. Po návrate na Slovensko sa pripravoval na útek do zahraničia. Pri snahe o útek cez hranice ho chytili. Podstúpil tvrdé, trojmesačné vypočúvanie sprevádzané bitkou, hladom a zimou. Vo februári 1952 bol odsúdený na pätnásť rokov väzenia. Trest si začal odpykávať v ilavskej väznici a neskôr vo viacerých pracovných táboroch, mimo iných i v uránových baniach v Jáchymove. Jeho rodičia, ktorých uvidel až po piatich rokoch väznenia, medzičasom podnikali kroky, aby bol Ján Brichta prepustený, čo sa nakoniec podarilo v decembri 1958. Je členom občianskeho združenia Politickí väzni Zväzu protikomunistického odboja.

Ján Budaj

„Občianska angažovanosť sa v roku 1989 ukázala byť výbušninou, ktorá je schopná vyhodiť do povetria taký systém, aký bol systém totality.“

Ján Budaj sa narodil 10. februára 1952 v Bratislave. Po ukončení strednej školy sa pokúsil o útek z Československa cez železnú oponu. Okrem absolútneho zákazu opustiť krajinu bol viackrát väznený, často vypočúvaný a sledovaný aj po prepustení. Kvôli statusu nepriateľskej osoby mu nebolo umožnené doštudovať vysokú školu. V roku 1980 založil prvý občiansky orientovaný samizdat na Slovensku, periodikum *Kontakt*. Spolupracoval s Výborom na obranu nespravodlivo stíhaných. V osemdesiatych rokoch sa angažoval ako aktivista a organizátor širokého spektra protirežimových aktivít, ktoré vrcholili vydaním publikácie *Bratislava/nahlas* v septembri 1987 s otvorenou kritikou neschopnosti a skostnatenosti režimu. Za svoje aktivity bol Ján Budaj pod dozorom Štátnej bezpečnosti, ktorá sa ho všemožne snažila zdiskreditovať. Počas masových demonštrácií z konca roka 1989 vystupoval ako ich moderátor; stal sa jedným z lídrov Nežnej revolúcie na Slovensku. V novembri 1989 stál tiež pri vzniku hnutia Verejnosť proti násiliu, najskôr ako jeho koordinátor a od januára 1990 ako jeho predseda.

Ailsa Domanová (Zdroj: ÚPN)

Adam Droppa (Zdroj: ÚPN)

Anna Greňová (Zdroj: ÚPN)

Ailsa Domanová

Narodila sa 24. mája 1927 v rodine britského ministerského úradníka v Dagenhame, v Essexe. V júni 1946 sa vydala za československého letca, mjr. Alexandra Domana, zástupcu vojenského atašé na československom veľvyslanectve v Londýne, ktorý v tom čase pracoval v skupine generálneho štábu československej armády, pátrajúcej po vojnových zločincoch. Po tom, ako jej manžela prevelili v septembri 1947 naspäť do vlasti a on odmietol pod nátlakom nadriadených vstúpiť do komunistickej strany a rozviesť sa, zažili manželia Domanovci krutý teror komunistického režimu. Manžela vyhodili z práce a umiestnili do pracovných táborov na ťažké práce. V decembri 1949 ju s dieťaťom na rukách vyhodili z bytu do snehu. Neskôr jediné bývanie, ktoré Domanovcom úrady umožnili, bol starý pavlačový byt vo Zvolene bez vody a elektriny. Úrady pravidelne zamietali jej žiadosť o vycestovanie do Anglicka, dokonca jej v roku 1953 nedovolili ísť na pohreb starej mamy: *„Veď ju pochovajú aj bez vás,“* smiali sa jej príslušníci ŠtB. Neskôr po každom návrate z rodiska nasledovali permanentné výsluchy a domové prehliadky, pri ktorých jej vzali všetky anglické knihy. Jediné, čo si zachránila, bola ukrytá Biblia.

Ailsa Domanová je stále aktívna – prekladá z anglického jazyka, súkromne učí angličtinu a pracuje na vydaní svojich spomienok *Niet návratu*. Z pocitu zodpovednosti voči vojnovým veteránom, ktorí bojovali proti nacizmu na Západe, akým bol aj jej nebohý manžel (zomrel v roku 1996), a tiež voči ich vdovám, iniciovala v roku 2003 odhalenie pamätníka účastníkom západného odboja na Šafárikovom námestí v Bratislave. Ako jediná dáma so slovenským občianstvom získala v roku 2006 od kráľovnej Alžbety II. štátne vyznamenanie Rad britského impéria za služby veteránom 2. svetovej vojny a za osobitný prínos k formovaniu bilaterálnych vzťahov medzi Spojeným kráľovstvom a Slovenskou republikou.

Adam Droppa

„Komunistická ideológia bola najstrašnejšia v dejinách ľudstva.“

Adam Droppa sa narodil 10. júna 1929 v Bodiciach v okrese Liptovský Mikuláš. Pochádza z roľníckej rodiny, ktorá vlastnila veľké poľnohospodárstvo, ale do osudov ktorej tvrdo zasiahol komunistický režim. Adam Droppa skončil v roku 1951 v Pomocných technických práporoch (PTP), kde strávil tridsaťštyri mesiacov. V roku 1952 štátna moc vykonštruovala proces proti jeho otcovi, ktorý si údajne úmyselne neplnil dodávkové povinnosti, *„škodil pracujúcemu ľudu a prisluhoval americkému imperializmu“*. Dňa 9. septembra 1952 jeho otca zavreli a odsúdili na päť rokov odňatia slobody, prepadnutie celého majetku a pokutu 10 000 Kčs. V nasledujúcom roku rodinu Droppových násilne vysťahovali do Čiech. V roku 1955 zorganizoval Adam Droppa podpisovú akciu za prepustenie otca na slobodu, na základe ktorej ho pravdepodobne prepustili z Jáchymova o rok skôr. Po páde komunistického režimu sa Adam Droppa angažoval pri zrode Okresného klubu PTP pre Ružomberok, Liptovský Mikuláš a Liptovský Hrádok.

Pamätný list prevzal pán Ján Litecký-Šveda zástupca z organizácie Politickí väzni – Zväz protikomunistického odboja.

Anna Greňová

„Môj manžel vždy hovoril, že je dôležité nielen zjesť väčší kus chleba, ale zjesť ho slobodne. To je to pravé.“

Narodila sa v roku 1930 v Liptovskom sv. Petre. Detstvo a mladosť prežila na východnom Slovensku a rodičia ju

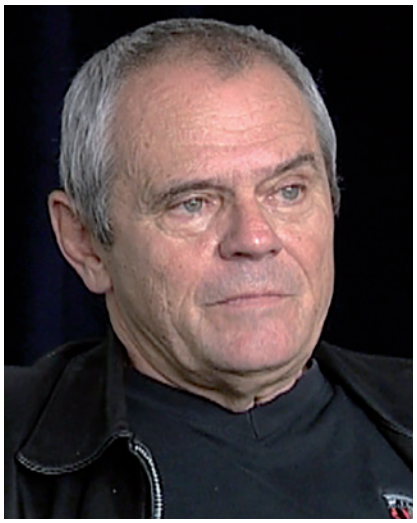

Milan Kňažko (Zdroj: ÚPN)

František Kormúth (Zdroj: ÚPN)

Alojz Lenkavský (Zdroj: ÚPN)

od malička vychovávali v náboženskom duchu. Zapájala sa do rôznych náboženských krúžkov, bola členkou Združenia katolíckej mládeže v Poprade-Veľkej a katolíckeho skautingu. V spolupráci s dvomi kňazmi, Štefanom Milanom a Štefanom Nahálkom, založila dievčenský i chlapčenský krúžok katolíckej akcie so zameraním na laický apoštolát. Tieto krúžky viedli tajne až dovtedy, kým ŠtB nezačala prenasledovať kňazov. Pracovala vo vagónke v Poprade a v roku 1953 ju za aktívny kresťanský život a spoluprácu s kňazmi začali vypočúvať. Následne ju 25. februára 1953 zatkli a uväznili vo väzení v Košiciach. Počas väzby ju často vypočúvali a aj prostredníctvom fyzických trestov sa usilovali zistiť, kde sa nachádzajú kňazi, ktorých poznala. Krajský súd v Košiciach ju odsúdil na štyri roky väzenia, avšak po odvolaní sa na Najvyššom súde v Prahe bola odsúdená na päť rokov. Celých osemnásť mesiacov prežila v Košiciach vo vyšetrovacej väzbe, z toho sedem mesiacov na samotke a dvadsaťdva mesiacov v Nápravnom pracovnom tábore v Želiezovciach.

Milan Kňažko

„Do roku 1989 každý žil akýsi rozporuplný život. Musel sa pretvarovať, pokiaľ chcel profesijne niečo dosiahnuť, alebo pokiaľ nechcel ísť priamo do väzenia. Bolo to obdobie dennodenných obáv, ponižovania, neslobody.“

Milan Kňažko sa narodil 28. augusta 1945 v Horných Plachtinciach, v okrese Veľký Krtíš. Od detstva bol vychovaný s odmietavým názorom voči komunistickému režimu. Keď mal päť rokov, jeho otca zatkla Štátna bezpečnosť a vo vykonštruovanom súdnom procese bol odsúdený na trinásť rokov odňatia slobody za *„špionáž a rozvracanie socialistického štátu“*. Milan Kňažko už na základnej škole vyjadroval nesúhlas s totalitnou mocou, ktorá mala taký tvrdý dopad na jeho najbližších. Tento postoj si udržal aj v dospelosti. V tomto období usilovne pracoval na budovaní svojej hereckej kariéry. Napriek tomu do komunistickej strany nevstúpil, hoci v prostredí, v ktorom pôsobil, sa to od neho bezprostredne očakávalo. V období normalizácie sa stal známym a populárnym hercom; strnulá a dogmatická politika režimu však mala negatívny dopad aj na poli kultúry, čo v ňom stupňovalo averziu voči vtedajšiemu zriadeniu. Tá sa naplno prejavila v roku 1989, keď najskôr podpísal petíciu Niekoľko viet, vypracovanú Chartou 77 a obsahujúcu požiadavky občianskej slobody. To jeho hereckú kariéru ešte väčšmi obmedzilo. V októbri 1989 dokonca pre nesúhlas s politikou komunistického režimu vrátil titul zaslúžilý umelec, čo bol v tom čase ojedinelý čin. Aj toto bolo jedným z podnetov, prečo sa stal aktívnym členom politického diania v novembri 1989. Bol spoluzakladateľom hnutia Verejnosť proti násiliu (VPN), spoluorganizoval a moderoval masové novembrové mítingy v Bratislave a stal sa tiež členom Koordinačného výboru VPN.

František Kormúth

Na základe nepriaznivých kádrových posudkov dedinskej organizácie Komunistickej strany bolo Františkovi Kormúthovi ako politicky nespoľahlivému znemožnené ďalšie štúdium, pretože jeho otec odmietol vstúpiť do družstva. Základnú vojenskú službu vykonával v 61. a 52. Pomocnom technickom prápore. Dnes je František Kormúth predsedom Kontrolnej komisie Slovenského zväzu vojenských táborov nútených prác – pomocných technických práporov.

Alojz Lenkavský

Alojz Lenkavský sa narodil 28. mája 1932 v Spišskej Belej. Už od malička bol vychovávaný v kresťanskom

Františka Muziková (Zdroj: ÚPN)

Vladimír Vizváry (Zdroj: ÚPN)

duchu. Po nástupe komunistov k moci sa postupne stával svedkom zatýkania kňazov, a práve preto sa spolu s kamarátmi rozhodol založiť odnož „Bielej légie" v Spišskej Belej. Hlavným cieľom novovzniknutej skupiny bolo upozorňovať spoločnosť na správanie komunistov voči cirkevným predstaviteľom. V úsilí plniť tento cieľ sa rozhodli roznášať v Spišskej Belej a v jej okolí letáky. Tie sa im však rozniesť nepodarilo, pretože skupina bola odhalená Štátnou bezpečnosťou. Alojz Lenkavský bol dňa 5. novembra 1950 zatknutý a o niekoľko dní uväznený. Počas väzby zažíval neľudské vypočúvacie metódy ŠtB a bol prinútený priznať sa k viacerým zločinom, ktoré nespáchal. V roku 1951 bol ako deväťnásťročný odsúdený na trest smrti, ktorý bol napokon zmenený na pätnásť rokov odňatia slobody. Väznený bol na viacerých miestach, o. i. aj v Leopoldove, vo vojenskom tábore v Příbrame a v Jáchymovských uránových baniach.

Františka Muziková

„Časy sa zmenili, no to, čo vo mne bolo, zostalo. Prevýchova nemala úspech."

Františka Muziková sa narodila v roku 1933 v Nitre ako siedme dieťa z deviatich v rodine jednoduchých roľníkov. Detstvo prežila v dedinke Kľačany pri Hlohovci a už od malička ju i súrodencov rodičia viedli ku kresťanskej viere, k samostatnosti a pracovitosti. V roku 1953 aj napriek nevyhovujúcim kádrovým posudkom zmaturovala a zamestnala sa v nitrianskej nemocnici ako inštrumentárka na operačnej sále. Tu sa tiež začala jej tzv. protištátna činnosť, nakoľko sa spolu s veriacimi kolegyňami pravidelne po práci stretávali na modlitbách, prednáškach či meditáciách. Mnohé stretnutia a duchovné cvičenia organizovali v spolupráci s bohoslovcami, napríklad s Augustínom Štohlom a postupne sa ich krúžky „Nevoľníkov Panny Márie" rozširovali aj po okolí. Takéto aktivity však boli počas komunistického režimu prísne zakázané a označované za spolčovanie sa proti republike. Františku Muzikovú zatkli 5. januára 1959 a po trojtýždňovom pobyte na samotke a vo vyšetrovacej väzbe ju presunuli do nitrianskej väznice. Väzenské podmienky tu boli tvrdé. Súdny proces sa pre Františku Muzikovú skončil verdiktom odňatia slobody na dva roky, ktorý jej Najvyšší súd po odvolaní skrátil o pol roka. Po vyrieknutí rozsudku bola premiestnená do väznice Pankrác, neskôr do väznice v Želiezovciach. Keď Františke Muzikovej uplynula polovica trestu, požiadala o podmienečné prepustenie, ktoré jej bolo ihneď zamietnuté vzhľadom na nedostatočné trvanie prevýchovy. Na slobodu sa dostala až 9. mája 1960, kedy bola vyhlásená amnestia politických väzňov. Popri práci sa venovala štúdiu cirkevných dejín a v roku 1970 sa vydala. Pre minulosť politickej väzenkyne sa stala *„občanom druhej kategórie"*. Rok 1989 pre ňu predstavoval obrovskú úľavu a oslobodenie človeka z ťažkého železného brnenia. Neskôr sa výrazne angažovala v Konfederácii politických väzňov Slovenska a bola tiež predsedníčkou KPVS v Nitre.

Vladimír Vizváry

Vladimír Vizváry sa narodil 7. novembra 1931 v Čároch, okres Senica. Pochádzal z chudobnej viacdetnej rodiny. Jeho otec, vojnový invalid, si na pôžičku zriadil hostinec a začal podnikať. Po nástupe komunistického režimu v roku 1948 im všetok majetok zoštátnili, označili ich za kapitalistickú rodinu a deťom znemožnili štúdium. Po permanentnom perzekvovaní rodiny sa rozhodol utiecť cez „železnú oponu". Na hranici ho však chytili a vo vyšetrovacej väzbe ho každú noc vypočúvali, fyzicky napádali a obviňovali zo špionáže pre americkú tajnú službu. V roku 1951 bol za pokus o útek z Československa Okresným súdom v Mikulove uznaný vinným z trestného činu. Päť mesiacov strávil vo výkone trestu odňatia slobody. Pamätný list prevzala in memoriam manželka pani Oľga Vizváryová.

Ústav pamäti národa ocenil pamätným listom aj **Jozefa Tekeliho**, **Ľudovíta Terebešiho** a **Emila Scholtza** z organizácie Svetové združenie bývalých československých politických väzňov; žiaľ z vážnych zdravotných dôvodov sa nemohli zúčastniť na tejto slávnosti. Pamätné listy im budú odovzdané predsedom Správnej rady ÚPN v mieste ich bydliska.

V NÁLEPKOVE VERNISÁŽ VÝSTAVY NA TÉMU STRATY DOMOVA V OBDOBÍ NESLOBODY

V Nálepkove sa 27. novembra 2014 predseda Správnej rady ÚPN Ondrej Krajňák a odborní pracovníci ÚPN Marian Gula a Stanislav Labjak zúčastnili otvorenia výstavy nesúcej názov *Spišské exody – XI. Nevyženieš.* Výstava bola inštalovaná na základe libreta Mira Polláka v miestnej Základnej škole v Nálepkove v spolupráci s Občianskym združením Krásny Spiš. Výstava predstavuje diela výtvarníka Františka Guldana z cyklu *Vyhnania – pocit po strate domova.* Súčasťou otvorenia výstavy bola aj osobná výpoveď o odsune karpatských Nemcov z regiónu Spiša. Na stretnutí sa zástupcovia ÚPN venovali rozhovorom na tému problematiky národnostných menšín a osvetových a vzdelávacích projektov pripravovaných a realizovaných v prostredí ÚPN s cieľom dokumentovania zločinov totalitného komunistického režimu v bývalom Československu.

Predseda Správnej rady ÚPN Ondrej Krajňák počas rozhovoru s Mirom Pollákom a pani Krajníkovou (Foto: Stanislav Labjak)

V PREŠOVE VZDELÁVAL ÚPN PEDAGÓGOV AJ ŽIAKOV ZÁKLADNÝCH A STREDNÝCH ŠKÔL

Ústav pamäti národa v spolupráci s Metodicko-pedagogickým centrom v Prešove pripravil pre učiteľov a žiakov základných a stredných škôl Prešovského kraja vzdelávací seminár k 25. výročiu Nežnej revolúcie pod názvom *November 89 – ako a prečo.* Seminár sa uskutočnil 28. novembra 2014. Odborní pracovníci ÚPN Stanislav Labjak, Marian Gula a Peter Jašek pedagógom a žiakom škôl Prešovského kraja formou premietania dokumentárnych filmov, diskusií a prednášok na tému novembrových udalostí roku 1989 priblížili udalosti a fakty rezonujúce v spomínanom období. Po skončení seminára sa účastníci zhodli, že podujatie bolo veľmi užitočné predovšetkým pre mladú generáciu, ktorá tieto udalosti neprežila osobne a má len sprostredkované informácie od svojich známych či od rodinných príslušníkov. Takéto správy a získané poznatky považujeme síce za veľmi užitočné, no často sú izolované a nie sú zasadené do dobových súvislostí.

Stanislav Labjak počas prezentácie, zľava Peter Jašek a Marian Gula (Foto: Juraj Kredátus)

SLOVENSKÉ FILMOVÉ DOKUMENTY ZAUJALI DIVÁKOV VO VARŠAVE

Vo Varšave sa v dňoch 8. – 11. decembra 2014 uskutočnila medzinárodná filmová prehliadka pod názvom *Štvrťstoročie slobody*, zorganizovaná pri príležitosti 25. výročia revolučných zmien v krajinách bývalého socialistického bloku. Festival, za značného záujmu poľskej odbornej i laickej verejnosti, zorganizoval varšavský Dom stretnutí s históriou v spolupráci so Slovenským inštitútom vo Varšave a s partnerskými kultúrnymi inštitútmi Rumunska, Bulharska, Maďarska a Českej republiky, pôsobiacimi v hlavnom meste Poľskej republiky.

V rámci „slovenskej sekcie" podujatia boli s pozitívnym ohlasom divákov uvedené dokumenty *Sviečková manifestácia alebo Bratislavský Veľký piatok* (réžia Ondrej Krajňák, 2008), *November+20* (réžia Tomáš Vitek, 2009) a *Prežili sme Gulag* (réžia Ondrej Krajňák, 2011). Slovenské filmové zastúpenie na medzinárodnej prehliadke zabezpečil Slovenský inštitút vo Varšave vďaka ústretovosti a spolupráci s Ústavom pamäti národa v Bratislave. Slovenský inštitút návštevníkom filmových predstavení sprístupnil poľskú verziu výstavy venovanej 25. výročiu revolučných udalostí na Slovensku, ktorú pre prezentačné účely našich zastupiteľských úradov pripravilo Ministerstvo zahraničných vecí a európskych záležitostí SR.

PODPIS REALIZAČNEJ ZMLUVY MEDZI ÚPN A ÚSTR

Dňa 17. decembra 2014 podpísali Ondrej Krajňák, predseda Správnej rady Ústavu pamäti národa, Zdeněk Hazdra, riaditeľ Ústavu pre štúdium totalitných režimov (ÚSTR) a Světlana Ptáčníková, riaditeľka Archívu bezpečnostných zložiek (ABS) realizačnú zmluvu č. 2 medzi ÚPN, ÚSTR a ABS, ktorá nadväzuje na zmluvu o spolupráci medzi ÚPN, ÚSTR a ABS z roku 2008.

Od roku 2005 sa ÚPN usiluje získať materiály ŠtB, ktoré pri rozdelení ČSFR zostali v archívoch v Českej republike, či už vo forme originálov alebo kópií. V záverečnej správe ÚPN z roku 2004 sa píše: *„Zmluva medzi ČR a SR o spoločnom postupe pri delení majetku ČSFR medzi ČR a SR a o jeho prechode na Českú a Slovenskú republiku bola ratifikovaná v roku 1999 a ukončila delenie majetku ČSFR a čiastočnú archívnu rozluku s dohodami medzi ministerstvami o spoločnom využívaní rozdelených archívnych fondov. Delenie archívnych fondov sa uskutočnilo neodborne, nekoordinovane v časovom strese a neúplne."* A ďalej sa konštatuje: *„V archívoch ČR sú uložené dokumenty o občanoch SR a o činnosti unitárnych štátnych orgánov na území SR. Takéto archívne dokumenty z oblasti vnútorného poriadku a bezpečnosti potrebuje ÚPN na plnenie úloh uložených zákonom O pamäti národa. Musia byť uložené v originálochi, niektoré v kópiách na území SR v Archíve ÚPN."*

Zľava: Světlana Ptáčníková, riaditeľka ABS, Ondrej Krajňák, predseda SpR ÚPN a Zdeněk Hazdra, riaditeľ ÚSTR (Foto: Štefan Badura)

Podpísaná Realizačná zmluva č. 2 má zabezpečiť, že jedna časť materiálov po bývalej ŠtB, ktoré obsahujú informácie aj o občanoch SR a sú uložené na území ČR, sa dostane i do ÚPN. Časť v originálochi a väčšia časť vo forme kópií. Ide o ucelené súbory niektorých centrálne vedených evidenčných pomôcok vymenovaných bezpečnostných zložiek (registračné protokoly I. a III. správy – rozviedka a VKR ale i kartotéka EZO a CRS), ktoré sa zachovali. ÚPN dostane prepis týchto súborov, čo umožní rýchlu orientáciu a vyhľadávanie v nich. Sú to zatiaľ elektronické kópie uvedených evidenčných súborov a ich prepisy. Budú dočasne k dispozícii pre vnútorné využívanie v ÚPN, čo pomôže v súčasnosti predovšetkým bádateľom a pracovníkom ÚPN. V blízkej budúcnosti by sa ÚPN s ÚSTR rád dohodol na ich širšom využívaní.

DISKUSNÝ VEČER – MASAKER V KĽAKOVSKEJ DOLINE

Dňa 29. januára 2015 sa v priestoroch Poľského inštitútu v Bratislave v rámci cyklu *Diskusné večery Ústavu pamäti národa* uskutočnila beseda pod názvom *Masaker v Kľakovskej doline*. Na túto nesmierne zaujímavú a tragickú tému diskutovali Mgr. Boris Šeliga, predseda Klubu vojenskej histórie Bratislava, OZ a PhDr. Martin Lacko, PhD. z Ústavu pamäti národa. Videozáznam z podujatia je k dispozícii na internetovej stránke ÚPN.

PREDSEDU ÚPN PRIJAL PREZIDENT SR ANDREJ KISKA

Predsedu Správnej rady ÚPN Ondreja Krajňáka prijal v Prezidentskom paláci v Bratislave dňa 12. februára 2015 prezident republiky Andrej Kiska. Prezident sa živo zaujímal o Ústav pamäti národa, jeho štruktúru, zamestnancov, orgány, odborové organizácie, plnenie úloh, či konkrétne problémy súvisiace s poslaním ústavu. Prezident potvrdil, že z hľadiska procesu vyrovnávania sa s našou totalitnou minulosťou existenciu ústavu vníma ako mimoriadne dôležitú pre zachovanie živej pamäti národa pre budúce generácie.

Ondrej Krajňák poďakoval prezidentovi Andrejovi Kiskovi za podporu a prevzatie záštity nad Festivalom slobody v novembri minulého roka. Prezidenta informoval o dôležitom poslaní inštitúcie, nielen z hľadiska skúmania zločinov nacizmu a komunizmu, ale aj z hľadiska jeho súčasných potrieb. Ako povedal: *„Ústav pamäti národa si zvolil prísne vedeckú a vyváženú cestu hodnotenia obdobia neslobody. V súčasnosti reaguje aj na aktuálne potreby. Stal sa garantom odbornej spolupráce medzi krajinami, v ktorých diktátorské režimy napáchali nesmierne škody na ľudských životoch. Preto z hľadiska potreby vyrovnávania sa s totalitnou minulosťou zamestnanci ústavu opakovane zabezpečovali školenia pre odborníkov z Iráckej arabskej republiky. Okrem toho pri vykonávaní bezpečnostných previerok sa v súčasnosti ÚPN stáva dôležitým partnerom Národného bezpečnostného úradu.“* Na prezidenta Andreja Kisku sa Ondrej Krajňák obrátil aj s ponukou na ďalšiu spoluprácu, ktorej formy budú presne špecifikované a ktorú prezident republiky rád prijal. V závere stretnutia sa obaja zhodli na potrebe odstrániť problémy, ktoré zbytočne odvracajú pozornosť od plnenia úloh v ÚPN, odčerpávajú sily tým, ktorí chcú pracovať a vytvárajú priestor na špekulácie o zmysluplnosti inštitúcie, či kazia dobré meno a sťažujú život a pôsobenie ústavu v spoločnosti. Obaja vyjadrili ochotu a ústretovosť do budúcej spolupráce v záujme skúmania zločinov nacizmu a komunizmu a podpory morálneho oceňovania tých, ktorí počas oboch totalitných režimov trpeli. Prezident Andrej Kiska dostal od predsedu Správnej rady kolekciu publikácií z produkcie ÚPN do prezidentskej knižnice.

Zľava: hovorca ÚPN Tibor Ujlacký, prezident Slovenskej republiky Andrej Kiska a predseda Správnej rady ÚPN Ondrej Krajňák (Foto: Kancelária prezidenta SR)

KAUZA POMNÍK VASILOVI BIĽAKOVI – PROTEST ÚPN

V Krajnej Bystrej pri Svidníku si 21. februára 2015 pripomenuli prvé výročie smrti miestneho rodáka a komunistického politika Vasila Biľaka. Komunistická strana Slovenska mu pri tejto príležitosti odhalila pamätník s bustou a s nápisom pod ňou *„Pravda zostane pravdou“*. Príbuzní Vasila Biľaka prevzali za neho čestné občianstvo obce udelené in memoriam. Odhalenia pamätníka sa zúčastnili desiatky sympatizantov a členov Komunistickej strany Slovenska. Ľudia z regiónu pod Duklou na svojho rodáka nedajú dopustiť. Aj preto iniciovali vybudovanie pamätníka. O svojom rodákovi si myslia len to najlepšie, podľa nich bol Biľak správnym človekom, pretože im veľa pomohol, postavil kultúrny dom, či školu. Starosta obce Krajná Bystrá Ján Štefanco to pri odhaľovaní pamätníka uzavrel slovami: *„Vzťah doktora Vasila Biľaka k tomuto kraju, ku Krajnej Bystrej, k jej ľuďom bol úprimný a hodný obdivu.“*

Odhalenie pamätníka jednému z vrcholných predstaviteľov komunistického režimu vyvolalo okamžitú reakciu. V ten istý deň v nočných hodinách dvaja občianski aktivisti z Košíc, výtvarníci Peter Kalmus a Ľuboš Lorencz, na protest obliali bustu červenou farbou a na pamätník napísali červenou farbou nápis *„SVIŇA“*, k čomu sa aj verejne priznali. Ďalšie reakcie na seba nenechali dlho čakať.

REAKCIA ÚSTAVU PAMÄTI NÁRODA

Predseda Správnej rady ÚPN Ondrej Krajňák s poľutovaním prijal správu o odhalení pamätníka bývalému ideologickému tajomníkovi Komunistickej strany Československa Vasilovi Biľakovi v jeho rodnej obci Krajné Bystré dňa 21. februára 2015. K spomínanému činu poskytol médiám nasledovné vyjadrenie: *„25 rokov po páde železnej opony sa čoraz častejšie stávame svedkami relativizovania pravdy o našej minulosti. Dôkazom toho je, že napríklad príslušníci bývalej ŠtB aj naďalej poberajú vysoké výsluhové dôchodky a vysokému komunistickému funkcionárovi Vasilovi Biľakovi dokonca postavili pamätník, čím ho de facto ‚rehabilitovali‘. Nepopieram zásluhy Vasila Biľaka pre rodnú obec Krajné Bystré v období, keď patril k vrcholným predstaviteľom komunistického režimu. No napriek tomu vnímam snahu zástupcov obce s rozčarovaním. Odhalenie pamätníka spojené s udelením čestného občianstva osobe, ktorá má na svedomí inváziu vojsk Varšavskej zmluvy v auguste roku 1968 a následnú okupáciu bývalého Československa, vnímam ako výsmech obetiam komunistického režimu a provokáciu pre všetkých demokraticky zmýšľajúcich občanov. Som presvedčený, že Vasil Biľak nesie zodpovednosť za obete z augusta 1968, za osudy tisícok jednotlivcov, či celých rodín počas komunistickej normalizácie. Z hľadiska vyrovnávania sa s obdobím neslobody považujem túto iniciatívu za rovnako nebezpečnú, ako pokusy neonacistov ospravedlňovať nacistické zločiny. ÚPN prejavuje úctu účastníkom a veteránom protikomunistického odboja a tisíckam spoluobčanov, ktorí akýmkoľvek spôsobom trpeli počas komunistickej totality. Odmietame sa nečinne prizerať, ako zásluhou straty pamäti sa z bývalých prenasledovateľov stávajú novodobé obete. V mene ÚPN vyjadrujem rozhodný protest proti tomu, aby sa na Slovensku, 25 rokov po skončení komunistickej totality, začali stavať pamätníky nepotrestaným členom a exponentom zločineckých organizácií, akou zjavne boli aj KSČ a KSS. Vyzývam všetky demokratické sily na Slovensku, aby sa pripojili k protestu a odsúdili takúto a podobne zvrátené iniciatívy, ktoré sú znevážením pamiatky obetí komunistickej totality. Žiadny kultúrny dom v obci Krajné Bystré, či iné zásluhy Vasila Biľaka v prospech jeho rodákov nemôžu ospravedlniť zlo a zločiny, ktoré boli vďaka KSČ a KSS počas viac ako 40 rokov a aj za jeho pôsobenia vo vrcholných straníckych funkciách spáchané.“*

Vasil Biľak
(Zdroj: www.praguepost.com)

K vyhláseniu a protestu ÚPN sa pripojilo aj predsedníctvo organizácie Politickí väzni – Zväz protikomunistického odboja. S odhalením pamätníka poprednému predstaviteľovi bývalého komunistického režimu Vasilovi Biľakovi v Krajnej Bystrej nesúhlasí ani OZ Svetové združenie bývalých československých politických väzňov (SZČPV) v Poprade. Nesúhlas vyjadrili viacerí politici či historici. Podporné stanoviská a názory vyjadrili aj jednotlivci.

REAKCIA POZOSTALEJ PO OBETI OKUPÁCIE V ROKU 1968

„Vážený pán PaedDr. ThDr. Ondrej Krajňák, PhD. predseda správnej rady ÚPN, týmto si Vás dovoľujem osloviť ako jedna z priamych pamätníčok okupácie r. 1968 v tom čase bývajúca na Námestí SNP č. 15 v Bratislave. Zároveň som pozostalá po obeti okupácie. Môjho

Tank okupantov pod Bratislavským hradom v auguste 1968 (Foto: Pavel Martinický)

otca, Františka Nováka, rodáka z Nové Hospody okres Praha-východ, ktorého prešiel 27. augusta 1968 sovietsky tank na ceste obce Želivec okres Praha-východ. Aby sa nezabudlo na tieto udalosti a dobu neslobody dala som môjmu otcovi zhotoviť pamätnú tabuľu a osadiť ju na nové urnové miesto, kde je pochovaný. Na hlavne tankov sovietskej armády mieriace Vám niekoľko dní do okien sa nedá zabudnúť. Preto touto cestou vyjadrujem hlbokú nespokojnosť ako pozostalá po obeti okupácie r. 1968 s odhalením busty Vasilovi Biľakovi na východnom Slovensku. Zásluhou jeho činnosti, počas okupácie Československa od r. 1968 veľa ľudí zomrelo, bolo zranených a mnohým sa zmenili negatívne životné osudy a nádeje. Takýto človek, ktorý mal byť na dlhé roky odsúdený, nemôže byť predsa oslavovaný. Je poburujúce vidieť v televíznom prenose odhaľovanie busty a vlajúce sovietske zástavy v obci na území Slovenskej republiky. Z tohto dôvodu Vás prosím o vynaloženie úsilia, aby táto busta bola odstránená. Mám pocit, že sa veci na Slovensku pomaly vracajú späť a to tak, aby sa obdobie neslobody dalo do úzadia a postupne sa začalo zľahčovať obdobie vlády komunistov, možno aj pod podprahovým ruským vplyvom. Pevne verím, že sa podarí na Slovensku vysporiadať s obdobím neslobody. Prajem Vašej práci veľa úspechov. Emília Herková, Bratislava.“

REAKCIE HISTORIKOV

Pracovníci Historického ústavu Slovenskej akadémie vied (HÚ SAV) taktiež odmietli odhalenie pamätníka Vasilovi Biľakovi. Riaditeľ historického ústavu Slavomír Michálek vyjadril, že historici označujú Biľaka za *„skutočne temnú postavu našich dejín“*. Sú zásadne proti tomu, aby sa z nej robila legenda. Historici pripomínajú, že Biľak *„celou svojou politickou činnosťou v rôznych a najmä v najvyšších funkciách v štruktúrach komunistickej diktatúry toto právo hrubo, cynicky porušoval a bol spoluzodpovedný za prenasledovanie tisícov osôb a ich rodín iba preto, že chceli právo na slobodu slova využiť.“* Iniciátori odhalenia pamätníka na túto skutočnosť podľa historikov zámerne zabúdajú. *„Znova sa pokúšajú deformovať dejiny podľa svojich úzkych politických a ideologických cieľov, zbabelo sa skrývajúc za naivné či demagogické vyjadrenia falošného lokálpatriotizmu,“* tvrdia historici. Postoje spomínaných aktérov sú podľa historikov v diametrálnom rozpore s výsledkami odborného bádania historikov a tiež hrubo ignorujú a podceňujú historické skúsenosti a vedomie spoločnosti. Zdôrazňujú, že história nehodnotí svojich protagonistov podľa ich úmyslov, ale hovorí o ich zodpovednosti. *„V prípade Vasila Biľaka to bola otvorená a vedomá kolaborácia s okupačnou mocnosťou, organizovanie diskriminácie a prenasledovania tisícov spoluobčanov v mene falošnej ideologickej chiméry,“* vyhlásili historici. Odmietajú pokusy robiť z Biľaka legendu, rovnako ako nesúhlasia s ospravedlňovaním aj iných vedúcich postáv hnedej totality. K stanovisku Historického ústavu SAV sa pripojil aj riaditeľ Múzea SNP Stanislav Mičev, šéf Vojenského historického ústavu Miloslav Čaplovič a riaditeľ Ústavu politických vied SAV Miroslav Pekník.

AKO JE TO MOŽNÉ?

Je to možné preto, lebo spoločnosť na Slovensku sa ani po 25 rokoch od Nežnej revolúcie jednoznačne nevyrovnala s bývalým komunistickým režimom. Následkom toho je nielen pamätník Biľakovi, ale z pohľadu ÚPN aj 45 odmietnutých trestných oznámení za zločiny komunizmu súvisiace s tragickými úmrtiami na štátnej hranici, vyplácanie výsluhových dôchodkov príslušníkom bývalej ŠtB, úspešne vedené súdne spory bývalých spolupracovníkov ŠtB proti ÚPN, či akceptovanie svedeckých výpovedí bývalých príslušníkov ŠtB sudcami slovenských súdov. Nemožno sa preto čudovať, že to, čo je v iných krajinách zakázané, u nás je ešte stále povolené. Odhaľovanie pamätníkov takýmto osobám je potom už len vrcholom cynizmu a výsmechom obetiam komunistického režimu. Aj spochybňovanie významu a poslania Ústavu pamäti národa je toho dôkazom. ÚPN vníma obdobie neslobody objektívom jeho obetí. Váži si obete druhej svetovej vojny, obete SNP, ale aj obete komunistického režimu. Žiaľ, vo svojom archíve registruje veľký počet práve z regiónu východného Slovenska. Preto vyznieva paradoxne, ak niekto chváli Vasila Biľaka za pomoc východu. V médiách dokonca zazneli názory, že išlo vlastne o protekcionárstvo, korupčné správanie a zneužívanie funkcie, pretože tým boli diskriminované iné obce, ktoré nemali to „šťastie“, keďže nemali rodáka papaláša.

ÚPN v súvislosti s odhalením busty Vasilovi Biľakovi zvažoval podanie trestného oznámenia. Po skúsenosti s odmietnutými podaniami v minulosti sa úspešnosť ďalšieho pokusu zdala dosť malá. Aj napriek tomu predseda Správnej rady ÚPN vyzval k prešetreniu, či odhalením busty nedošlo k naplneniu skutkovej podstaty trestného činu. Orgány činné v trestnom konaní sa vyjadrili, že sa budú zaoberať pomníkom Vasila Biľaka ako uviedla hovorkyňa Generálnej prokuratúry Andrea Predajňová. Informovala, že polícia pod dozorom prokuratúry vec preverí komplexne. Posúdia, podľa jej slov, nielen závažnosť poškodenia pomníka, ale aj dôvody jeho vytvorenia a umiestnenia. *„V tejto veci bude činný prokurátor Okresnej prokuratúry Svidník,“* spresnila, kto za prokuratúru bude vyšetrovanie dozorovať. Podnet na prešetrenie podozrenia zo spáchania trestných činov podpory a propagácie skupín smerujúcich k potlačeniu základných práv a slobôd, popierania a schvaľovania holokaustu a zločinov politických režimov a výroby, rozširovania a prechovávania extrémistických materiálov v súvislosti s bustou Vasila Biľaka nakoniec na Generálnu prokuratúru SR podali Peter Osuský, Ondrej Dostál, Juraj Petrovič a Ivan Kuhn. Menované štvorica žiada v trestnom oznámení prešetriť aj to, či niektorí z účastníkov slávnostného odhalenia pamätnej tabule v Krajnej Bystrej nespáchali tento trestný čin aj ako členovia extrémistickej skupiny. Tou sa podľa Trestného zákona rozumie spolčenie najmenej troch osôb na účely spáchania trestného činu extrémizmu. *„Na tento účel by bolo potrebné preveriť, či KSS svojou činnosťou nenapĺňa skutkovú podstatu uvedených trestných činov, a teda či jej predstaviteľov a členov nemožno považovať za členov extrémistickej skupiny spolčených za účelom spáchania trestných činov extrémizmu,“* uviedol Ondrej Dostál.

ZÁVER

Ústav pamäti národa má záujem podieľať sa na odhaľovaní pamätníkov osobností, životy ktorých nie sú spájané s obeťami nacistických či komunistických zločinov, k čomu ponúka svoj výskum či konzultácie.

KTO BOL VASIL BIĽAK?

Vasil Biľak (celým menom Vasil Gula-Biľak) sa narodil 11. augusta 1917, v obci Krajná Bystrá, v okrese Svidník na severovýchode Slovenska, blízko poľských hraníc, v roľníckej rodine. Otec mu zomrel, keď mal tri roky a matka, keď mal jedenásť. Z jeho siedmich súrodencov prežil len starší brat Dimitrij. Bol vyučený ako krajčír v Hradci Králové a od roku 1936 šil v Bratislave ako člen komunistických odborov. V roku 1945 vstúpil do KSČ. Od roku 1950 v rámci náboru robotníckych kádrov najprv pracoval na krajskom výbore Komunistickej strany Slovenska (KSS) v Bratislave a po absolvovaní Vysokej školy politickej ÚV KSČ (1953) sa dostal v roku 1954 do najvyššieho straníckeho vedenia (ÚV KSČ). V rokoch 1955 – 1968 a 1969 – 1971 bol členom ústredného výboru (ÚV KSS), v rokoch 1954 – 1989 členom ústredného výboru Komunistickej strany Československa (ÚV KSČ), v rokoch 1962 – 1968 bol tajomníkom a od januára do augusta 1968 prvým tajomníkom ÚV KSS; od apríla 1968 do decembra 1988 členom predsedníctva ÚV KSČ. Od novembra 1968 do decembra 1988 bol tajomníkom ÚV KSČ s rozhodujúcim vplyvom v zahraničnej politike a ideologickej sfére. V rokoch 1960 – 1989 bol poslancom Národného, potom Federálneho zhromaždenia. V roku 1968 bol jedným z vedúcich predstaviteľov konzervatívnych síl v KSČ, podporoval sovietsku intervenciu a podieľal sa na likvidácii obrodného procesu tzv. Pražskej jari. Bol jedným zo signatárov tzv. pozývacieho listu vojsk Varšavskej zmluvy a hlavným exponentom brežnevovského vedenia v KSČ, reprezentantom neostalinského dogmatizmu. Je vnímaný ako ideologický autor publikácie *Poučenie z krízového vývoja*, publikácie KSČ z roku 1970, ktorá oficiálne interpretovala predchádzajúce udalosti ako „kontrarevolúciu“ a intervenciu ako „pomoc bratských krajín“. Bol jedným z hlavných predstaviteľov normalizácie, politického obdobia, ktoré v ČSSR pretrvávalo až do rozpadu sovietskeho bloku v roku 1989. V decembri 1989 bol vylúčený z KSČ. Žil v Bratislave. Bol obvinený z porušenia zákona na ochranu mieru, ale aj iných ekonomických trestných činov. Trestné stíhanie začal v marci 1991 Úrad federálneho ministerstva vnútra na vyšetrovanie protiústavnej činnosti. V roku 1993 vec odstúpil Mestskému úradu vyšetrovania v Bratislave. Biľak nebol odsúdený, ani potrestaný. V januári 2011 bol jeho súdny proces zastavený špeciálnou prokuratúrou SR pre nemožnosť výpovede kľúčových svedkov z Českej republiky. Zomrel 6. februára 2014 vo veku 96 rokov.

ORGANIZAČNÁ A PERSONÁLNA ŠTRUKTÚRA SPRÁVY ŠTB KS ZNB BRATISLAVA V ROKOCH 1966 – 1971

Ústav pamäti národa zverejnil na svojej internetovej stránke podrobnú rekonštrukciu personálneho obsadenia a organizačného zloženia Správy ŠtB KS ZNB Bratislava v rokoch 1966 – 1971, ktorá bola teritoriálnym a výkonným útvarom kontrarozviedky na území Bratislavy a Západoslovenského kraja riadeným pražskou Hlavnou správou ŠtB. Správa ŠtB KS ZNB Bratislava plnila úlohy boja proti tzv. vonkajšiemu a vnútornému nepriateľovi. Ako teritoriálny útvar bývalej kontrarozviedky, tvorila súčasť tajnej politickej polície komunistickej strany na území Slovenska. Sprístupnené informácie oboznamujú verejnosť s organizačným členením, personálnym obsadením a činnosťou bratislavskej Správy ŠtB. Pomocou rekonštrukcie a analýzy personálnych spisov a ďalších archívnych dokumentov ÚPN identifikoval vyše 500 príslušníkov ŠtB, ktorí sa v rokoch 1966 – 1971 podieľali na „boji s vonkajším a vnútorným nepriateľom“, na „ochrane socialistickej ekonomiky“, sledovali a odpočúvali záujmové osoby, preverovali korešpondenciu a podobne. Zverejnením mien príslušníkov ŠtB a ich pracovného zaradenia poskytuje ÚPN informácie o kmeňových zamestnancoch teritoriálneho útvaru, ktorí získavali a riadili tajných spolupracovníkov a nesú priamu zodpovednosť za vytvorenie agentúrnej siete, informujúcej vo vtedajšom Západoslovenskom kraji Štátnu bezpečnosť o nepriateľoch režimu a ich činnosti.

Viac informácií nájdete
na našej internetovej stránke:

www.upn.sk

NOVINKA ÚPN

INFORMAČNÉ LETÁKY PRE ŠTUDENTOV

Ústav pamäti národa v roku 2014 pracoval na projekte podpory osvetových a vzdelávacích aktivít pre študentov a pedagógov rôznych stupňov škôl v oblasti historického výskumu udalostí súvisiacich s obdobím neslobody. Jeho cieľom bolo zoznámiť mladú generáciu s dôsledkami pôsobenia totalitných režimov na Slovensku v rokoch 1939 – 1989. Výsledkom tejto snahy sú informačné a edukačné letáky ilustrované autentickými zábermi. Autori z radov vedeckých pracovníkov ÚPN zvolili pri ich koncipovaní jednoduchú a príťažlivú formu opisu dejinných súvislostí, pôsobenia nacistického a komunistického režimu na našom území, ich obetí a konkrétnych prejavov porušovania ľudských práv a náboženských slobôd. Letáky sú určené najmä študentom základných a stredných škôl. Projekt je súčasťou osvetových a vzdelávacích projektov ÚPN, ktorého cieľom je príťažlivou a efektívnou formou sprístupniť mladej generácii obdobie neslobody v kontexte národných aj medzinárodných súvislostí. V roku 2014 boli spracované témy „Holokaust“, „Kolektivizácia“, „Prenasledovanie cirkví“, „Sviečková manifestácia“, „Pád komunizmu a Nežná revolúcia v roku 1989“ a „Rok 1968“. Na vypracovaní ďalších tém a následnom vydaní sérií letákov sa bude pracovať aj v roku 2015. Letáky boli vydané v tlačenej podobe v náklade 4000 kusov v slovenskej a 1500 kusov v anglickej verzii. V elektronickej podobe budú sprístupnené na stiahnutie aj na webstránke ÚPN. Ich vydanie bolo súčasťou spoločného projektu a finančne ho podporila Európska sieť Pamäť a Solidarita (ENRS).